

At' mě Trčka trkne

REGIONÁLNÍ UČEBNICE

DĚJEPIS ■ VLASTIVĚDA ■ PŘÍRODOVĚDA

■ LEGENDA

ÚKOLY, OTÁZKY, ZAJÍMAVOST, ODKAZY

Zadaný úkol pro žáky.

Samostatná nebo kolektivní práce ve třídě.

Otázka k tématu

(odpověď můžete hledat pomocí pedagoga nebo internetu).

Zajímavost k tématu.

Odkaz k tématu.

Po načtení kódu se vám zobrazí text, nebo odkaz k tématu na stránkách Muzea Vysočiny Havlíčkův Brod.

V této elektronické verzi, fungují QR kódy i jako tlačítka.

Pro načtení obsahu nemusíte snímat, stačí pouze kliknout.

RYCHLÝ POHYB V KNIZE – pomocí tlačítek a obsahu

Pokud najedete kurzorem na tlačítko ve vnějších rozích dole, změní se jeho barva a pouhým kliknutím přejdete na stránky, uvedené v popisu tlačítek. V obsahu stačí kliknout na požadovanou položku a přesunete se na ní.

NA OBSAH

NA OBSAH

■ POZNÁMKA

V učebnici je ve většině případů používán název Havlíčkův Brod a Havlíčkovrodsko, přestože se město až do roku 1945 nazývalo Německý Brod. Název byl odvozen od řádu německých rytířů, působícího ve městě ve středověku.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Poděkování autorů za spolupráci

Děkujeme Nikole Krupičkové, Tereze Chalupové, Karolíně Kovářové,
Janu Domkářovi, Michalu Kampovi, Radce Havlové, Václavu Hlaváčovi,
Jiřímu Trachtulcovi, Štěpánce Fichtnerové a Vladimíru Kuncovi.

Tento materiál byl zpracován za přispění finančních prostředků
z Operačního programu Výzkum, vývoj a vzdělávání
v rámci projektů:

Podpora vzdělávání – MAP ORP Světlá nad Sázavou II,
r. č. CZ.02.3.68/0.0/0.0/17_047/0008981,
(v rámci tohoto projektu byla zpracována Přírodovědná část).

Podpora vzdělávání – MAP ORP Havlíčkův Brod,
r. č. CZ.02.3.68/0.0/0.0/17_047/0009029,
(v rámci tohoto projektu byla zpracována Dějepisná a Vlastivědná část).

© Alena Jindrová, Aleš Knápek, Petra Hulvová, Miloš Doležal, 2022

Illustration © Štěpánka Fichtnerová, 2022

Typografie © Jiří Trachtulec, 2022

Edition © Královská stezka o.p.s., 2022

ISBN 978-80-11-00966-3 (brožováno)

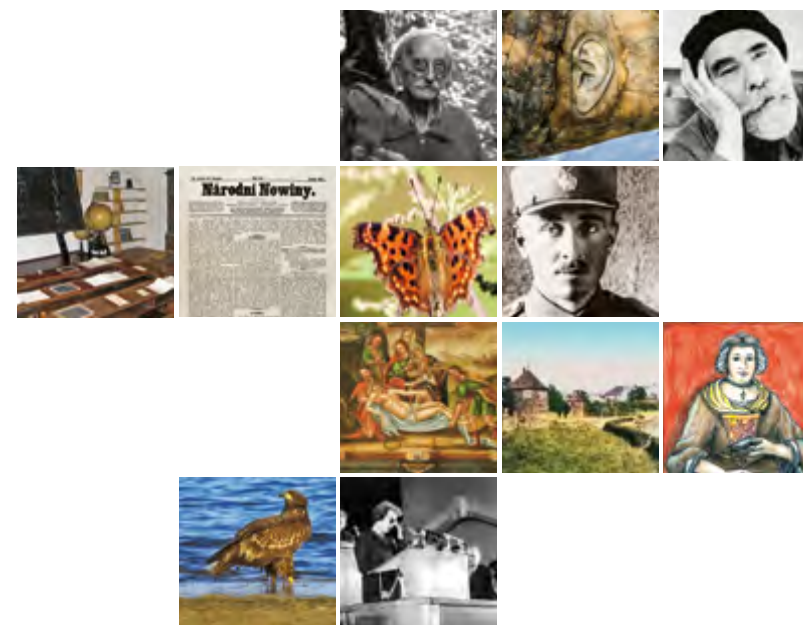
ISBN 978-80-11-01087-4 (pdf)

At' tě Trčka trkne

REGIONÁLNÍ UČEBNICE

DĚJEPIS ■ VLASTIVĚDA ■ PŘÍRODOVĚDA

2022

Královská stezka o. p. s.

OBSAH

■	Slovo úvodem	7
■	1 AŽ MĚ TRČKA TRKNE	9
■	1.1 Pověst o založení rodu Pernštejnů	9
■	1.2 Trčkové	10
■	1.3 Konec Trčků	12
■	1 HISTORIE JE DETEKTIVKA	15
■	2 HISTORIE REGIONU	18
■	2.1 Právěk	18
■	2.2 Nejdříve zlato, pak stříbro a nakonec železo	20
■	2.3 Husitské století	21
■	2.4 Doba pohusitská	25
■	2.5 Pitva jako důkaz	27
■	2.6 Konflikty	29
■	2.7 Kde se pivo vaří, tam se dobře daří (a občas i nedaří)	31
■	2.8 Proč chodíme do školy?	33
■	2.9 Tolerance	36
■	2.10 Havlíček novinář	38
■	2.11 Hilsneriáda	41
■	2.12 Velká válka	46
■	2.13 Pitomá politika	48
■	2.14 Druhá světová válka a holocaust	49
■	2.15 Černí baroni ve Štokách	53
■	3 VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI	55
■	3.1 Gertruda Sekaninová Čákrťová	55
■	3.2 Josef Toufar	60
■	3.3 Neposedný žák – Jan Zrzavý	65
■	3.4 Chudý rytíř z kočíčího zámku – Bohuslav Reynek	67
■	3.5 Čokoládou k umění – Zdenek Rykr	69
■	3.6 Most vyžaduje přesnost – Stanislav Bechyně	70
■	4 VÝZNAMNÉ STAVBY A MÍSTA V REGIONU	72
■	4.1. Kostely	72
■	4.2 Hřbitovy	74
■	4.3 Rodné domy	77
■	4.4 Hrady	78

■	1 KRAJINA	83
■	1.1 Historická krajina	83
■	1.2 Názvy v krajině	85
■	1.3 Místa paměti	86
■	1.4 Stromy	87
■	2 CESTY	91
■	2.1 Historie cest	91
■	2.2 Staré cesty	92
■	2.3 Meze	93
■	2.4 Železnice	94
■	3 ŽIVOBYTÍ	97
■	3.1 Řemeslo	97
■	3.2 Industriál a rurál	101
■	1 PŘÍRODOVĚDNÝ ÚVOD	107
■	2 ŽIVOT V RŮZNÝCH TYPECH KRAJINY	107
■	2.1 Zemědělská krajina	108
■	2.2 Lesy	114
■	2.3 Vody stojaté a tekoucí	121
■	2.4 Lidská sídla	129
■	3 OBLASTI VÝZNAMNÉ Z HLEDISKA OCHRANY PŘÍRODY	138
■	3.1 Chráněná území	138
■	3.2 Ekologická síť	145
■	4 JAK MŮŽEME PŘÍSPÍVAT K OCHRANĚ PŘÍRODY?	148
■	4.1 Odstranění antropogenních pastí	148
■	4.2 Vytvoření vhodného prostředí	150
■	4.3 Zodpovědná spotřeba	151
■	SPRÁVNÁ ŘEŠENÍ KVÍZŮ A NĚKTERÝCH ÚKOLŮ	158

DĚJEPIS

VLASTIVĚDA

PŘÍRODOVĚDA

Slovo úvodem

Vážení pedagogové, milí žáci! Je nám potěšením, že můžete listovat v první regionální učebnici o území Havlíčkobrodsko a Světelska, kraje plného záhad, tajemství a přírodních krás. Hlavním cílem publikace je podnítit touhu poznávat místo, ve kterém žijete. Znáte-li dobře své místo žití, jeho historii a kulturu, můžete ho tak lépe chránit.

Zdánlivě nenápadná krajina vinoucí se kolem řeky Sázavy v sobě ukrývá tajemství a nevšední poklady. Některé z těchto tajů nenaleznete na internetu ani v knihách. Mnohé čekají na naše objevení. Vnímat maličkosti okolo nás nám může pomoci pochopit význam dějin, krajiny, přírody a někdy i nás samotných. Snažili jsme se zachytit zajímavosti ze všech koutů tohoto regionu, který jsme územně vymezili rozsahem okresu Havlíčkův Brod. Předkládané střípky z dějin a přírodovědy mají za cíl podnítit touhu poznávat místo, v němž žijeme. Naučit se přemýšlet o práci a životě našich předků a o darech přírody.

Publikace je určena pro učitele a žáky druhého stupně základních škol. Může být využita v hodinách dějepisu, občanské výchovy a přírodovědy, svá témata anebo alespoň inspiraci si jistě najdou i pedagogové dalších předmětů, např. zeměpisu anebo výtvarné výchovy. Budeme rádi, pokud se čtenářská obec neomezí jen na školní půdu, ale překročí její hranice.

Učebnice vznikala ve spolupráci s Muzeem Vysočiny Havlíčkův Brod a Místní akční skupinou Královská stezka. Je dělena na tři základní části – dějiny, vlastivědu a přírodu. Jednotlivé kapitoly jsou doplněny drobnými úkoly, rozsáhlejší zadání pro práci s textem se skrývají pod QR kódy. Práním autorů je, aby se učebnice stala živým organismem. Proto má svoji proměnlivou digitální variantu i na stránkách Muzea Vysočiny Havlíčkův Brod, kde lze nalézt odkazy na další literaturu, rady, kvízy a nabídky vyzkoušet si práci s učebnicí pod vedením lektorů v muzeu. Uvítáme i vaše nápady a názory.

Vášim průvodcem po učebnici se stala postava rytíře Trčky z Lípy z významného šlechtického rodu, jehož působnost zasáhla celý region a stopy po jeho činech jsou patrné i po několika staletích. Úvodní kapitola nás seznamuje s neutuchající činností rodu Trčků, jenž se snažil desítky let zvelebovat tuto zprvu poněkud drsnou a nepřívětivou krajinu. Region prošel obdobími slávy a krušnými okamžiky zmaru. Krajina se změnila, ale v jádru zůstává stejná. Drsná a krásná.

1 Až mě Trčka trkne

Rašínové, Dobřenští, Slavatové z Chlumu a Košumberka, Krakovští z Kolovrat, Ditrichštejnové, Lichtenburkové, Vernierové, Černínové, Fučíkovští z Grünhofu. Slovná jména rodů, které vládly vesnicím a obcím desítky a někdy i stovky let. Šlechtici měli rozhodující vliv na historii naší země vedle krále a církve až do 19. století.

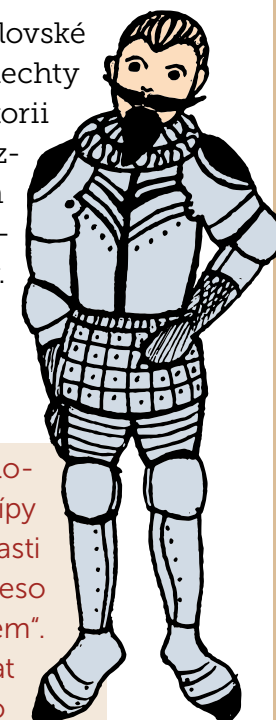
Zkuste zjistit, jaký rod vlastnil v minulosti obec (město či vesnici), ve které bydlíte.

Kde se tato šlechta vzala? Vytvořila se z původní knížecí či královské družiny. Původ bohatství a pozemkových majetků středověké šlechty je mnohdy nejasný a často se nedochoval ani v přechovávané historii rodu. Nejednou si proto čeští a moravští šlechtici pomáhali různými pověstmi o svých hrdinných předcích a odvozovali od nich svá jména a své erby. Poněkud v temnotách leží i počátky nejvýznamnějšího rodu 15.–17. století na Havlíčkovobrodsku, Trčků z Lípy.

Svůj přídomek dostali podle tvrže Lípy u Hradce Králové, která byla původním sídlem vladycké rodiny. Ale proč Trčkové?

Zkuste na základě srovnání pověsti o založení rodu Pernštejnů s erbem Trčků z Lípy vymyslet pověst o jejich původu. V oblasti vojenské a válečnické znamenalo sloveso trčit „běžet vpřed, brát nepřátele útokem“. Přízvisko „Trčka“ mohlo tedy označovat odvážného člověka nebo nebojácného bojovníka.

1.1 Pověst o založení rodu Pernštejnů

Rod Pernštejnů má odvozeno jméno od slova Bärenstein, což v němčině znamená medvědí kámen. Označoval se tak dříve jantar a též místo, kde dodnes stojí mohutný hrad kdysi slavného rodu. Za dávných časů pobýval v těchto místech palič uhlí Věňava. Den co den se ze své chýše vydával do lesa za svou lopotou, jež mu dávala jen skromné živobytí. Jednou vračeje se večer hladov z lesa, těšil se na svou chudobnou krmí. Ledva však dorazil ke svému obydlí, spatřil vylomené dveře. Rozhněván vešel dovnitř, a jakmile ušel jen droby chleba na stole a na zemi, počal lát nezvanému

Tolik slovných rodů se vystřídalo na hradě Lipnici

hostu. Poté co se totéž opakovalo i druhý den, rozhodl se rozhořčený Věňava, že si na toho bídneho lotra počíhá. Netrvalo dlouho a uhlíř uslyšel hlmoz. K chalupě se blížil zubr. Vloupal se do chalupy a začal hodovat. Rozzuřený uhlíř ihned pádil za ním a v malé chaloupce se mu podařilo zubra chytit do provazu a přivázat. Jelikož ledničky v té době ještě nebyly k mání, rozhodl se uhlíř, že se o svou kořist podělí. Napadlo jej, že ho dovede ke králi, jenž zrovna přebýval na knížecím hradě v Brně. Král Věňavu odměnil za jeho sílu tím, že mu daroval svobodu, pozemek a právo užívat erb s vyobrazením zubří hlavy.

■ 1.2 Trčkové

Prvním významným představitelem rodu byl Mikuláš Trčka z Lípy († 1453). V husitském období se stal majitelem mnoha statků. Mikuláš však nebyl pouhým úspěšným zemědělcem. Své pozemkové bohatství získal mimo

Zvon Vilém

jiné díky své politické aktivitě, v níž dokázal podporovat vždy tu dobrou stranu anebo jednat jako prostředník mezi protivníky. Především se stal důležitým pomocníkem Jiřího z Poděbrad. Posledním dokladem o působení Mikuláše Trčky je listina, ve které prodal zvon koupený od Jana z Rušínova a na Lichtenburce a věnoval jej německobrodským měšťanům. Jedná se o zvon Vilém (hmotnost 1,9 tuny, výška 175 cm a průměr 147,5 cm), který se nachází ve věži havlíčkobrodského kostela Nanebevzetí Panny Marie dodnes. Potomci Mikuláše zastávali významné funkce u dvora a dále rozšiřovali rodový majetek.

Syn Mikuláše Burian byl nejvyšším písařem Království českého. Na Havlíčkobrodsku získal 21 vesnic, hrad Lipnici s podhradím a Německý Brod.

Královský podkomoří
Burian II. Trčka z Lípy
a na Lipnici († 30. 5. 1522)
a jeho manželka
Kateřina z Lichtemburka
(† 18. 8. 1530)

V úspěšné kariéře u dvora pokračoval i Burian II., jenž zastával funkci královského podkomořího. V havlíčkobrodském muzeu se dochovala unikátní památka z této doby – trčkovský graduál jinak nazývaný kancionál Pavla Mělnického z roku 1506. Obrovský zpěvník o rozměrech 64 × 41 cm, o tloušťce hřbetu 14 cm a o hmotnosti téměř 32 kg má 395 pergamenových listů, prý podle počtu dvorů Trčků z Lípy. Zpěvník je celý ručně psaný a iluminovaný (dnes bychom řekli ilustrovaný). Dílna Pavla Mělnického knihu zhotovila na zakázku Buriana II. Trčky z Lípy a na Lipnici, který je se svojí ženou a dětmi vyobrazen na první stránce zpěvníku.

Titulní stránka kancionálu s vyobrazením Buriana II. Trčky z Lípy

Jaké funkce měli nejvyšší písař a královský podkomoří v Českém království?

Notový zápis z trčkovského kancionálu

Trčkův hrad v areálu želivského kláštera

Renesanční Trčkův palác v Praze na Pohořelci

Přírodní rezervace Trčkov v Orlických horách

1.3 Konec Trčků

Posledním z rodu Trčků byl Jan Rudolf Trčka z Lípy, jenž se na počátku 17. století řadil mezi nejbohatší šlechtice u nás. Jeho život však byl poznamenán spory mezi katolíky a evangelíky a vypuknuvší třicetiletou válkou. Jeho syn Erdman byl spolu s Valdštejnem zavražděn v roce 1634 v Chebu za spiknutí proti císaři. Jan svého syna o mnoho nepřežil. Zemřel v Havlíčkově Brodě téhož roku. Jméno rodu propadlo státu, respektive císaři. Po dvě stě let ovlivňoval tento rod dějiny našeho regionu, a stal se proto i průvodcem naší učebnice.

Ve kterých městech se nachází ulice Trčkova nebo Trčků z Lípy?

Nejvýznamnější državy Trčků k roku 1635

1 HISTORIE JE DETEKTIVKA

Mahlerova vila, Havlíčkův Brod

Historik nemusí zrovna pátrat po zločinu, ale jeho úkolem zůstává odhalit, jak se něco v minulosti stalo, a ukázat to současnosti.

U mne šlo o náhodu. Jako kluk jsem v Havlíčkově Brodě často chodíval kolem jednoho domu. Přitahoval mne. Byl temný, zarostlý stromy, vypadal jako tajemný hrad někde v Karpatech. Když mi bylo osmnáct let, náhodou jsem se do něj nastěhoval. Začal mne zajímat mnohem více. Stál tu dlouho: na omítce šlo přečíst letopočet 1907. Ale kdo jej postavil? Proč zde již nežije nikdo z jeho rodiny? A kam se poděli? A jak to, že vypadá dům zrovna takto?

Žádného detektiva jsem si na zjištění pravdy nenajal. Začal jsem pátrat sám. Historik ale musí především vědět, kde má hledat. Informací o našich

Kdo tento dům postavil?
Kdo v něm asi kdysi žil?
Jaká to honosná vila!
Kéž by na mě promluvila!
MLČÍ.

Vyhlašuji pátrání,
nechme planého kdákání.
Do archivu zamířím,
dějiny města rozvírím!

dějínách máme tolik, že si je nikdo nedokáže všechny zapamatovat. Musíme proto vědět, kam sáhnout, abychom získali údaje. Historik chodí do archivů, kde se uchovávají staré dokumenty. Za stovky let tam třeba naši potomci najdou tuto učebnici. Jaké informace jsem k tomu našel?

Viš, že i v Havlíčkově Brodě je archiv?

Zjisti na internetu, kde se nachází a jaké služby poskytuje.

Mé počáteční stopy nestály za moc. Měl jsem letopočet 1907, číslo domu a ulici. Ovšem díky sčítání lidu, domů a bytů, které probíhá každých deset let (i my jej podstupujeme), se mi podařilo dopátrat, že roku 1910 tu žila židovská rodina Mahlerova. Konečně jsem měl jméno a otevřely se mi úplně nové možnosti. Z matrik mohu sestavit jejich rodokmen, z údajů katastrálního úřadu dopátrat, jaké ve městě vlastnili pozemky a stavby, z různých kronik a zápisů angažmá Mahlerů v kulturních spolicích a politice. Musel jsem objíždět mnoho archivů v republice a číst stovky stran různých smluv, záznamů nebo poznámek, nejednou mluvit s pamětníky, kteří Mahlery ještě zažili, korespondovat v cizím jazyce se vzdálenými příbuznými Mahlerů v zahraničí či objíždět hřbitovy s hroby rodu Mahlerů. Touto mravenčí prací trávající dva roky jsem nakonec sestavil obraz o prvních majitelích domu, který mne zajímal.

Gustav Mahler, slavný hudební skladatel

Mahlerové byli početná židovská rodina bydlící na Havlíčkově Brodě, ze které pocházel i hudební skladatel Gustav Mahler. Gustavův strýc Josef se přestěhoval do Havlíčkova Brodu a založil zde továrnu na textil. Stalo se tak v roce 1873. Jeho dva synové, Vilém a Viktor, podnik zdědili a dále rozvíjeli. Právě oni si roku 1907 postavili v sousedství továrny své sídlo – honosnou vilu, kam jsem se o více než sto let později nastěhoval.

Jak to, že si tak významnou rodinu nikdo nepamatuje? Když přišla druhá světová válka, Vilém Mahler zemřel bezdětný. Synové již zemřelého Viktora Mahlera museli továrnu prodat a uprchnout před nacisty do zahraničí, aby zachránili své životy. Jednomu z nich se to téměř nepo-

dařilo, nestihl odvézt svou manželku a dvanáctiletého syna a ti zemřeli v plynových komorách. Po válce Češi továrnu Mahlerům nevrátili, zabrali ji komunisté a pod značkou PLEAS vyrábí oblečení stále. V Havlíčkově Brodě se tak na tuto rodinu zcela zapomnělo, ale potomci Mahlerů prý žijí na americkém kontinentě dodnes.

Hrob Mahlerovy rodiny

Mahlerova továrna

Historikova práce je velká zodpovědnost a také má hluboký smysl. Ukazuje dějiny, jak se doopravdy staly, a upozorňuje na osoby, které by neměly být zapomenuty. Chce to jen nesmírnou trpělivost, pokoru a mnohdy i odvahu.

Dějepis, který se učíte ve škole, není jen přepisem kronik. Mnoho událostí je potřeba znovu objevit a popsat. Na základě vybraných archivních dokumentů zkus zrekonstruovat událost.

■ 2 HISTORIE REGIONU

■ 2.1 Pravěk

Doby, o nichž se můžeme něco dozvědět ze zápisů, dokumentů, pamětí či kronik, nazýváme historií. Historie je to, co se stalo včera nebo také před 500 lety. Vše, co se událo před tím, než se začaly věci zapisovat, je vědecky řečeno prehistorie – čili „před“ historie, česky prostě pravěk. Je to nejdelší období lidských dějin trvající od dob ledových až k počátkům středověku.

Pravěcí lovci mamutů

Dosud nejcennějším dokladem pravěkého osídlení na Havlíčkobrodsku je tábořiště lovců ve Světlé nad Sázavou. Rovinaté návrší nad řekou využívali lidé koncem doby ledové. Okolní krajinu tehdy ještě nepokrývaly lesy. Lovce tohoto období si můžeme představit asi jako indiány – sice bez koní, zato včetně šamanů. V jednoduchých stanových přístřeškách z kůží očekávali příchod zvěře pohybující se ve stádě, možná aby se napila z řeky nebo aby ji v mělkém úseku překročila. Vyzbrojeni oštěpy a luky s pazourkovými hroty se pak odtud vydávali na lov. Když skončila sezóna tahu zvěře nebo nastávala zima, posunuli se zase na jiné místo, pravděpodobně v teplejších oblastech země.

? Jaké druhy zvěře mohli lovci sledovat? Odkud se u nás bere pazourek?

Po skončení dob ledových, kdy se krajina přirozenou cestou zalesnila díky změně klimatu, se lov stal daleko obtížnější (v lese není vidět moc daleko). Příroda však umožnila nově příchozím lidem začít obdělávat půdu a sázet plodiny, které jim nahradily převážnou část lovené zvěře.

Vysočina však není pro pěstování obilí, které bylo hlavní potravou lidí až do novověku, nejvhodnější. Místní kraj proto tedy sloužil spíše sezónní pastvě ovcí a koz v listnatých lesích lidem sídlícím v rovinách u Čáslavi. Památky na tyto doby představují dnes občas nalézané kamenné sekery a sekeromlaty nebo pazourkové čepele (Skuhrov, Dolní Krupá, Světlá nad Sázavou, Chřenovice, Habersko). Oteplení klimatu v době bronzové přineslo rozmach pastevectví a my opět výjimečně nacházíme předměty tehdejších lidí, ztracené nebo obětované bohům na kdysi posvátných místech. Patří mezi ně bronzové sekery (Havlíčkův Brod, Malčín, Habry), srpy, ale i dýka (Melechov) nebo kopí (Štoky). Poprvé se nám dochoval také šperk. Je jím měděný náramek ze svahů Melechova. Ostatně zdá se, že Melechov mohl hrát roli posvátné hory, která měla v době bronzové svůj význam díky uctívání boha Slunce.

Kamenný sekeromlat ze Skuhrova a kamenný hrot z rohovce, Chřenovice

? Co je to vlastně bronz?
Jakou nejznámější posvátnou horu máme v Čechách dnes?
Co je to lesní pastva?

■ 2.2 Nejdříve zlato, pak stříbro a nakonec železo

Takto přesně se podle lidského ocenění těchto kovů vyvíjel zájem o jejich získávání na Havlíčkovobrodsku. Díky těmto rudám vznikly některé obce a města.

Středověká těžba rudy v šachtách. Dobové vyobrazení

První pokusy rýžovat nebo kutat zlato proběhly už ve dvanáctém století, kdy ještě neexistovaly dnešní vsi ani města. V potoce u České Bělé se našly zbytky trámů sloužící k praní potočních usazenin. Zlato lidé hledali také na Jeníkovsku u Vlkanče a Podmok nebo u Humpolce pod pozdějším hradem Orlík. Zřejmě při tom zjistili, že v místních lesích lze narazit na žíly stříbra, které bylo méně ceněné, zato ho zde bylo nepoměrně více. Stříbro se ve středověku stalo základní surovinou pro výrobu mincí českých králů a stříbrná horečka mohla začít!

Zkuste doplnit kovy do zeměpisných názvů na Havlíčkovobrodsku, můžete použít mapu:
..... Hory, hory, Horky, potok.

Zbytky důlního zařízení ze 13. století u Koječína

■ 2.3 Husitské století

Konec středověku provázely v celé Evropě pohromy, které se navíc vzájemně prolínaly. To vytvářelo silný pocit zmaru a blížícího se konce světa tak, jak jej popisuje Bible v Apokalypse. Po období válek, hladomorů a utrpení má nastat druhý příchod Krista zpět na zemi a s ním i tisícileté království míru a pokoje.

V Čechách se v této době všechna zlá znamení konce věků právě projevovala. Několikrát zde řádil mor, který vylidnil vsi i města. Méně podaných znamenalo méně daní pro šlechtu i krále. Zchudlí šlechtici, jimž čest zakazovala pracovat, se vydávali na vojenskou dráhu nebo se stávali loupeživými rytíři, což ničilo obchodní spojení mezi městy a dále zhoršovalo výběr daní. Množství těchto bojovníků vedlo k tomu, že v zemi vypukla občanská válka mezi dědici Karla IV., do které se velkou měrou zapojila česká šlechta. Drancování vsí a městeček jen dále prohlubovalo obecnou bídu. Na Havlíčkovobrodsku sídlili loupeživí rytíři na hradech Sokolov u Chotěboře či Ronovec u Havlíčkova Brodu. Ronov s Přibyslaví patřily přímo jednomu z podporovatelů lapků, Čeňkovi z Ronova a Letovic, který byl později také nepřitelem husitů.

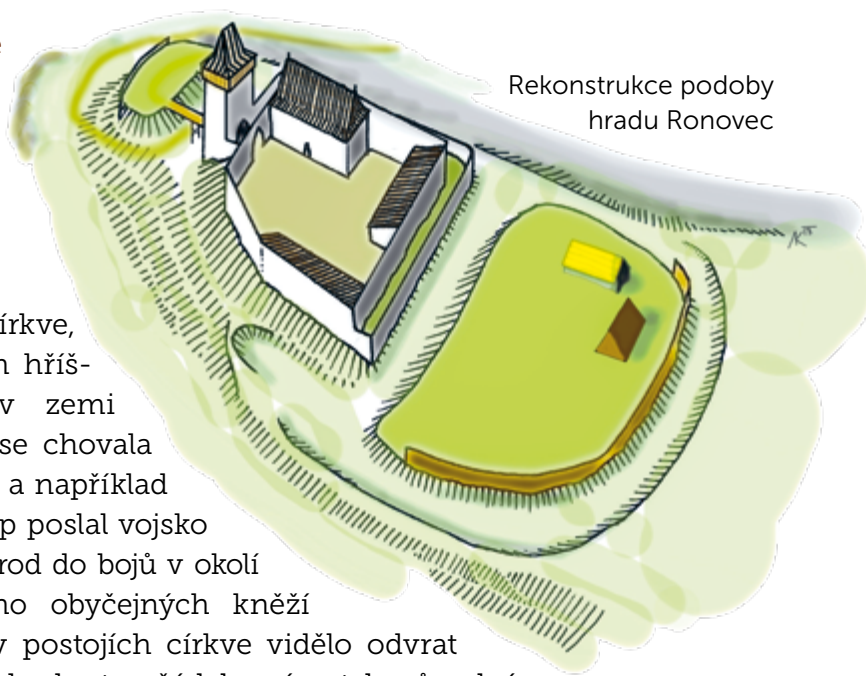
? Zamyslete se nad rozdíly mezi výrazy loupeživý rytíř, lapka a zbojník.

Velká část církve, která díky darům hříšníků vlastnila v zemi mnoho panství, se chovala spíše jako šlechta a například litomyšlský biskup poslal vojsko přes Havlíčkův Brod do bojů v okolí Humpolce. Mnoho obyčejných kněží a věřících však v postojích církve vidělo odvrát od křesťanských hodnot a žádalo návrat k původní formě víry. Odtud výraz reformace, která nakonec vedla k rozdělení kato-

lické církve a vzniku církví evangelických. V Čechách se stal šířitelem těchto myšlenek Jan Hus. Havlíčkovobrodsko bylo v této době svědkem několika velevýznamných událostí.

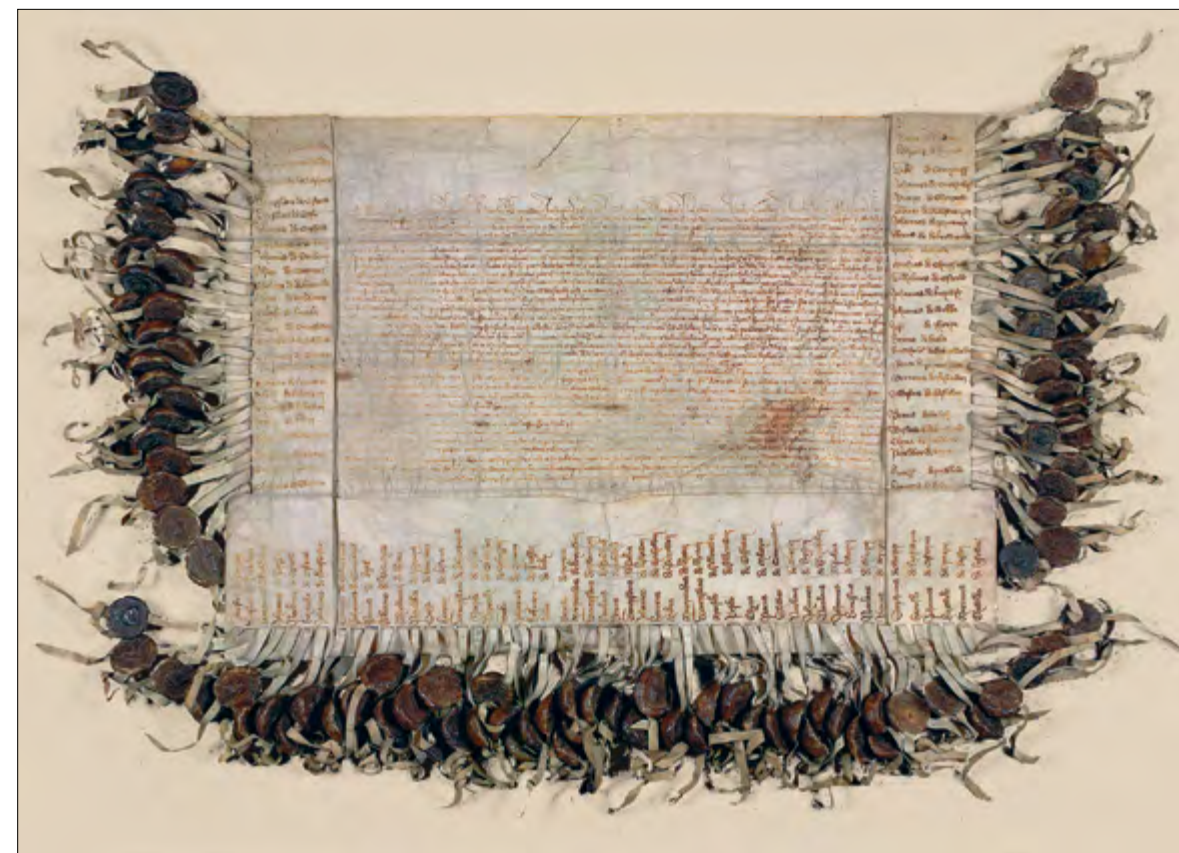
? Znáte sedm smrtelných hříchů, kterých se měl podle katolické církve člověk vyvarovat?

Po smrtelných hříších nemusíte pátrat ve středověkých rukopisech, seznam lidských slabostí byl mj. inspirací pro americký detektivní horor *Sedm*

Jiskrou, která zažehla husitskou revoluci, bylo Husovo upálení v Kostnici. Mužem, který tehdy vedl obžalobu, byl tehdy Michal zvaný Súdny pocházející z Havlíčkova Brodu a sloužící u papežského dvora v Římě.

Po smrti mistra Jana se v Čechách podepisovala petice proti jeho upálení a šlechta z celého Časlavského kraje, kam tehdy Havlíčkovobrodsko patřilo, tuto listinu pečetila na hradě Lipnici.

Stížný list proti upálení mistra Jana Husa

Lipnice patřící Čenkovci z Vartenberka byla roku 1417 také svědkem velké církevní události. Čeněk pod výhrůzkami donutil katolického biskupa v kapli svého hradu vysvětit husitské kněží. Poprvé v historii tak vznikl v Evropě zárodek nové křesťanské církve.

Nedaleko Ledče na svazích Melechova se zase strhla šarvátka mezi uhlíři a lidmi ze vsí, kteří se tu scházeli ke kázáním. Rozehnat je chtěla královská jízda z Kutné Hory, která ale v lesnatém a kopcovitém terénu selhala. Pod Melechovem se tak odehrála jedna z prvních bitev husitů.

? Čím se proslavili husité ve válkách?

Na počátku husitské revoluce trpěla válečnými událostmi v našem regionu především místa poblíž Haberské stezky mezi Kutnou Horou a Jihlavou. Byl zničen klášter ve Vilémově a jeho hrad v Sázavce. Vypleněna byla také husitská Chotěboř. V lednu roku 1422 ustupoval císař Zikmund před vojskem Jana Žižky od Kutné Hory. Pokusil se mu postavit na zmrzlých polích u Habrů, ale jeho obrana se hroutila. Ustoupil proto k mostu přes Sázavu v Německém Brodě s cílem zamířit do silně opevněné katolické Jihlavy. Zikmundovu vojsku však úzké ulice města vedoucí k nevelkému mostu nestačily a zdržovaly ho. Žižka tak Zikmunda zastihl již v Brodě a po krátkém průzkumu situace vtrhl mezi křižáky. Vznikl obrovský zmatek. Vyděšení muži se snažili uprchnout a město začalo hořet. Ti, kteří nestihli přejít přes ucpaný most, byli pobiti. Někteří zkusili štěstí na zamrzlé řece, ale ani muži, ani koně obtížení zbrojí nemohli v bahnitých březích a ve vodách Sázavy uspět. Štěstí mělo jen nemnoho z nich. V chaosu boje nebyl prostor k hašení a město lehlo popelem.

Husité táhnou k Habrům a Německému Brodu, Josef Mathauser, obraz z roku 1908

Do Posázaví přitáhlo východočeské husitské vojsko také roku 1424. Žižka s Pražany chtěl táhnout na Moravu, ale nejdříve se chystal obsadit hrad starého odpůrce Čeňka z Ronova v Příbyslavi. Slavný vojevůdce však v táboře obléhatelů podlehl nemoci a zemřel. Žižkův hrob zde ale nenaleznete. Jeho ostatky byly převezeny do Čáslavi, kde spočinuly ve farním kostele u náměstí.

2.4 Doba pohusitská

Po skončení husitských válek, jejichž poslední boje se odehrály na Lipské hoře u Českého Brodu a na hradě Sion u Kutné Hory, přešlo mnoho panství Havlíčkobrodsko do rukou nekatolických Trčků z Lípy na Lipnici. Tím se také například jejich město Německý Brod stává na dlouho nekatolickým. Ani po husitských válkách nenastal v Čechách klid. Proti nově zvolenému králi Jiřímu z Poděbrad se vzbourila část katolické šlechty podporovaná Uhry, která zabrala Moravu. Havlíčkobrodsko se tak stalo důležitým pohraničním regionem, na který z Jihlavska dopadaly útoky a přepady uherské jízdy. Táhl tudy do Čech také velké uherské vojsko Matyáše Korvína, které pod Železnými horami nedaleko Vilémova obklíčil a donutil vzdát se roku 1469 sám král Jiří z Poděbrad. Tyto události a hrozící nebezpečí vedly například na Lipnici nebo v Havlíčkově Brodě k výstavbě nových hradeb a částí opevnění.

Na nebezpečné časy 15. století se dochovala také jedna vzpomínka ve formě pověsti. Jedná se o havlíčkobrodského Hnáta. Člověk tohoto jména měl sehrát hlavní roli v jednom z pokusů Jihlavských o přepad města. Nájezdníci se měli přiblížit k předměstí u kostela svaté Kateřiny, odkud vedl most přes řeku ústící přímo do uzavřené brány v hradbách. A v tomto momentě se příběh liší. Hnát buďto držel na věži hlídku a Jihlavské uviděl, nebo byl podplacen a pokusil se jím otevřít bránu. Buďto se pokusil vykřičet do ulic poplach a vzburcovat měšťany, nebo byl při pokusu bránu otevřít zadržen. Tak nebo tak byl prý svržen z hradeb do příkopu a zahynul. Obě verze pověsti jsou uvěřitelné. Možná si útokem vystrašení měšťané Hnáta spletli s nepřítelem a ve zmatku milost nedávali. Možná byl opravdu zrádce nebo tajný katolík a chtěl město vydat. Podobné příběhy se v průběhu husitských a česko-uherských válek stávaly i jinde v Čechách.

V 16. století nastalo konečně uklidnění poměrů v zemi a došlo k hospodářskému rozkvětu celých Čech.

Kostra Hnáta na Staré radnici

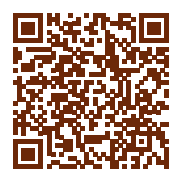
Staré sváry ovšem nebyly zapomenuty úplně a po smrti známého císaře Rudolfa II. došlo pod různými záminkami k obnovení náboženských sporů vedoucích až k pražské defenestraci roku 1618.

Některé části hradeb byly poté, co ztratily obrannou funkci, využívány k obývání

Shodou okolností i tehdy začaly jedny z prvních bojů na Havlíčkobrodsku, neboť katolické armády znovu přicházely od Jihlavy a mířily znovu po Haberské cestě na Prahu...

? Víte, kdo jsou to jezdci Apokalypsy?

2.5 Pitva jako důkaz

Kupodivu není řeč o vraždě. Dnes známe pitvu především jako důkazní proces při nejasném úmrtí anebo při podezření z vraždy. Pitva však hrála v historii též nezastupitelnou úlohu při poznávání lidského těla, jeho fungování a při poznávání nemocí. Od konce 16. století se z Itálie začal šířit nový způsob výuky anatomie, opřený o pitvání mrtvol a demonstraci jednotlivých orgánů a tkání, tzv. anatomické theatrum (divadlo). Nejznámější a nejslavnější v dějinách české medicíny bylo anatomické theatrum, které probíhalo několik dní v Praze v červnu 1600. Vedoucím lékařského týmu zde byl proslulý profesor Jan Jessenius. Nebyla to pitva jediná, známé jsou i jiné pitvy z tohoto období od různých lékařů, ne o všech se nám však dochovaly podrobné zprávy.

Málo známé je, že v roce 1600 proběhla pitva i v Havlíčkově Brodě. Pitvaným byl Melchior z Redernu, protestantský šlechtic, pán na Liberci, Frýdlantu a Závidově. Byl činný 25 let jako válečník střídavě putující Evropou a střídavě usazený na severočeské doméně. Jeho životní pouť skončila v pětáctyřiceti letech 20. září 1600 v Havlíčkově Brodě v hostinci na náměstí po návratu z uherského bojiště, kde válčil s Turky. Po smrti bylo tělo otevřeno, byly prohlédnuty vnitřnosti a přikročilo se k balzamování a obléknutí těla do slavnostního smutečního roucha. Mrtvola byla poté odvezena do Liberce a vystavena v rakvi v zámecké kapli. Kázání pronesené při pohřbu bylo vydáno tiskem, součástí tisku se dosti nezvykle stala i kapitola popisující pitvu a balzamaci.

? Do lidského těla nebylo ještě dlouho možné se podívat jinak než jeho rozříznutím. Víte, kdy byl vynalezen rentgen? A kdy ultrazvuk?

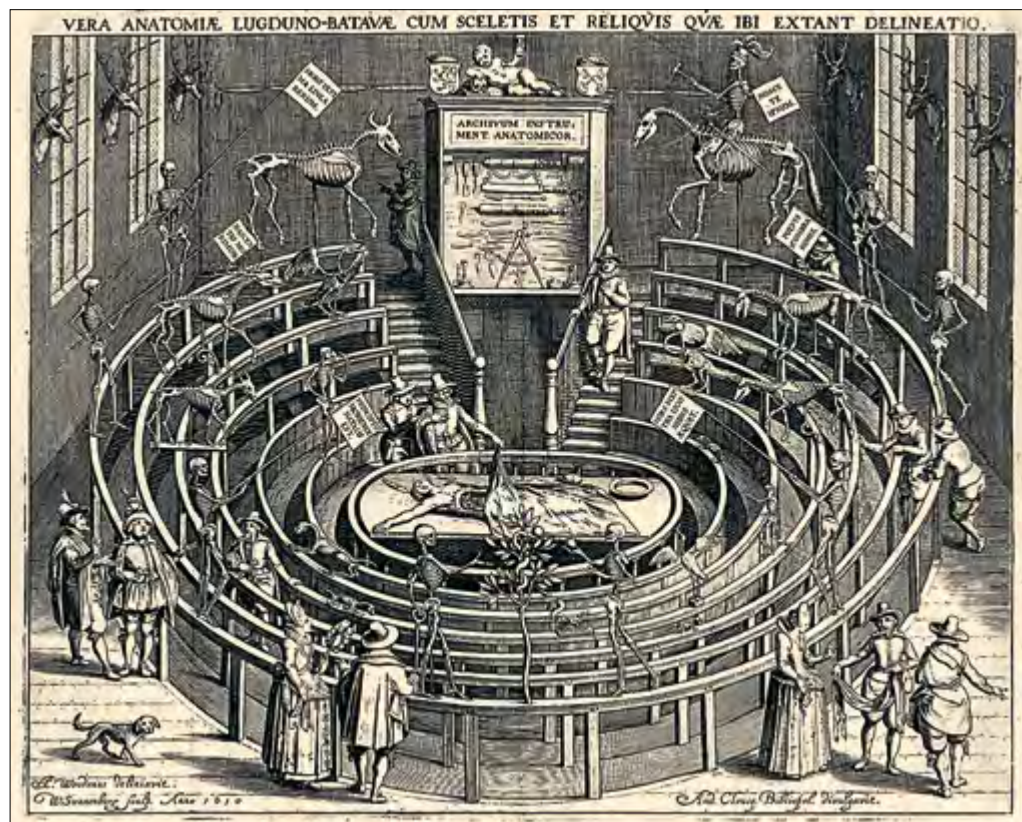
Anatomický obraz ženy z roku 1543 v díle Andrea Vesalia

Anatomický anděl,
J. Gautier d'Agaly,
18. století

Dřevořez z Paracelsova Velkého ranhojičství
z roku 1536. Nástroje používali chirurgové,
kteří díky své práci získávali nejlepší přehled
o fungování lidského organismu

Anatomické divadlo, Leiden. Dobovou atmosféru baroka dokresluji latinské nápisy
v rukou kostlivců „Začátek umírání je narození“, „Jsme prach a stín“,
„Smrt je nejzazší hranicí věcí“

2.6 Konflikty

Jeden z nehezských, zato dost rozšířených rysů lidské povahy, zanechal v našem okolí nenápadné stopy. Je jím sklon k hádkám, soupeření a snaha podmanit si své okolí. V lepším případě se to děje formou slov, hádek nebo nátlaku. V horším případě to začíná kupříkladu strkanicí mezi skupinkami z jiných ulic nebi vsí a končí třeba i válkou mezi sousedními šlechtici nebo celými státy. Náš region ležící uprostřed státu byl svědkem mnoha takových událostí právě kvůli svému umístění a cestám, které tudy vedly od severu na jih a od východu na západ.

Jaké hlavní cesty a kam dnes naším krajem vedou?

Všechny války, které se našeho kraje dotkly, zasáhly více než vojáky místní obyvatele, kteří bývali nejen okrádání, ale také ohroženi na životě. Po konfliktech a válkách zůstalo v kraji mnoho památek – od hradů, opevněných měst a bojišť až po pomníky rodinné historie.

Pomník ze hřbitova v Dolní Březince odkazující na existenci lazaretu v těchto místech. Zkuste rozluštit německý nápis. Jakého konfliktu se pomník týká?

Kostel v Bojišti.
Jméno vesnice
přímo odkazuje
na místo krvavého
konfliktu.
Zkuste zjistit,
o jakou událost
se jednalo

Památník padlým za 2. světové války v Havlíčkově Brodě změnil svoji podobu. Zajděte na nový hřbitov nebo zkuste na internetu zjistit, jak vypadá pomník dnes. Prohlédněte si současnou podobu a zamyslete se nad tím, proč byl starý pomník nahrazen. Poté si můžete správnou odpověď prohlédnout zde:

Na stejném hřbitově byl v 90. letech 20. století i tento pomník s nápisem: „V těchto místech se nachází hromadný hrob německých vojáků a civilistů z období konce 2. světové války“. Na hrob upozornili němečtí občané, kteří se po roce 1989 zajímali o hroby Němců na území České republiky. Pomník už na hřbitově nealeznete, protože ostatky mrtvých byly převezeny jinam.

UKOLI! Znáte někoho z rodiny či z okolí, koho se dotkla druhá světová válka nebo jiný konflikt 20. století? Zkuste vypracovat osobní historii války a popsat zážitek konkrétní osoby ve válce.

Na Havlíčkobrodsku proběhly významné bitvy například na těchto místech:

1. Habry – tažení Konráda Znojemského po haberské cestě; bitva mezi husity a křižáky v roce 1422
2. Melechov – počátky husitství
3. Husitství – Havlíkův Brod, Chotěboř, Přibyslav; zničené hrady Orlík, Sokolovec a Ronovec
4. Třicetiletá válka – Lipnice, Ledec (obléhání Švédy)
5. Napoleonské války – Štoky (1805 velká bitva mezi bavorskou a císařskou armádou)
6. Druhá světová válka – střety s partyzány, oběti nacistů, boje z konce války, pomníky věnované obětem

Velkolepým pozůstatkem obrany před válkami jsou středověké hradby, jejichž pozůstatky se nejlépe zachovaly v Havlíčkově Brodě. Jejich obranu měli na starosti občané města, kteří museli být vybaveni zbraněmi a zbrojí.

■ 2.7 Kde se pivo vaří, tam se dobře daří (a občas i nedaří)

Pivo bylo odjakživa základní potravinou. Jeho výroba a distribuce nebyla před průmyslovou revolucí zajišťována z jednoho pivovaru, ale na základě spolupráce mezi sladovníky a měšťany, kteří vlastnili právovárečný dům, tj. dům, kde se mohlo vařit a prodávat pivo.

Jak to vypadalo v Havlíčkově Brodě s pivem na přelomu 17. a 18. století? Po třicetileté válce v druhé polovině 17. století nebyl stav českých zemí kdovíjak růžový. Země byla ekonomicky vyčerpaná a ohrožována epidemiemi. Významné nebezpečí představovala invaze Turků z východu. Špatná situace se promítala i na lokální úrovni. Města se snažila vyjít s málem, navíc se každý snažil polepšit si sám pro sebe, leckdy i nekalými způsoby. I v této době jsou doloženy defraudace peněz z městské kasy, peněžní podvody s obecními zakázkami a korupce. V Havlíčkově Brodě vypukl v těchto nesnadných dobách spor kvůli pivu. Při jmenování nových radních v roce 1672 se někteří měšťané obrátili na podkomořího se stížností proti sladovníkům.

Co znamená defraudace? Kdo byl podkomoří?

Kdo byli sladovníci?

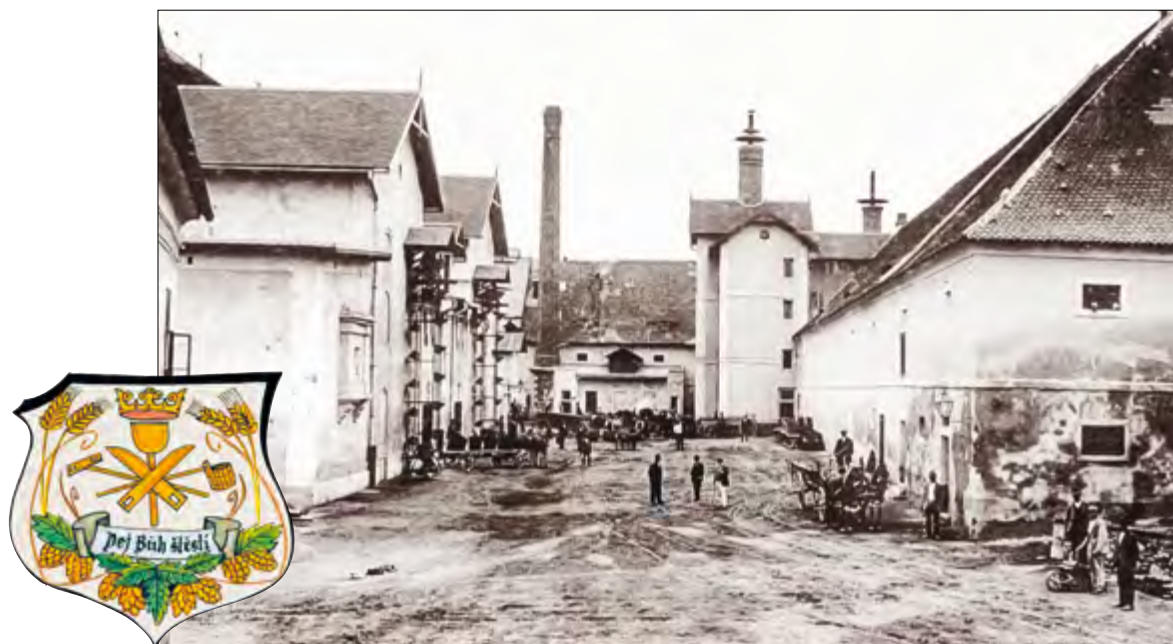
Pivovar v Havlíčkově Brodě vznikl v roce 1834. Do jednoho továrního komplexu byla soustředěna práva a výroba právovárečných domů, rozestých předtím po celém městě

Jak funguje dnešní správa města?
Na koho by ses obrátil/a v případě
nespokojenosti s vedením obce?

Řešení sporu trvalo velmi dlouho. Sladovníci měli značný vliv na chod města a nehtdli se svého vlivu vzdát. Snažili se protistranu očernit. Poukazovali např. na cizí původ lidí, kteří si stěžovali. Jeden z rebelantů Kristian Kran, přišel zřejmě z baltského Pomorí, Kryštof Profin z Rakous, další z okolí města. Spory byly řešeny tajnými schůzkami, hádkami na radnici a odvoláváním se k vyšším úřadům. V roce 1673 byla přijata smlouva se stanovením várek piva, pokoj však nevydržel dlouho. Potyčky a nespokojenost trvaly do konce 17. století a byly vyřešeny až po roce 1700 za nového královského rychtáře Klobasy. Havlíčkův Brod byl od roku 1637 královským městem, což znamenalo, že byla jeho správa trochu odlišná od předchozí doby, kdy město spravovala vrchnost. Královský rychtář byl zástupcem krále a změna poměrů byla zřejmě také jedním z důvodů nespokojenosti některých obyvatel.

Znak sladovníků

Havlíčkovbrodský pivovar po roce 1900

Znáte nějaká česká příjmení, která souvisí s pivem nebo jeho výrobou?

Najděte ve sladovnickém znaku tyto věci: limpy, hráblo, šoufek, sladovnickou lopatu. K čemu asi sloužily? Které dvě rostliny se používají při výrobě piva?

2.8 Proč chodíme do školy?

Dvě osvícené ženy, které nám pomohly ke vzdělání

Císařovna Marie Terezie

Kateřina Barbra Kobzinová

Zamyslete se nad tím, proč Marie Terezie zavedla povinnou školní docházku.

Císařovna Marie Terezie vládla v letech 1740–1780. Porodila 16 dětí, tři zemřely jako velmi malinké. Kromě správy velké země měla tedy na starosti i péči o 13 potomků. Jak vypadalo vzdělávání dětí v 18. století? Bohatí rodiče a tedy i panovníci si platili osobní učitele a vychovatele. Méně bohatí mohli posílat své děti do církevních škol. Nejčastěji se však děti učily jen od rodičů, nebo spíše co tak pochytily od druhých. Na běžnou domácí práci a lopotu na poli to většinou stačilo. Panovník a jeho děti měli nejlepší vzdělání, však také bylo pro správu země zapotřebí.

Zamyslete se nad tím, co všechno by měl umět panovník (král, premiér, prezident), aby dobře vládl. Vyberte 10 věcí a seřaďte je podle důležitosti. Představte svůj názor třídě.

Marie Terezie tedy sama osobně své děti neučila, byla si však vědoma skutečnosti, jak je vzdělání důležité pro rozvoj člověka. V roce 1774 vydala Všeobecný školní řád zahajující pod vedením Ignáce Felbigera nejrozsáhlejší reformu školství v našich dějinách. Počítalo se s dostupností

vzdělání pro všechny obyvatele a se systematickým vzděláváním učitelů. Výraznou novotou bylo i to, že zřizované školy měly poskytovat vzdělání nejen chlapcům, ale i dívkám. Kromě zkušeností s vlastními dětmi mohla stát za rozhodnutím Marie Terezie i otázka, jak zařídit nejlepší prosperitu státu. Jsou v bohatších státech lepší školy? Čím to je?

Třída ve Staré škole v Polné

UKOLI! Školy jsou důležité. Ne ve všem však splňují naše představy. Napiš, co ti ve tvé škole chybí a co by ses chtěl naučit. Co naopak je podle tebe zbytečné a proč? Představ svůj názor třídě.

Od konce 18. století začaly být školy zakládány i v našem regionu. Před reformou Marie Terezie existovalo jen málo škol. Vyšší vzdělání poskytovalo na Havlíčkově Brodě pouze gymnázium v Havlíčkově Brodě, které bylo založeno v roce 1735 na základě poslední vůle Kateřiny Barbory Kobzinové.

TIP: Navštivte s paní učitelkou nebo panem učitelem expozici *Staré školy v Polné*.

UKOLI! Zkuste zjistit informace o historii své školy. Mohou být na webu školy. Školy si také vedly své kroniky, které jsou uloženy v archivech. V havlíčkověbrodském archivu je přístupný jejich seznam:

Třída havlíčkověbrodského gymnázia za Rakouska-Uherska

Tělocvik v roce 1927 na havlíčkověbrodském gymnázium

Maturity v 80. letech 20. století, gymnázium v Havlíčkově Brodě

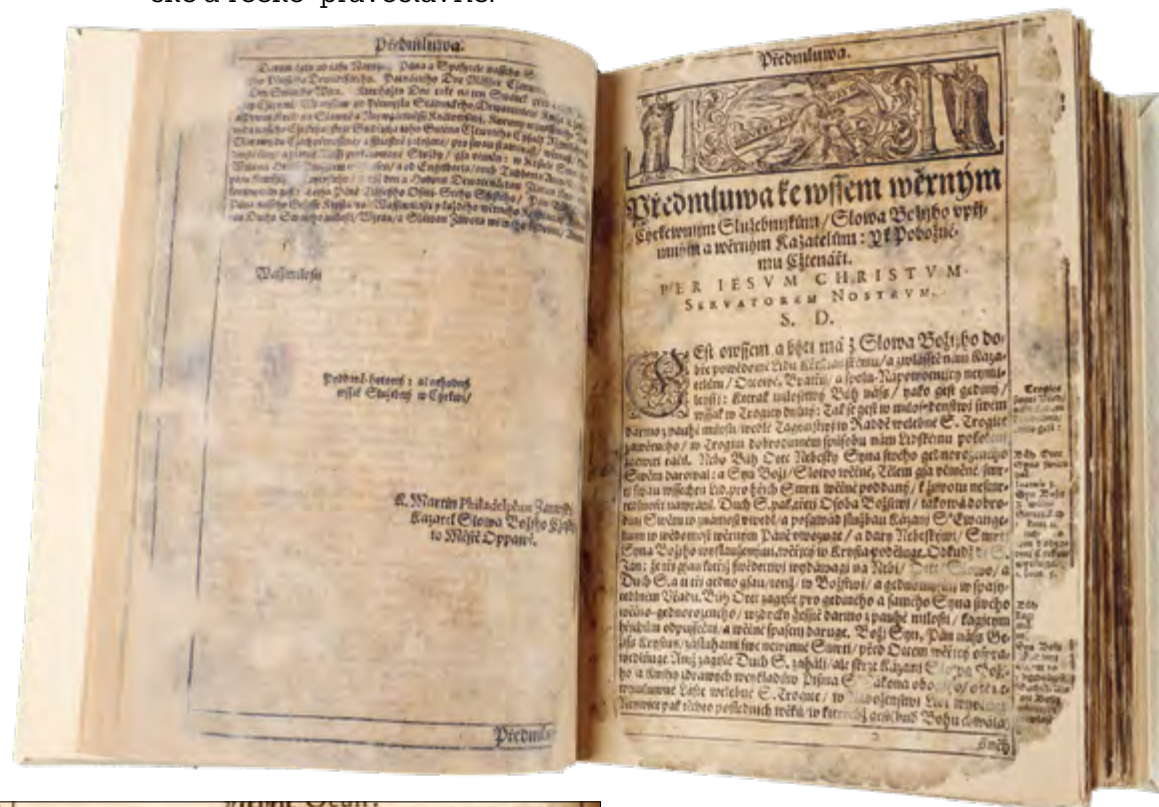
UKOLI! Vytvoř sám, nebo se spolužáky plakát se stručnými dějinami vaší školy.

Velkou důležitost pro úroveň školy představují zákony vlády, ale také konkrétní učitelé. Na Havlíčkověbrodsku proslulo několik osobností, jejichž práce přesáhla hranice regionu.

Například Antonín Doležálek (3. duben 1799 Lipnice nad Sázavou – 19. srpen 1849 Vídeň) byl český pedagog, zaměřený především na výchovu nevidomých. V letech 1833–1846 úspěšně vedl slepecký ústav v Pešti. Byl autorem několika německy psaných publikací v oblasti speciální pedagogiky. V menší míře se věnoval též otázkám výchovy sluchově a mentálně postižených.

2.9 Tolerance

Tolerance není lhostejnost. Je to respekt k jinakosti, opak fanatismu, přesvědčení, že dobro je možné šířit jen nenásilnými prostředky. Myšlenka tolerance se prosazovala jako jedna z ústředních idejí osvícenského racionalismu přelomu 18. a 19. století. Přijal ji za svou i císař Josef II., který nedlouho po svém nástupu na trůn vydal tzv. toleranční patent. Panovníckým reskriptem ze 13. října 1781 prohlásil císař za povolená náboženská vyznání stojící mimo katolickou církev, jmenovitě luteránské, kalvínské a řecko-pravoslavné.

Postila Martina Philadelpha Zámrského
a detail dřevorytu z ní

Havlíčkobrodsko bylo od dob Husových silně utrakvistickou oblastí, v pozdějším období se k myšlenkám Husovým přimíchaly vlivy luterství, kalvínství a jednoty bratrské. Před třicetiletou válkou byl v tomto regionu vliv katolické církve slabý. To se změnilo s nástupem rekatolizace po roce 1620. Někteří obyvatelé se

podvolili nátlaku vlády a přijali katolické náboženství, jiní uprchli ze země, především do Uher (např. Daniel Lipský, pozdější trenčínský rychtář, nebo Martin Adami, po útěku farář v Levoči). Jiní se pokoušeli uchovávat si svou víru alespoň potají a předávat ji svým potomkům. O přetrvávání víry nesené v evangelickém duchu přinášejí důkazy výslechy nekatolíků před soudem v Havlíčkově Brodě těsně před vydáním tolerančního patentu a vůbec v průběhu celého 18. století. Jednalo se především o soudy kvůli přechovávání zakázaných knih. Jednou z nich byla i *Postila* Martina Philadelpha Zámrského, sbírka kázání z roku 1592. Jeden její exemplář je dnes uchováván

Epitaf Adama Lukeše

v Muzeu Vysočiny Havlíčkův Brod. Byl nalezen při přestavbě stodoly v Horní Krupě v úkrytu za trámem. Jak dlouho se zde schovával a kolik rodin z něj potají za noci četlo, není známo. Tajné četby a pokoutního shromažďování mohli evangelíci v roce 1781 zanechat. Katolická církev kvůli tomu na úbytě nezašla a potvrdilo se tak, že tolerance je vždy mnohem lepší cestou než donucování.

UKOLÍ! Tolerance vyrůstá z poznání, schopnosti přijmout stanovisko druhého a z ochoty diskutovat. Rozdělte se ve třídy na dvě skupiny a debatujte na vybraná témata. Každá ze skupin zastává odlišný názor na daný problém. Svůj názor musí mít podepřený věcnými argumenty.

Návrhy témat:

1. Omezení používání telefonů ve škole
2. Kvóty na přijímání cizinců k pobytu v naší zemi
3. Zákaz výroby igelitových sáčků

2.10 Havlíček novinář

V 19. století neproběhla žádná světová válka ani se nehroutily mocnosti. Přesto probíhaly ve společnosti změny velmi radikální a byl sváděn urputný boj o hodnoty a rozvoj státu a národa. Zásadním způsobem se tohoto boje účastnil duchovními zbraněmi po zuby ozbrojen zdejší rodák Karel Havlíček Borovský. U Havlíčka se od počátku projevovala silná schopnost jednoduše popisovat dění a formulovat své myšlenky. Chtěl se stát spisovatelem, v Praze mu však nečekaně nabídli možnost psát noviny, čímž započala jeho dráha novináře.

V letech 1848–1849 vydával Karel Havlíček vlastní *Národní noviny*

Za poměrně krátké období pěti let (od roku 1846 do roku 1851) se Karel Havlíček stal významným a vlivným mužem. Dokonce chvíli působil jako poslanec parlamentu a pracoval v mnoha spolcích na podporu českého národa. Jeho velkou předností byla neústupnost a ochota kritizovat nespravedlnost, podporovat snahy o občanskou společnost (tedy, aby všichni lidé měli stejná práva a podíleli se na fungování státu). Vytvořil si tak mnoho nepřátel, především ve vládě, která se o moc s lidem netoužila dělit. Vláda nakonec zakázala Havlíčkovi psát a vydávat noviny, ale Havlíčka nikdy nedokázala uvěznit. Nakonec jej z Havlíčkova Brodu v zimě roku 1851 potají odvezl kočár do Brixenu, kde Havlíček zůstal tři a půl roku v izolaci, aby vládě dále neodporoval. Do roka po svém návratu do Čech ve svých 34 letech zemřel.

Po nuceném opuštění Prahy vydával Havlíček *Slovana* v Kutné Hoře

I v dnešní době jsou v některých zemích novináři pronásledováni kvůli svým názorům a snahám prosazovat svobodu. Vypracujte samostatně nebo v malých skupinách referáty o novinářích, kteří byli v poslední době v Evropě či ve světě zavražděni, anebo dokonce zabiti.

Karel Havlíček je dodnes obdivován za svou schopnost bojovat za správnou věc, i když mu hrozila odplata v podobě soudů a věznění. Dodnes je také inspirací pro všechny novináře pro svoje umění psát a neúnavně poskytovat informace veřejnosti i v těžkých dobách. Být novinářem není snadné. Novinář musí být objektivní, vidět problémy doby a prostředí, ve kterém se pohybuje, umět je popsat, přinést důkazy o své pravdě, neurážet, neponižovat, nemluvit do větru a nemlátit prázdnou slámu, tedy nepřizívat rozvrat ve společnosti, ale naopak se snažit o diskusi.

Havlíček se nebál vyjádřit svůj názor a nesouhlasit, pokud to považoval za důležité. Umíte protestovat? A proti čemu byste to považovali za důležité?

PROTESTY V HAVLÍČKOVĚ BRODĚ

Zkuste zjistit, k jaké události se váže protestní nápis ve výloze

Komunistický režim v Československu napomohly v roce 1989 ukončit veřejné protesty velkého počtu lidí

Naopak komunisté převrátilí význam protestů na hlavu, protože demonstrovat na náměstí bylo povinné. Na fotografii vidíte povinnou demonstraci za mír v Havlíčkově Brodě z roku 1983

2.11 Hilsneriáda

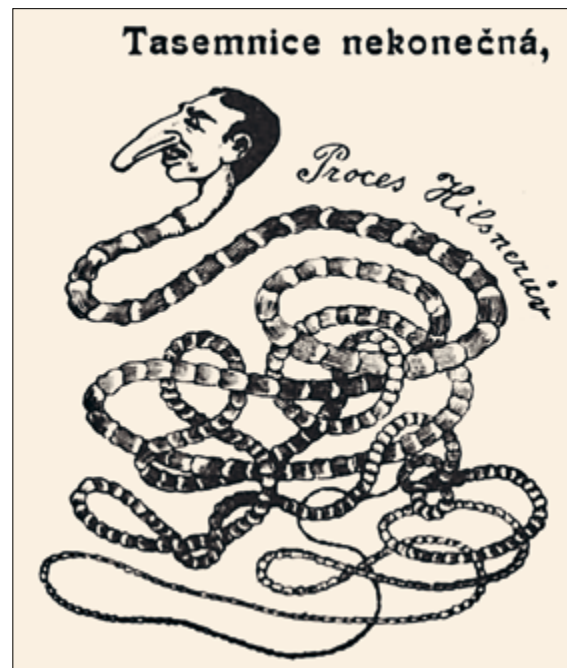
V březnu 1899 došlo na kraji lesa Březina u města Polná k zavraždění devatenáctileté Anežky Hrůzové. Mrtvola dívky byla nalezena po několika dnech. Na těle byly zřetelné stopy násilí, šaty potrhané, na krku viditelná řzná rána. Vyšetřování vraždy probíhalo ze začátku dle obvyklých kriminalistických zásad. Byly zjišťovány okolnosti úmrtí a detaily ze života zavražděné. Podezřelých bylo několik osob, především bratr Anežky Hrůzové a zatím neidentifikovaný násilník, který již v předchozím období přepadl u Polné mladé dívky. Řzná rána na krku však dala víceméně hned po nalezení těla vzniknout zvěsti, že Anežku zavraždili Židé, protože prý používají krev nevinných křesťanských panen ke svým náboženským obřadům (údajně je přidávají do nekvašených chlebů, tzv. macesů). Bylo právě po židovských Velikonocích.

Dobová představa rituální vraždy, na které se měl podílet Leopold Hilsner

Vyberte si jedno z hlavních světových náboženství a zjistěte, jaké obřady se v něm obvykle praktikují. Je při některých potřeba krev?

Pomluva se rychle šířila, senzacechtivé davy nezajímaly exaktní výsledky vyšetřování. Záhy byl veřejností „objeven“ viník – chudý Žid z Polné Leopold Hilsner. Byl nesympatický svým zjevem, podezřelý kvůli svým neustálým potulkám a nestálému zaměstnání.

Zamyslete se nad tím, zda vám byl někdo ve vašem okolí ne- sympatický či přímo podezřelý kvůli tomu, jak vypadal nebo kvůli tomu, k jaké národnosti či sociální skupině náležel?

Karikatura Leopolda Hilsnera

„To udělal určitě on!“, znělo celou Polnou a po několika dnech i celou zemí. Přestože neexistoval žádný důkaz, žádní svědkové a žádná informace o vztahu mezi Leopoldem Hilsnerem a Anežkou Hružovou, byl Leopold Hilsner zatčen a uvězněn. Ještě před samotným soudním procesem se začali někteří občané „upamatovávat“, že Hilsnera viděli blízko místa vraždy, a dokonce se „našel“ i jeden svědek, který spatřil v kritický okamžik tři muže na místě vraždy (dva v kaftanech – černých židovských kabátech – a Leopolda Hilsnera v obleku). Vražda se stala oblíbeným tématem všech novin a lidové zábavy.

Vybavujete si nějakou výraznou událost, která pronikla do všech médií a mezi lidmi se stala tématem vtipů a písniček? Najděte je na sociálních sítích.

Soudní proces, Tomáš Garrigue Masaryk

První soud s Leopoldem Hilsnerem probíhal při krajském soudu v Kutné Hoře. I přes absenci důkazů byl Leopold Hilsner odsouzen k trestu smrti. Slovo rituální vražda, tedy vražda za účelem obstarání krve kvůli náboženskému obřadu (rituálu), nebylo vysloveno. Žalobce však neustále opakoval, že na místě mrtvolky nebylo viditelné dostatečné množství krve, které by tam mělo být, byla-li dívka podřezána. Nevadilo, že se mohla vsáknout do hlíny nebo že krvácení nemuselo být tak silné. Pověra o rituální vraždě zvítězila nad veškerou racionální argumentací obhajoby.

Nesmyslnost povídaček o rituální vraždě přiměla tehdejšího profesora Karlo-Ferdinandovy univerzity Tomáše Garrigua Masaryka k veřejnému odsouzení pověry a k sepsání spisku proti šíření podobných fám a výmyslů. Výsledkem však bylo pouze to, že byl Tomáš Garrigue Masaryk napadán a pomlouván, a to dokonce i ze strany vlastních studentů. V souvislosti s procesem se i budoucí československý prezident dostal do lidové slovesnosti:

„Místo věnce s trikolorou, místo kvítí, kteréhož na hrobě hojno, sloužiti vám za okrasu zaslouženou bude velké české hovno.“

Leopold Hilsner byl odsouzen i po druhém procesu v Písku, kde mu byla navíc přiřčena ještě jedna vražda. Po odvolání obhajoby a zpochybnění některých svědectví a důkazů byl trest Leopoldu Hilsnerovi zmírněn na doživotí. Za první světové války byl propuštěn na svobodu, zemřel však na následky věznění již v roce 1928 ve Vídni ve věku 51 let.

Záznam ze soudního procesu s Leopoldem Hilsnerem

Karikatura Tomáše Garrigua Masaryka v souvislosti s procesem

Havlíčkobrodsko a Hilsneriáda

V roce 1899 byla Polná součástí okresu Havlíčkův Brod. Obě města jsou od sebe vzdálena asi dvacet kilometrů. Leopold Hilsner procházel zdejší krajinou při svých vandrech několikrát. Proces s Hilsnerem měl dopad na veřejné mínění v celém regionu, dokonce byli kvůli svému pravému či domnělému židovství podezřívány další osoby.

Moric Kurzweil, židovský řezník (tzv. košerák) z Golčova Jeníkova, byl obviňován, že je zapleten do vraždy Anežky Hružové. Byl napaden jedním poslancem a pomlouván v novinách. Obvinění se ukázala být naprosto smyšlená a novináři museli za své lživé zprávy zaplatit pokutu, to však již nezabránilo tomu, že se falešný obraz krvežíznivých Židů šířil v obecném povědomí křesťanské společnosti, samu sebe považující za spořádanou a morálně nezávadnou.

Zkuste najít na internetu nějakou pomluvu, výmysl či HOAX, který někdo rozšiřuje na veřejnosti. Ověřte, že jde o nepravdu, a zjistěte, jak to je ve skutečnosti. Můžete soutěžit o nalezení nejvtipnější anebo nejnesmyslnější zprávy.

Ve spojitosti s procesem s Leopoldem Hilsnerem se na Havlíčkobrodsku stal ještě tento případ. Hostinský Wenzel Neumann z Horního Polubného (obec v Jizerských horách) se jednoho dne roku 1900 vydal na cestu na Vysočinu. 72 let starý, narozený křesťanským rodičům, ženatý. Kvůli onemocnění své manželky hledal na výpomoc do hostince pracovní sílu, nejlépe svobodnou dívku. Získal kontakt na osiřelou Marii Lhonskou z Vysočiny. V Jihlavě na nádraží ho však kvůli jeho hustým bílým vousům, hustému obočí a mladé dívce po jeho boku považovali za polského Žida a začali ho podezřívát, že chce spáchat rituální vraždu. Jeden z přítomných telegrafoval hned do Havlíčkova Brodu, kde byl pan Neumann po svém příchodu do nádražní restaurace zadržen. Dav ho častoval slovy zrádce, vrah, lotr. Zatýkající strážmistr s ním rozhodně nejednal v rukavičkách, číšníci se mu vysmívali. Úředník okresního soudu v Havlíčkově Brodě zacházel s domnělým Židem stejně hrubě jako zatýkající strážmistr. Podle obecného mínění vše nasvědčovalo tomu, že je Židem a že má nekalé úmysly. Situaci zachránil až soudní adjunkt, který s panem Neumannem sepisoval protokol. Již po několika slovech mu bylo jasné, že se jedná o naprostý omyl. Protože počítal pan Neumann pouze s dvou-denní cestou, nevzal si s sebou legitimaci a nyní musel čekat na prověření z domovské obce a teprve poté byl propuštěn. Na počest své vzpomínky na Jihlavu a Havlíčkův Brod prý přejmenoval pan Neumann svoji hospodu na „Hostinec u polského Žida“.

Pan Neumann upoutal pozornost jen kvůli tomu, že vypadal poněkud nápadně a že bylo znát, že pochází odjinud. Podobné případy se mohou stát i dnes. Častěji si všimneme někoho, kdo se něčím liší od většiny. Pokud je to zrovna člověk příslušný ke skupině, která je některými lidmi veřejně napadána, může se snadno stát, že vznikne falešné podezření.

Karikatury Židů v časopise *Humoristické listy* z roku 1918

■ 2.12 Velká válka

Boje velké neboli první světové války probíhaly daleko od hranic Havlíčkovobrodská, náš region byl však zasažen útrapami války stejně drtivě jako leckteré území na frontě. Příliv uprchlíků, odvedení muži na frontu, nedostatek potravin a dalších životních potřeb. Atmosféru doby dobře vystihuje článek z místních novin:

Jaký vliv má hospodářství a dostatek jídla na dějiny?

Hlasy z Posázaví, roč. 7, č. 29, 13. 5. 1915

„Minulou sobotu bylo naše náměstí svědkem krutých bojů a zběsilých rvaček o – máslo. Máslo přichází totiž do trhu stále méně, takže dnes jen těžko lze koupiti a to ještě za peníz hodně drahý ... Minulou sobotu již od šesté hodiny ranní čekaly na náměstí davy žen, toužebně vyhlízejících venkovanky, spasně máslo přinášející. Každá venkovanka s máslem stala se středem pozornosti. Obklopily ji již v ulici Komenského a u vítězoslávě vedly ji na náměstí ku známým prknům, aby tam vzácnou potravinu vyložit mohla. Pak se kolem ní sesypala celá kupa paniček a slečinek, mezi nimiž strhla se pak pravá bitva o máslo. Bitvy ty neobešly se bez komických scén, na něž účastnice zajisté tak záhy nezapomenou. Tak do tlače nice komandován byl strážník C., aby tam udělal pořádek, ale ubožák se zlou se potázel. Bojovné Amazonky mohutným nápořem, útočice na venkovanky s máslem, milého strážníka povalily a pošlapaly tak, že mu i nohu odřely. Ubohý strážník jen s namáháním povstal a prodíraje se ze zástupu, rukama i jazyčky bojujících dam, ulehčil si těmito klasickými slovy, ne sice

Fronty – běžný obraz ze života za války

galantními, ale za to k situaci, ve které se ocitnul, náležitě přiléhajícími: „Já bych vás sklidil, abych vám tu dělal pořádek. Polibte mě všechny v ...!“ Dále nám péro vypovídá službu. Dvě dámy dokonce utkaly se v souboji, který sledovalo všechno publikum se zvýšeným zájmem. Nejdříve ostrými jazyčky důkladně se posekaly a pak došlo i na pěstě. V tom – ó hrůza! – porazily a rozbily jisté ženě hrnec s kyselým zelím. Ta dopálena jsouc nemálo, nemeškala, rukama zelí po dláždění sbírala a házela je na obě dámy. Za chvíli obě dámy za nemalého gaudia četně shromážděného publika měly na kloboucích i ve vlasech plno zelí. Tato originelní ozdoba vyvolala ovšem u všech diváků homerický smích.“

Zamyslete se nad textem a diskutujte o tom, jaký byl asi život za války.

Židé z Haliče v uprchlickém táboře v Havlíčkově Brodě

Odvod psů, Havlíčkův Brod, 1916

■ 2.13 Pitomá politika

„V tomto hříšném a žalostném světě se zkoušely a budou zkoušet mnohé způsoby vlády. Nikdo nepředstírá, že demokracie je dokonalá nebo samospasitelná. Říká se dokonce, že demokracie je nejhorší způsob vlády, s výjimkou všech ostatních způsobů, které jsme vyzkoušeli.“

Winston Churchill

V roce 1918 se stala naše země konečně svobodnou. V Československu byly přijaty základní principy demokratického právního státu. Zemi spravovali politici, které si lidé zvolili na základě rovného a všeobecného volebního práva. Od roku 1919 náleželo toto právo i ženám. Demokracie však není řešením všech bolestí a problémů. Některé těžkosti se vlečou, mnozí politici jsou zkorumpovaní, krade se v totalitě i v demokracii.

Dokud však nejsou lidé dokonalí, nemůže být dokonalé ani společenství, ve kterém žijí. Demokracie se stále ukazuje být jako nejlepší možné řešení. Je to jako s člověkem, který je naštvaný. Někdy by raději druhému vlepil facku, protože nemá náladu vysvětlovat mu, co je správné. Šok z facky sice může mít krátkodobý účinek, ale dlouhodobě nepřinese nic dobrého. Nejslavnější „fackou“ se za první republiky „proslavil“ havlíckobrodský rodák. Byl jím Josef Šoupal, který spáchal atentát na ministra financí Aloise Rašína. K útoku na politika došlo 5. ledna 1923 v blízkosti jeho pražského bytu. Dne 18. února pak Rašín těžkému zranění podlehl.

? Proč si za svoji oběť vybral Josef Šoupal právě ministra financí?

Josef Šoupal nesouhlasil se zřízením republiky a hlavně nesouhlasil s kapitalismem. Měl pocit, že někteří lidé jsou moc bohatí na úkor jiných a že politici, ač demokraticky zvolení, hrají vždy těm bohatým do karet. Atentáty nejsou v našich poměrech obvyklé, a není proto divu, že případ vzbudil v české veřejnosti velký rozruch. V červenci 1923 stanul Šoupal

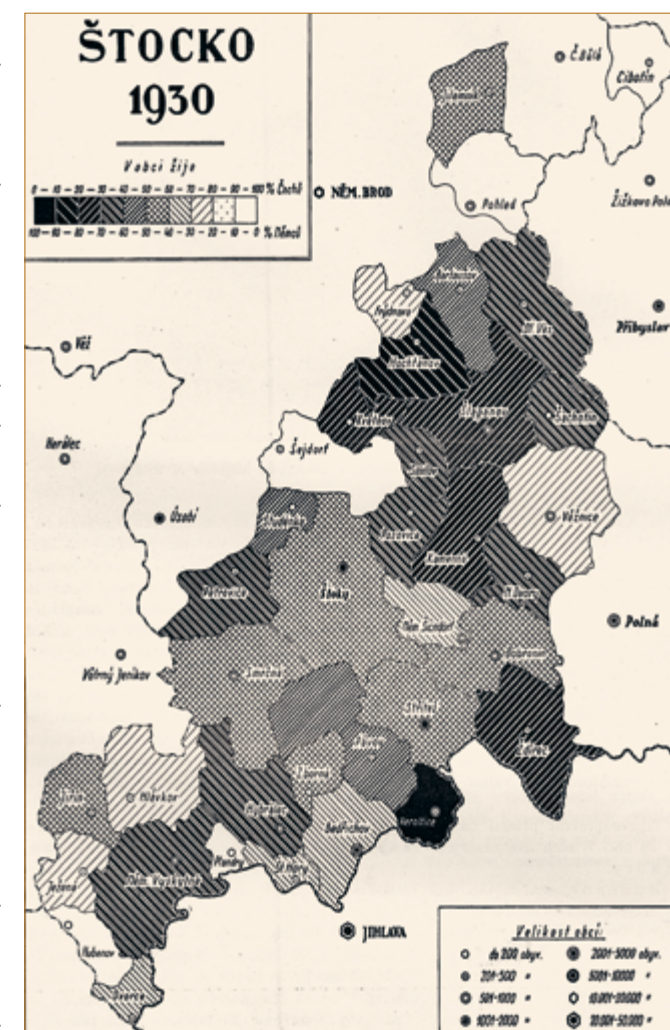
před soudem a rozsudek byl očekáván s neskrývaným napětím. Zněl na 18 let těžkého žaláře. Pachateli přitom hrozil absolutní trest, ale zachránil ho fakt, že v době spáchání zločinu nedosáhl dvaceti let věku. Svým vzpurným chováním si Šoupal vykoledoval k osmnáctiletému trestu další dva roky navíc, takže si nakonec odseděl plných dvacet let. Propuštěn byl v době druhé světové války. Po jejím konci se pokusil v rodném Havlíčkově Brodě zapojit do veřejného života, ale bez úspěchu. Názory však prý nezměnil ani po prožitém věznění. Josef Šoupal zemřel v roce 1959, dožil se stejného věku jako jeho oběť.

První republiku trápily mnohé potíže. Nejchudší vrstvy obyvatel měly obtížný život, v některých továrnách byly pracovní podmínky špatné, zabezpečení v nemoci malé. Ke zlepšení docházelo pomalu, ale bylo viditelné a i chudí lidé měli své zástupce v politice. Atentát nic nevyřešil.

■ 2.14 Druhá světová válka a holocaust

Havlíckobrodsko bylo za druhé světové války poměrně strategickou oblastí. Po připojení tzv. Sudet k Německé říši bylo na území druhé republiky a posléze protektorátu málo krajín, které by díky své menší hustotě osídlení a zalesněné krajině poskytovaly vhodné podmínky pro ukrývání lidí zapojených do odboje a partyzánské činnosti. Část Havlíckobrodsko zasahoval tzv. jihlavský jazykový ostrov – oblast, kde bydlelo německé obyvatelstvo. I zde se mnoho Němců hlásilo k nacismu a působili ve vnitrozemí státu jako spolupracovníci nepřátelského režimu. Prováděli špionáž a prosazovali germanizaci (poněmčení).

Většina obyvatel se s novými poměry nesmířila. Ti, kteří měli možnost, odvahu a trochu i štěstí, se zapojili do odboje, buď ve skupinách uvnitř protektorátu, nebo za hranicemi na východě či na západě. Někteří muži z Havlíčko-

Karel Kuttelwascher

brodská prosluli jako letci RAF – nejvíce Karel Kuttelwascher proslulý nočními nálety, s nejvyšším počtem potvrzených sestřelů mezi českými stíhači, vyznamenaný pětkrát Československým válečným křížem. Jeho jmenovec Karel Kutlvašr z Michalovic se pro změnu zapojil do domácího odboje a podílel se na vedení Pražského povstání, za což byl po druhé světové válce komunisty vězněn v Mírově a v Leopoldově.

Někteří bojovníci zaplatili za svoji odvahu životem. Oběti nacházíme také mezi civilním obyvatelstvem, především z posledních dnů války. Za období druhé světové války je nejvíce mrtvých nejen z Havlíčkobrodské, ale i z celého protektorátu, Židů. Rasová politika nacistů zasáhla i nejposlednější vesnice na Havlíčkobrodsku. Většina Židů byla odsud odvezena transporty během června 1942 do Terezína a pak dále do Osvětimi a dalších koncentračních táborů. Jeden z internačních táborů pro Židy ležel i na území Havlíčkobrodské. Nacházel se v Lípě u Havlíčkova Brodu a byl zřízen rok před terezínským ghettem.

Karel Kutlvašr, Irkutsk 1919

Pracovní tábor v Lípě 1940–1945

V období Protektorátu Čechy a Morava byl zřízen na našem území systém pracovních a internačních táborů, které sloužily k věznění, týrání a zneužívání lidí různých národností, věku i postavení. Pro internaci Židů, Romů, válečných zajatců (Rusů, Poláků, Američanů, Angličanů, Francouzů, atd.), politických vězňů a dalších nesloužil jen Terezín, ale stovka menších a větších zařízení na celém území Čech a Moravy (Vrchotovy Janovice, Svatava, Ostrov, Poříčí u Trutnova, Postoloprty, Načetín, Nebušice, Hodonín u Kunštátu, Moravská Ostrava a mnoho dalších).

V roce 1940 byl postaven v Lípě u Havlíčkova Brodu tábor, který měl v systému táborů na území protektorátu zvláštní postavení. Byl to jediný tábor spolu s Terezínem, který stál pod správou nejvyšších nacistických úřadů, protože hrál důležitou roli v politice vyhlazování židovského obyvatelstva. Tábor se nacházel na území statku zabraného židovské rodině Krausů. Jednalo se o tři dřevěné baráky s kapacitou 300–400 osob. Oficiální název tábora zněl *Přeškolovací tábor – Lípa (Umschulungslager – Linden)*. Nacisté tvrdili, že se v táboře školí Židé na zemědělské práce. Ve skutečnosti zneužívali jejich nuceného nasazení na statku k obstarávání potravin pro nacisty. Do tábora byli povoláváni židovští muži z celého protektorátu. Celkem tudy prošlo 1353 osob. Mnoho z nich bylo z Lípy transportováno do dalších koncentračních táborů – do Terezína a dále na východ. Drtivá většina z nich nepřežila konec druhé světové války.

Pracovní tábor v Lípě

Dozor a židovští muži na práci v Lípě

Jedním z těch, kteří prošli Lípou, byl pan Oldřich Stránský, který napsal o svých zážitcích knihu *Není spravedlnosti na zemi*. Do Lípy přijel v roce 1941 a pobyt zde mu prý zachránil život, neboť podmínky v Lípě byly oproti velkým koncentračním táborům lepší. Ani ty se však panu Stránskému nevyhnuły, kromě Lípy prošel i Terezínem, Osvětimí, Schwarzhede a skončil na pokraji svých sil v Sachsenhausenu:

„Zpětně je mi jasné, že jsem válku přežil také díky dlouhému pobytu v tomto táboře [v Lípě]. Rodiče, bratr a babička byli zařazeni do transportu v prvních červnových dnech roku 1942, tedy necelý rok po mém odchodu z Českého Brodu. Bylo to hned po atentátu na Reinharda Heydricha. Nacisté se za jeho smrt pomstili nejen tím, že vypálili Lidice a Ležáky, popravili přes dva tisíce osob a do lágru zav-

Transport Židů na nádraží v Lípě

lekli mnoho představitelů české inteligence, ale k jejich odvetě patřilo i to, že vypravili trestné židovské transporty o celkovém počtu tři tisíc lidí, které přes Terezín mířily rovnou do koncentračních a vyhlazovacích táborů na východě. V jejich rámci byla deportována také moje rodina. V Terezíně zůstala jen několik dní, vzápětí byla odvezena vlakem dále do Lublinu a Majdanku. Dozvěděl jsem se to až na podzim, když jsem do Lípy dostal zprávu od Ireny Frischmannové: ‚Tvůj otec a bratr pracují na silnici a Tvá matka jela neznámo kam,‘ psala mi na lístku, zaslaném z tábora Trawniki. Nevěděl jsem tehdy, jak si mám její slova vyložit. Vše jsem pochopil až o půldruhý rok později, když jsem se sám ocitl v táboře Osvětim. Tam jsem poznal význam výrazu ‚neznámo kam‘ a uvědomil si, jak mizivé jsou naděje, že rodinu ještě někdy uvidím.“

„Neznámo kam“ odjelo za druhé světové války mnoho rodin z našeho kraje. Zkuste zjistit jméno nějaké rodiny z vaší nebo ze sousední obce.

2.15 Černí baroni ve Štokách

... „Nám šlo o člověka, soudruhu poručíku“.

„Tyhle starosti můžete klidně pustit z hlavy, Kefalín, lidí je na světě jako sraček.“ ...

(Z filmu *Černí baroni*)

Souslovím černí baroni byli označováni branci československé lidové armády, kteří měli černé výložky. Výložky jsou nášivky na vojenském stejnokroji, podle kterých je možno určit zařazení vojáka.

V době komunismu v letech 1948–1989 platila na našem území všeobecná branná povinnost. To znamenalo, že každý mladý muž musel být odveden k armádě a sloužil dva roky na vojně, kde absolvoval vojenský výcvik. Představitelé totalitního režimu se však domnívali, že by nebylo dobré cvičit v zacházení se zbraněmi lidi, kteří jsou proti komunismu. Proto byly v roce 1950 zavedeny tzv. pomocné technické prapory (PTP), které nahrazovaly vojenskou službu u politicky nespolehlivých lidí. Jednalo se například o bývalé kněze, podnikatele či politiky jiných stran. O černých baronech napsal knihu spisovatel Miloslav Švandrlík. Ta byla s názvem *Černí baroni* poprvé vydána v roce 1969 v nakladatelství Vysočina v Havlíčkově Brodě. Další vydání rozšířené o několik kapitol bylo vytištěno v zahraničí a v Československu se šířilo tajně. K veřejnosti se mohla kniha dostat až po pádu komunismu. Podle knihy byl natočen stejnojmenný film a seriál, v němž mimo jiné vystupuje herec Pavel Landovský, který se narodil v roce 1936 v Havlíčkově Brodě a kvůli podpisu Charty 77 nemohl za komunismu hrát.

Obálka prvního vydání knihy *Černí baroni*. Kniha byla vytištěna v havlíčkobrodské tiskárně. Její druhé vydání „zamířilo“ do stoupy a nakladatelství bylo za trest zrušeno

Pavel Landovský jako major Terazky ve filmu *Černí baroni*

Pustte si ukázkou ze seriálu *Černí baroni*

Na Havlíčkovobrodsku byl zřízen pomocný technický prapor ve Štokách. Jednalo se o nevelký tábor s velitelstvím, ubídacemi pro mužstvo, hospodářským zázemím a stájemí. Muži nasazení u PTP byli určeni zejména jako levná pracovní síla. U *černých baronů* sloužili i někteří muži z našeho regionu. I zde bylo mnoho těch, kteří s komunismem nesouhlasili. Země-

dělci, obchodníci, věřící lidé, umělci i obyčejné ženy a muži. Černým baronem byl např. pan Čeněk Jůzl z Kochánova. Jeho rodina byla perzekuována jen kvůli tomu, že se snažila udržet své soukromé hospodářství. On i bratr byli vyhozeni ze školy, Čeněk Jůzl byl místo klasické vojny odveden k PTP v Mostě, kde se podílel na stavebních pracích při budování nového města. Dne 1. února 1952 byl převelen k těžkému PTP do Kladna na důl Nosek. Těžká práce ho na kolena nesrazila. Náročnou službu ustál a vrátil se do své rodné vsi, kde se snažil pokračovat v práci na hospodářství. Soukromí zemědělci však byli cíleně likvidováni formou neúnosných povinných dodávek zemědělských produktů státu. Malá hospodářství nahradila jednotná zemědělská družstva. Čeněk Jůzl však na dobu komunismu nevzpomínal se zatrpklostí. Jeho krédem bylo, že člověk, který odchází z tohoto světa, má odcházet bez nenávisti a bez závidění.

Dokážete si představit, že byste byli odveleni povinně na vojnu? Anebo dokonce na práci v dolech?

Zkuste si pod vedením učitele práci s krumpáčem.

Ten, kdo nedokázal u PTP pracovat, byl často trestán vězením anebo nižšími přídělky jídla.

DIVNÉ STOLETÍ A PODIVNĚJŠÍ PŮLSTOLETÍ

Dopady událostí 20. století jsou stále vidět na každém kroku. Bylo to století rušné a napínavé, střídaly se v něm režimy, války, mír, hlad, nuda, náboženství, měnili se diktátoři, hrdinové, zbabělci. Na dvou osobnostech z našeho regionu si ukážeme nejdůležitější události moderních dějin. Žena, která byla dlouholetou příznivkyní komunismu, muž, který toužil držet se své víry a morálního přesvědčení, za což zaplatil svým životem.

3 VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI

3.1 Gertruda Sekaninová Čakrtová

(21. květen 1908 Budapešť – 29. prosinec 1986 Jihlava)

Žena neobvyklého jména a neobvyklých osudů

Narodila se v brodské židovské podnikatelské rodině Stiassných. Místem jejího narození v roce 1908 ale byla Budapešť. České země byly tehdy součástí rakousko-uherské monarchie a mnoho úspěšných firem využívalo odbytu a rozvoje na rozsáhlém území tohoto státu. Stiassní vlastnili továrnu na výrobu sukna na okraji Havlíčkova Brodu.

Vypukla 1. světová válka. Tovární výroba přešla pod válečnou kontrolu, muži narukovali na vojnu, těžkou práci musely převzít ženy. Válka trvala čtyři a půl roku. Země byla vyčerpaná, mnoho rodin přišlo o své blízké, děti byly často podvyživené, ve velkém řádila epidemie španělské chřipky.

Továrna Stiassných v současné podobě

Náš stát získal svobodu. Oblékat se lidé museli i ve svobodě, a tak továrna Stiassných pokračovala ve výrobě i po roce 1918. Gertrudě přibyli tři sourozenci, Josef, Petr a Magdaléna. Nastoupila na gymnázium a ocitla se tak ve víru myšlenek mladé generace, která vyrůstala z bídy Velké války. Mnoho chlapců a dívek této generace se přiklonilo k myšlenkám socialismu nebo komunismu, chtěli bojovat za rovná práva a důstojnost všech lidí. K těmto myšlenkám se hlásila i Gertruda, přestože pocházela z továrnícké rodiny. Na gymnáziu potkala svou první lásku – komunistického novináře Vratislava Šantrocha, který byl však z gymnázia a ze všech středních škol v Československu v roce 1930 vyloučen, protože s několika kamarády pomaloval zdi budov v Havlíčkově Brodě komunistickými a proticírkevními hesly.

Gertrudu tehdy zajímala intenzivně otázka práv člověka. Výběr vysoké školy byl proto jasný. Po absolvování práv nastoupila do advokátní kanceláře Ivana Sekaniny, který proslul obhajobou dělníků a chudých a ochranou komunistických a sociálně demokraticky smýšlejících

Němců, kteří prchali do Československa před Hitlerem.

Ivan Sekanina se stal prvním Gertrudiným manželem. V březnu 1939 okupovali nacisté naši zem a byl vyhlášen Protektorát Čechy a Morava. Ivan Sekanina byl zatčen hned 16. března a odvezen do koncentračního tábora v Sachsenhausenu, kde byl v květnu 1940 umučen k smrti. Gertruda byla židovského původu a musela nastoupit do transportu do Terezína. Se svým bratrem Josefem vedli v Terezíně tajně vyučování pro děti. Gertruda pomáhala s učním dívkám a vydávala s nimi časopis Bonaco (což byla zkratka pro sousloví „bordel na kolečkách“).

Titulní strana časopisu Bonaco

Vnitřní strana časopisu Bonaco s reportáží

Zkuste si vyrobit
třídní časopis

Gertruda prošla několika koncentračními tábory, jako jediná z celé rodiny válku přežila. Ztratila matku, sourozence, manžela...

? Ještě před vypuknutím 2. světové války se setkáváme v životě Gertrudy se dvěma ideologickými směry, které určovaly dějiny 20. století, s nacismem a komunismem. Víš něco o těchto hnutích? Zkus si najít na internetu několik informací. Ale pozor! Ještě dnes se kolem těchto dvou ideologií šíří mnoho lží.

Po válce

Po válce nastoupila Gertruda díky svému vzdělání, jazykovým znalostem a známostem s některými politiky na ministerstvo zahraničních věcí. Ministrem zahraničí byl v letech 1945–1948 Jan Masaryk, syn Tomáše Garrigua Masaryka, který 10. března 1948 zemřel za záhadných okolností po pádu z okna svého bytu v Černínském paláci. To už vládli v naší zemi komunisté. Nástupcem Jana Masaryka se stal komunist Vlado Clementis. Ani ten nezůstal ve funkci příliš dlouho. Stal se pro komunisty nepohodlným, byl zatčen a odsouzen k smrti. A nejen to. Jeho jméno i podoba měly být navždy vymazány z dějin.

Reportáž z ústavu kolenců.

Dveře se otevřely a my tři vešli do pokoje malíčkových. Je to naše Truda, jedna dívka se znávacím zájmem o dětskou výživu a ja.

Uviděly jsme podél zdi asi deset bílých postýlek, zlatě jako klec, jen nejtěšší strana chyběla. Otevřeným oknem proudil vzduch a světlo, všechny děti byly s maminkami na sluníčku. Jen na dvou lůžkách se rozvalovala miminka. Byla nemocná. Nakláněla jsem se nad ní jako obryně a nadšeně jsem pozorovala oketa, bezmocná stvořeníčka.

Měly tak malé nožičky a rucky, že jsem je bezděky přirovnávala k nejjemnějším lékařským nástrojům a jejich přístiky s ručičkami k citlivým květům. Monla jsem na nich oči nechat a na každém z nich jsem viděla nový půvab. Prošly jsme čtyřmi pokoji a v každém bylo několik dětí. Brekaly si něco pro sebe a stejně jim bylo dobře. Chtěly jsme o dětech zvědět trochu více a začla jsem se vyptávat naší průvodkyně.

"Kolik je zde dětí, paní doktorke?" "A kolik vám jich odjelo transportem?" "Celkem zde máme 220 dětí, z nichž 90 se jich narodilo zde. Transportem odjelo asi 40 dětí."

"Měly zde děti nějakou nebezpečnou nemoc?"

"Ano, hlavně střevní katary v létě roku 1942 a spalničky se zanětem plic. Nemoc jich zahubila asi 80."

"Mění se zde noční stav? A jaká nemocnost je tu zastoupena nejvíce?"

"Průměrně zde máme vždy stejný počet dětí, 200 až 220. Nejvíce je zastoupen Protektorát, pak Německo, Holandsko, Dánsko."

"Do kolika let mohou děti zůstat ve starším ústavě a v jakém věku odcházejí do domova otců?"

"Mejenci zde mají bydlet do 1 1/2 roku, ale bydlí průměrně 2 roky, potom jsou do té doby zvaní "Kriechlingsheimu", kde jsou až do 3 1/2 až 4 let."

"Bydlí některé děti jen u rodičů?"

"Ano, asi 5 nebo 6."

"Je zde více děvčat nebo hochů?"

"Dříve více chlapců, teď naopak."

"Víte u všech dětí, jak se jmenují?"

"Ne vždy. Z Německa sem byly přitranportovány malíčky úplně nové, jedno asi štimedělní, šestiměsíční a zletyln již více. Všechny jsou boze jména a přesně zjištěného stáří."

"Kolik je u vás lékařů a sester?"

"Doktorů máme 7 a 1 lékařku pro matky. Sester je tu 60 až 70 a pracují od 7 ráno do 7 večer s 2hodinovou pauzou přestávky."

"Co jíte děti?"

"Máme zde tak zvanou mléčnou kuchyň, kterou vede zvlášť škola sestra. Děti dostávají poněkud více moučné, krupičkové,

Clementis s Gottwaldem
při únorovém puči 1948.

Pomocí retuše zmizel Clementis i fotograf
a veřejnost ji znala jen v této podobě

Gertruda prožila bouřlivé roky částečně v zahraničí jako zástupce ČSR v OSN a částečně na mateřské dovolené po sňatku se svým druhým manželem Kazimírem Čakrtem.

Co je to OSN, jakou funkci plní a jaká je stručná historie této organizace?

Gertruda uvěřila, že komunismus dokáže vyléčit neduhy společnosti – nerovnost mezi společenskými třídami, bohatými a chudými, ženami a muži. Světlé zítřky, které komunismus sliboval, však nepřišly. Gertrudě naopak zemřel tragicky i druhý manžel a navíc byla odvolána z vysoké politiky. Netušila tehdy, že se zdaleka nejedná o poslední boj.

Všechny politické strany slibují občanům jen to nejlepší. Jde však vždy o prostředky, jakými toho chtějí dosáhnout. Komunismus i nacismus měly v mnohém přitažlivý politický program, k jehož plnění však vedly popravy a mučení. Vyberte si jednu současnou českou politickou stranu, najděte jeden cíl, kterého chce strana dosáhnout, a zkuste zjistit, jaké prostředky k tomu chce použít.

60. léta a Pražské jaro

V 60. letech začali mít lidé poprav, věznění a hospodářských neúspěchů plné zuby. Začaly se pomalu ozývat protestní hlasy, které sílily a vedly k velkým změnám ve společnosti a následně v politice. V roce 1968 byli do čela komunistické strany a do vlády postaveni jiní lidé. Prezidentem se stal Ludvík Svoboda, generálním tajemníkem komunistické strany Alexander Dubček. Gertruda Sekaninová Čákrťová znovu aktivně vstoupila do politiky, byla zvolena poslankyní a stala se členkou zahraničního a právního výboru Národního shromáždění. V této funkci se podílela např. na zrušení cenzury.

Zbyšek Sion, *Situace (Jak vychovávat klackem)*,
sbírka Oblastní galerie Vysočiny v Jihlavě

Co je to cenzura?

Tzv. Pražské jaro ukončily násilím tanky Sovětského svazu a dalších zemí východního bloku 21. srpna 1968. Alexander Dubček a několik dalších politiků bylo uneseno do Moskvy. Sovětský svaz ukázal svou sílu a začal diktovat malému státu, jak se má chovat.

V říjnu 1968 byla poslancům předložena Československá smlouva o dočasném pobytu vojsk Varšavské smlouvy na našem území – jinými slovy se mělo jednat o potvrzení vojenské okupace. Gertruda Sekaninová Čákrťová vystoupila při projednávání před poslance s nesouhlasným vyjádřením ohledně smlouvy. Na jednání bylo přítomno 242 poslanců. Pouze čtyři hlasovali proti smlouvě – Gertruda Sekaninová Čákrťová, Božena Fuková, František Kriegel a František Vodsloň.

Gertruda Sekaninová Čákrtová kritizuje smlouvu o dočasném pobytu vojsk Varšavské smlouvy před poslanci

Následovalo stíhání ze strany vládnoucí moci. V době normalizace byla sledována, odposlouchávána, což ji nezabránilo v další činnosti v boji za ideály. Byla zakládající členkou Charty 77 a Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. Zemřela ještě před rokem 1989 po úrazu způsobeném pádem ze schodů.

3.2 Josef Toufar

(14. červenec 1902 Arnolec u Polné – 25. únor 1950 Praha)

Veselý muž, kterého o život připravili budovatelé neveselých zítřků

Narodil se v roce 1902 v malé vesnici Arnolec na Vysočině ještě za Rakouska-Uherska. Jeho rodným domem, kde žil do svých šestadvaceti let, byla hospoda se sálem, která byla středem kulturního života malé obce – odehrávaly se tam taneční zábavy, bály, divadelní představení, schůze, svatby. Rodné místo Josefa silně ovlivnilo. Hrál v místní hudební kapele na kontrabas, byl výborný tanečník, rád mluvil s lidmi.

Josefova kamarádka Anežka Schwamenhöferová: „Pamatuji si, jak Pepík Toufarů, bylo mu asi tak deset let, sezval všechny děti ze vsi na jejich zahradu pod starou vrbu. Vylezl na ni a dělal, že je farář, a kázal nám. Od malička chtěl být knězem.“

Vypuknutí první světové války zabránilo Josefovi jít studovat, musel zůstat doma a pracoval jako čeledín v hospodářství, na polích a v lese (k Toufarovu hostinci patřilo rozlehlé hospodářství, dva páry koní, krávy, včelstvo a ovocný sad). Vznik Československa v roce 1918 znamenal

nejen nové politické uspořádání, ale také pro mnohé mladé lidi vítanou příležitost podílet se na podobě nové republiky. Josefa neopouštěl jeho sen jít studovat, ale finanční situace rodiny a především otcův tvrdý nesouhlas mu to znemožnily. Teprve v roce 1928, po otcově smrti, mohl Josef nastoupit do primy gymnázia v Havlíčkově Brodě. Bylo mu dvacet šest let a studoval s jedenáctiletými a dvanáctiletými spolužáky. Školník si ho spletl s inspektorem, řada rodičů ho považovala za mladého profesora. Na otázku, proč se přihlásil na náročná studia v tak pozdním věku, odhodlaně odpovídal, že usiluje o naplnění své touhy stát se knězem a pomáhat lidem.

Spolužák Vojtěch Kohout později dosvědčil: „V jeho letech už mu učení nešlo tak hbitě, ale byl tak pilný, svědomitý a tolik se snažil, že učení zvládl celkem dobře. Byl to předobry člověk a výborný starší kamarád.“

Od spolužáků dostal laskavou přezdívku „děda“. Pro svůj věk byl osvobozen z tělocviku, ale zápasil s matematikou a deskriptivou.

Josef Toufar s basou

Státní reálné gymnásium Karla Havlíčka Borovského
Čís. katalog. 44. v Německém Brodě. Školní rok 1928/29

Pololetní výkaz.

Josef Toufar, žák primy I. ročníku
narozen 14. července 1902 v Arnolectě u Polné

projevil
Chování: velmi dobře

Prospěch v jednotlivých předmětech:	
V náboženství	velmi dobrý
V jazyku československém	velmi dobrý
V jazyku latinském	velmi dobrý
V jazyku francouzském	
V jazyku německém	dobry
V dějepise	
V zeměpisu	velmi dobrý
V matematice	velmi dobrý
V přírodopise (zool.)	velmi dobrý
V chemii	
Ve fyzice	
V deskriptivní geometrii	
Ve filosofické propedeutice	
V kreslení	velmi dobrý
V psaní	dobry
V tělocviku	osvobozen trvale vpr. 9/11 1928, viz. 470.
V jazyku německém	
V náboženství	
V kreslení	
Ve zpěvu	
V žen. ručních pracích	

Počet zameškaných hodin učebních: 0, z nich neomluveno: 0
V Německém Brodě dne 31. ledna 1929.

Vysvědčení Josefa Tofara z primy gymnázia

Po maturitě se přihlásil do kněžského semináře v Hradci Králové. Vystudoval teologii a na kněze byl vysvěcen za druhé světové války, v roce 1940. Jeho prvním působištěm se stalo městečko Zahrádka, ke kterému patřilo rozsáhlé území – dvanáct obcí, tři kostely a sedm škol, ve kterých každý týden vyučoval. Pořídil si dobré boty, aby mohl do škol a za svými farníky docházet pěšky. Přestože byla válka, Josef Toufar se otevřeně a hrdě hlásil ke svému národu a české kultuře, tajně podporoval protinacistický odboj, pomáhal místní židovské rodině, nebojácně a vlastenecky kázal.

Teprve po skončení 2. světové války mohl Josef Toufar naplno pracovat ve své farnosti.

Jarmila Rýdlová: „Pan farář Toufar po válce založil v Zahrádce Sdružení katolické mládeže. Sešlo se nás tam na dvě stovky kluků a holek. Pan farář s námi jezdil na výlety, organizoval vzdělávací kurzy, přednášky. Dělal pro nás i taneční zábavy nebo jsme jezdili na různá divadla. Taky nám půjčoval knihy, chtěl, abychom byli vzdělaní.“

Jaroslava Davidová: „Pan farář Toufar mě doučoval latině a připravoval na přijímačky na střední školu. A vím, že dalším mým spolužákům zařizoval ubytování a řadu z nich finančně podporoval. Když dostal nějaký salám nebo cukroví ze svatby, taky to posílal studentům.“

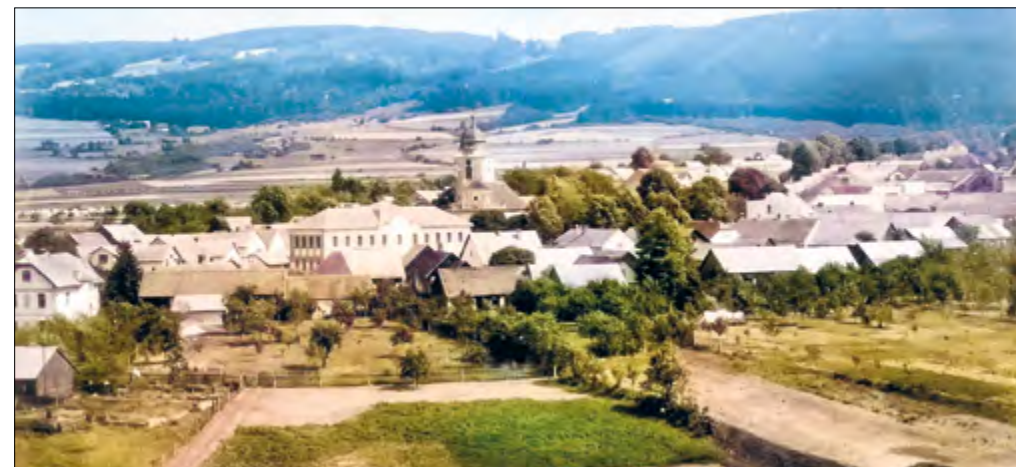
Josef Toufar se podílel na vzniku gymnázia, které bylo v r. 1946 založeno v nedalekém městě Ledce nad Sázavou. Jako pedagogovi mu záleželo na tom, aby z mladých studentů vyrostli vzdělaní lidé, hájící ideu svobody a demokracie.

UKOLÍ Co všechno patřilo k povinnostem a k aktivitám faráře Josefa Toufara?

Množství Toufarových aktivit bylo také jednou z hlavních příčin, proč proti němu po komunistickém převratu v roce 1948 vystoupili komunističtí funkcionáři. Požadovali, aby přestal učit, kázat a aby byl přeložen do nějaké zapadlé obce.

Josef Toufar v roce 1946

Městečko Zahrádka

Zjisti, jaký byl další osud městečka Zahrádka u Ledče nad Sázavou ve druhé polovině 20. století.

LEGENDA

1. Zahrádka
2. Sněť – škola
3. Blažejovice – škola
4. Šestějovice – škola
5. Matinice – škola
6. Ježov – kostel a škola
7. Píšť – škola
8. Křížná studánka – poutní kaple
9. Kaliště – kostel a škola

Mapa městečka Zahrádky a okolí, kde jsou zvýrazněná místa škol, kostelů a kaplí, kam chodil Josef Toufar učit a sloužit mše

Josef Toufar působil necelé dva roky v malé obci Číhošť na Vysočině. A tam, v malém kostele, se v prosinci 1949 odehrálo něco velice zvláštního. Při Toufarově kázání se třikrát pohnul a poté nepřírozeně vychýlil dřevěný kříž, vysoký padesát centimetrů, který stál na oltáři. Josef Toufar pohyb kříže neviděl, ale vidělo ho devatenáct svědků různého věku.

V té době byl vládnoucí komunistický režim ve vrcholné mocenské formě, která se projevovala silou a terorem. Vše, co odporovalo komunistickému výkladu světa, chtěl zničit nebo umlčet. Komunistický prezident Klement Gottwald a ministři tehdejší vlády se rozhodli, že pohyb křížku v Číhošti nebyl žádným tajemným jevem, ale podvodem, kterého se

Křížek z číhošťského kostela

v Praze-Ďáblicích do hromadného hrobu. Noviny, rozhlas a film přesto do světa posílaly zprávy o tom, že Josef Toufar byl podvodník a zločinec. Na vraždu se mělo zapomenout.

Pamětní desky na budově bývalého Státního sanatoria v pražské Legerově ulici

Průzkum hromadného hrobu

dopustil farář Josef Toufar tím, že křížkem sám hýbal pomocí provázkového mechanismu. Chtěli ho před zraky celého národa veřejně odsoudit. Neměli ale žádné důkazy.

V lednu 1950 Státní bezpečnost (StB) za tmy unesla Josefa Tofara z fary v Číhošti do vězení ve Valdicích. Josef Toufar odmítl lživě vypovídat. Bitím, hladem, nevyspáním a zimou jej nutili k „přiznání“. Po měsíčním mučení Josef Toufar 25. února 1950 zemřel. Jeho zavražděného těla se chtěli příslušníci StB co nejrychleji zbavit, proto jej tajně zakopali pod jiným jménem u zdi hřbitova

? V Legerově ulici zemřel Josef Toufar na následky mučení. Kdo je s ním zobrazen na zdi? Co mají tito dva muži společného?

Celý příběh mohl být vyšetřen a pravdivě popsán až po roce 1989, kdy u moci skončila vláda jedné strany, v tomto případě komunistické. Byl potrestán jeden z vrahů Josefa Tofara. Podařilo se také nalézt Toufarův hrob. Vědecky byly prozkoumány jeho ostatky. Josef Toufar za života projevil přání zůstat jednou v Číhošti napořád. Jeho přání mu bylo splněno. Ostatky tohoto statečného člověka byly převezeny a uloženy do hrobu v lodi číhošťského kostela.

■ UMĚLCI

■ 3.3 Neposedný žák – Jan Zrzavý

(5. listopad 1890 Vadín, Okrouhlice – 12. říjen 1977 Praha)

„Jeník bydlel se svými rodiči ve velkém starém domě na kraji vesnice. Byl to prostorný a temný dům a v prvním poschodí měl řadu vysokých velikých pokojů, kterých nikdo neobýval. Byl tam starodávný nábytek, zvetšlý

a pokrytý prachem a někdy v něm strašlivě zapraskalo. Někdy tam Jeník zašel a klíčovou dírkou nebo skulinou ve dveřích díval se dovnitř. Na stěnách visely velké černé obrazy a z nich se upřeně dívaly namalované osoby v podivných krojích a kloboucích. Všecko tam bylo tak temné, truchlivé a opuštěné, ta slepá benátská zrcadla, zaprášené skleněné lustry s ohořelými svíčkami, zašlá malba oprýskaných stěn a vyrudlé záclony, visící těžce s nebes nízkého lože ve výklenku. Jejich řasy se někdy zachvěly a z temných záhybů vynořila se ohromná šedá ruka, nebo ošklivá roz-

šklebená tvář. Okna byla zabedněna dřevěnými okenicemi, a dlouhými štěrbinami v nich dralo se do pokoje sluneční světlo, a v jeho dlouhých pruzích vznášely se bledé postavy se zavřenýma očima a rukama přes prsa složenýma, plynuly zvolna k oknu a mizely v štěrbinách okenice.“

Jan Zrzavý, *Jeníkovy pohádky*

Různí učitelé, různé školy, různá města. Věčně nedostudovaný a putující Jan Zrzavý se stal jedním z našich nejvýznamnějších malířů 20. století. Počátky jeho života byly velmi nenápadné. Narodil se v malé vesnici v rodině učitele Hanuše Zrzavého. Jablko však v tomto případě padlo značně daleko od stromu. Jan Zrzavý se nestal učitelem, a dokonce se ani dobře neučil. Vystřídal kvůli tomu několik škol. Pod vlivem výrazných

osobností, vlastních zážitků, cestování a překypující fantazie se dopracoval k osobitému malířskému stylu. Maloval krajiny a vesnice svého rodného Havlíčkobrodského, ale i cizích zemí, např. Bretaně, kde rád pobýval. Maloval postavy, nálady, pocity.

Jan Zrzavý, *Melancholie*

Fotografie © Národní galerie Praha 2021. Copyright © 2021 Jan Zrzavý, Národní galerie Praha

Jak se dá namalovat nálada? Zkuste na základě inspirace dílem Jana Zrzavého namalovat svoji melancholii.

„Obrázky jak od malého dítěte“ – mohl by říci kdejaký kritik. Je takové vyjádření posměchem, anebo spíše komplimentem? Možná právě proto, že Jan Zrzavý neztratil bezprostřednost své fantazie ani v dospělosti, a třeba i proto, že mu ji nezkazili realisticky zaměření učitelé ve školách, stal se ze Zrzavého umělec oslovující svým dílem lidi na celém světě.

■ 3.4 Chudý rytíř z kočičího zámku – Bohuslav Reynek

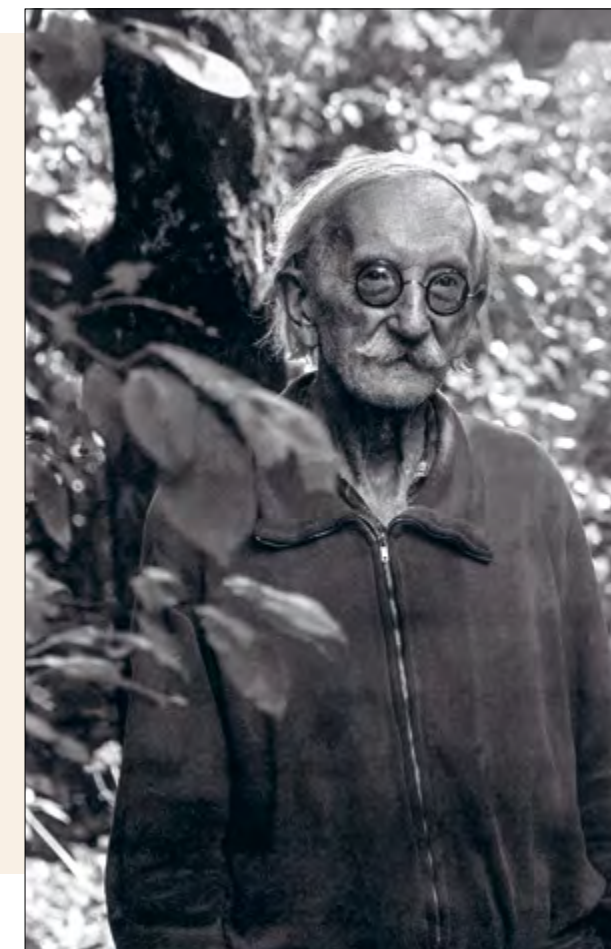
(31. květen 1892 Petrkov – 28. září 1971 Petrkov)

BLÁZEN

Blázen jsem ve své vsi,
znají mne smutní psi,
bílí psi ospalí,
plynoucí do dále,
žádný z nich neštěká:
těší mne zdaleka,
jsou to psi oblaka,
běží a nekvílí.

Smutkem jsou opilí,
kam jdeme, nevíme:
požehnej duši mé.
Pastýři prastarý
s hlubokými dary
měsíce a bdění,
s trny na temeni
těžkém, rozbodaném
jako srdce. Amen.

Bohuslav Reynek v zahradě,
Petrkov 1971, foto Jiří Škoch

Statkářský synek se narodil na usedlosti v Petrkově, která dříve sloužila jako hospodářský zámek šlechtických rodů.

Nádherná krajina, polnosti a neustálá přítomnost desítek zvířat však Bohuslava Reynka nevedly ke kariéře zemědělského magnáta. Stal se z něho subtilní básník a grafik, jehož dílo je prodchnuto láskou k Bohu a k živým bytostem. K jeho skromnosti a až asketickému způsobu života nakonec přispěly i dějinné události. Statek zabrali nejdříve nacisté, po roce 1948 pro změnu komunisté. Až po roce 1989 došlo jeho umělecké dílo ocenění.

Bohuslav Reynek příliš necestoval. Většinu života strávil v Petrkově na záměčku a jeho dílo je inspirováno bezprostředním okolím. Strom na zahradě, kočka, zasněžené pole, váza s květinou. Obyčejné věci dostávají téměř magický nádech.

Bohuslav Reynek,
Dvůr v zimě,
1955

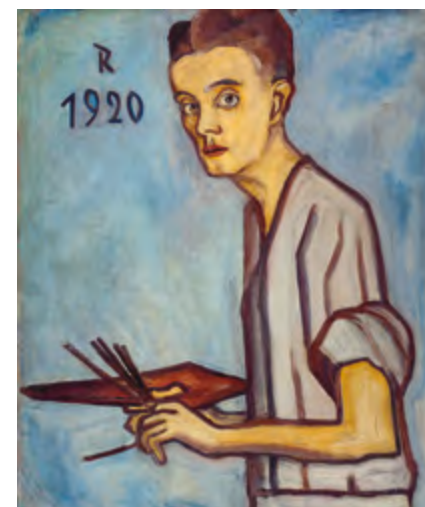
Bohuslav Reynek,
Kocourek,
1955

Zkuste pomocí uhlu nakreslit nějaké běžné domácí zvíře.
Bude hezčí než ve skutečnosti?

■ 3.5 Čokoládou k umění – Zdenek Rykr

(26. říjen 1900 Chotěboř – 15. leden 1940 Praha)

Zdenek Rykr, *Autoportrét*.

Ze sbírky Městského muzea
v Chotěboři.

Foto Národní galerie Praha

vize osvobození člověka, nové pohledy, originalitu, hluboké myšlenky. Zdenek Rykr se vymykal. Maloval pro reklamu i pro svou potěchu, pro divadlo, pro zábavu i pobouření, kvůli smutku i radosti. Nakonec se jeho dílo stalo zřejmě nejznámější v celé České republice i mimo okruh znalců a milovníků umění. Zdenek Rykr totiž dlouhodobě spolupracoval s firmou Orion a mimo jiné vytvořil obal na čokoládu *Kofila*, který je používán až do dnešních dnů.

Zdenek Rykr,
Rytíř, žena a smrt.

Ze sbírky Městského muzea
v Chotěboři.

Foto Národní galerie Praha

Krátký život ukončil chotěbořský rodák Zdenek Rykr sebevražedným skokem pod vlak. Necelých 40 let svého putování dovedl naplnit energickou činností, studiem, cestováním, psaním a především malováním. Nejsympatičtější na tomto umělci je jeho rozevlátost a experimentování. Nechtěl být řazen do žádné ohrazené skupiny uměleckých směrů, které v 1. polovině 20. století vznikaly jeden za druhým. Futurismus, surrealismus, expresionismus, kubismus, dadaismus. Všechny -ismy proklamovaly své

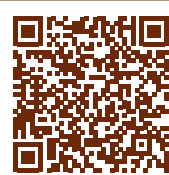

Návrhy na obal čokolády Kofila od Zdenka Rykra

Víš, jak se dnes tvoří reklama? Víš, jak se tvoří obaly na výrobky? Všiml/a sis, co je třeba na obalech potravin výrazné? Vyber si pět obalů na potraviny a zkus popsat, co se ti na nich líbí či nelíbí, zda jsou zavádějící anebo zda pracují s nějakými stereotypy. Vytvoř reklamu na svůj oblíbený výrobek.

■ 3.6 Most vyžaduje přesnost – Stanislav Bechyně

(20. červenec 1887 Příbrav – 15. říjen 1973 Praha)

Železniční most v Dolním Krnsku podle projektu S. Bechyněho – výstavba a dnešní stav

Tento most vysoký dost pevnější než kost druhým pro radost.

Kdo ten most nakreslil? Přec Stanislav Bechyně z betonu jedině.

Rozevlátost a kreativita umělců má své meze. Veškeré umění je prostoupeno přesností matematiky. V poměrech barev a tvarů, v tónech a akordech a samozřejmě v architektuře. Stavitelé chrámů a mostů musí přesně znát vlastnosti materiálů, konstrukční principy a k tomu být nadáni prostorovou představivostí. Toto vše dokonale splňoval

Stanislav Bechyně, jeden z prvních architektů, kteří ve svých návrzích používali jako stavební materiál beton.

Zjistěte, co je to beton a od kdy se používá.

Stanislav Bechyně studoval stavební inženýrství na Vysoké škole technické v Praze s vynikajícím prospěchem a na téže škole byl roku 1920 jmenován řádným profesorem statiky a dynamiky staveb železobetonu.

Garáže podle projektu S. Bechyněho, Žilina

Mezi jeho nejznámější návrhy patří nosná konstrukce paláce Lucerna v Praze a silniční a železniční mosty z betonu. Podílel se též na úspěšném zvládnutí přesunu kostela v Mostě.

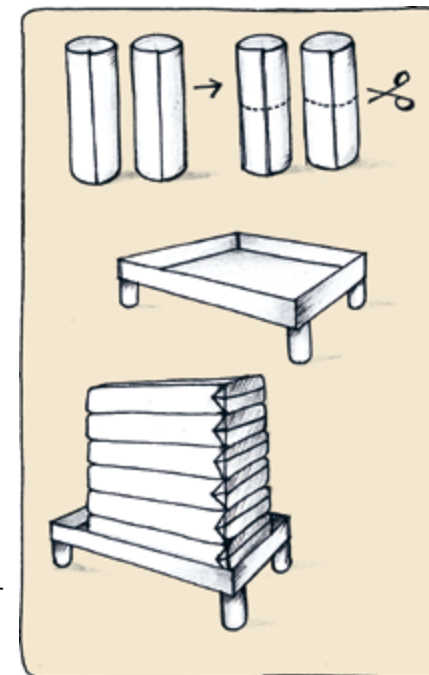
POKUS

Mosty jsou postaveny v poměru ke své velikosti na tenkých sloupech. Musí mít správný tvar a zátěž musí být správně rozložena. Zkus následující pokus.

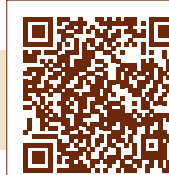
Budeš potřebovat:

2 listy papíru formátu A4, nůžky, lepidlo, pravítko, tužku, krabici od bot, 6 litrových krabic s mlékem

Stoč oba listy papíru do ruličky a konce slep dohromady. Odměř pravítkem střed papírových rolí a rozstříhni je. Získáš čtyři stejně dlouhé papírové role. Rozmísti role na výšku do tvaru obdélníku a postav na ně krabici od bot bez víčka otvorem nahoru. Pomalu vkládej do krabice jednu krabici mléka za druhou. Papírové ruličky zátěž unesou. Jsou duté a lehké, ale při správném rozložení dokážou být velmi stabilní.

Nakresli most podle svých představ. Můžeš si ho zkusit i zkonstruovat.

■ 4 VÝZNAMNÉ STAVBY A MÍSTA V REGIONU

■ 4.1. Kostely

„Nejen chlebem živ je člověk.“ Odvěti Ježíš Kristus satanovi, který ho pokouší na poušti a slibuje Ježíšovi jídlo pro všechny hladové. Stejně tak můžeme říci, že nestačí domy k bydlení a k uspokojování životních potřeb. Vedle toho jsou tu stavby „neužitečné“, sloužící k předávání duchovní a duševní stravy. Kostely, kaple, muzea, galerie, divadla, kina, knihovny.

Na Havlíčkobrodsku jsou rozestaty desítky kostelů a kaplí, v jejich architektuře převažuje barokní sloh.

Zopakujte si, jaké jsou základní prvky barokního slohu.

Kostely, u nichž je dobře čitelný nejstarší stavební sloh u nás, sloh románský, stojí v Chřenovicích u Ledče a v zatopené obci Zahrádka u vodní nádrže Švihov (Želivka).

Původně románský kostel sv. Víta je jednou z mála staveb z bývalého městečka Zahrádka zatopeného kvůli výstavbě nádrže v letech 1963–1980, která dodnes stojí. První přímou zprávu o kostele uvádí darovací listina Přemysla Otakara I. z roku 1219, kterou postoupil ves Zahrádka s kostelem a újezdem k ní příslušejícím Vyšehradské kapitule. Jednalo se o menší stavbu, jejíž základy byly objeveny při archeologickém průzkumu

v letech 1976–1977 a jsou dnes vyznačeny v dlažbě uvnitř kostela. Současná stavba pochází z doby po roce 1219 a byla několikrát přestavována. Kostelu se nevyhnulo ani barokní zkrášlení. Jan Leopold Donát, kníže z Trautsonu, nechal v r. 1738 kostel prodloužit směrem k západu. Další úpravy následovaly po několika požárech. V období první republiky byla osazena secesní okna a provedena nová výmalba kostela. Nejzajímavějším prvkem kostela je původní půlkruhový třístupňový románský portál z doby jeho výstavby. Věž má gotická střelná okénka a je zakončena bání. Na stěnách presbyteria i lodi byly při průzkumech odhaleny rozsáhlé zbytky raně gotických fresk světců.

Kostel byl sice zachráněn, ale dlouhá léta se o něj nikdo nestaral. Na fotografii vidíme stav z konce 20. století

Budování přehrady na Želivce

Kostel sv. Víta v Zahrádce, současný stav

Popis architektury kostelů je velmi obtížný. Objevují se v něm mnohá neznámá slova. Následující prvky bychom našli i na kostele sv. Víta v Zahrádce. Zjistěte, co znamenají:

TYMPANON

- a. malá věžička na střeše kostela, odkud se ozýval zvon
- b. plocha nad dveřmi či oknem trojúhelníkového nebo podobného tvaru zdobená často reliéfem
- c. buben u vchodu kostela, kterým se svolávali věřící ke mši

PRESBYTÁŘ

- a. část kostela vyhrazená kněžím
- b. část kostela vyhrazená studiu Bible
- c. architekt zaměřený na výstavbu kaplí

FRESKA

- a. plastická ozdoba oltáře
- b. schrána na ostatky svatých
- c. nástěnná malba

Vypracujte referát o kostele či kapli ve vašem městě, obci anebo v jejím okolí

■ 4.2 Hřbitovy

Nejvýraznější památkou, která je nositelem paměti místa, kde žijeme, jsou hřbitovy.

Zajděte na nejbližší hřbitov nebo hřbitovy a všimněte si zajímavých náhrobků, nejstarších náhrobků a nápisů na náhrobcích Víte, kdy hřbitov vznikl?

Hřbitovů na Havlíčkovobrodsku je nepočítaně. Staré, nové, katolické, evangelické, židovské, vsypové loučky, kolumbária, náhrobky v kostelech. Jsou výpovědí o obyvatelích, kteří zde žili, ale také o kamenickém a kovářském umění zdejších řemeslníků. Například Krucemburk.

Krucemburk (v minulosti též Křížová) svým jménem ke hřbitovům přímo vyzývá. Název však není odvozen od počtu hřbitovů, ale od toho, že obec patřila v minulosti Řádu německých rytířů s erbovním znakem kříže. Jsou zde dva hřbitovy – katolický a evangelický, a oba se vyznačují jistými zvláštnostmi, které jinde nenajdeme. Katolický hřbitov je písemně poprvé zmiňován v roce 1664, stávala zde i kostnice, která byla později stržena. Koncem 19. století na hřbitově zůstala jen márnice. Ohradní zeď byla znovu vystavěna nákladem Dietrichsteinů roku 1829, jen její jižní část je původní a pochází ze 17. století. Hřbitov se rozprostírá u kostela sv. Mikuláše. Nejzajímavější na hřbitově je velké množství litinových křížů, náhrobek rodiny Binků a malíře Jana Zrzavého. Litinové kříže pocházejí z raneckých železáren, které jsou odtud, co by kamenem dohodil. Rodina Binkových byla umělecky založenou a velmi proslulou krucemburskou rodinou. Jejich hrobku zdobí krásná plastika významného českého

Náhrobek na katolickém hřbitově v Krucemburku, vyrobený v Ransku

Evangelický hřbitov v Krucemburku

sochaře Jana Štursy. Evangelický hřbitov je datován až do novověku, do doby po ukončení pronásledování nekatolíků, konkrétně po vydání tolerančního patentu Josefa II. V Krucemburku byl po vydání patentu založen první evangelický sbor na Havlíčkovobrodsku. Kromě samotných náhrobků je zde pozoruhodný pomník obětem 2. světové války z dílny významného sochaře Vincence Makovského.

Pomník obětem 2. světové války od V. Makovského

ŽIDOVSKÉ HŘBITOVY

Zvláštní kapitolou mezi hřbitovy jsou hřbitovy židovské, a to proto, že se na nich už téměř nepohřbívá. Drtivou většinu židovského obyvatelstva se podařilo vyvraždit nacistům v koncentračních táborech. Naštěstí se podařilo zachránit alespoň hřbitovy, které zůstaly němými svědky hrůz druhé světové války a našich dřívějších sousedů.

Na Havlíčkovobrodsku jsou tyto židovské hřbitovy:

- v Havlíčkově Brodě
- hřbitov na Leděčské ulici,
- tyfový hřbitov za hranicemi města,
- v Ledči nad Sázavou,
- v Habrech,
- ve Světlé nad Sázavou.

Židé z našeho regionu jsou pohřbeni též na hřbitovech ve Větrném Jeníkově a v Humpolci.

Velmi vzácný a pozoruhodný židovský hřbitov se nachází v Golčově Jeníkově. Nejstarší datované náhrobky pocházejí z roku 1706. Nejstarší část hřbitova s dalšími náhrobky z 18. století se nachází ve východní části hřbitova. Na mnoha náhrobcích však lze vystopovat barokní způsob zdobení či použití typických judaistických symbolů – konvice Levitů na rituální omytí rukou, lvi, koruna, palma, žehnající ruce. Z počátku 19. století pocházejí tři tumby – náhrobky v podobě malých domečků. Nejstarší

Židovský hřbitov v Ledči nad Sázavou

Židovský hřbitov v Habrech

Náhrobky na židovském hřbitově
v Golčově Jeníkově

Náhrobek – tumba na židovském hřbitově
v Golčově Jeníkově

tumba náleží rabínu Jakubu Jizchakovi a je z roku 1806. Další dvě tumby stojí vedle sebe, náleží významným učencům zdejší obce spřízněným s rodinou Kornfeldů. Kolem poloviny 19. století byl hřbitov rozšířen, počet židovských obyvatel v Jeníkově a jejich pohřbů však klesal. Na židovský hřbitov se vstupuje branou od severu a hned za ní je umístěna hřbitovní budova vystavěná v letech 1872 až 1873. K největšímu poničení hřbitova v poslední době došlo v roce 1993, kdy neznámí vandalové vnikli na hřbitov, povalili zde více než šedesát náhrobků a sedm jich přerazili. Kromě lidské hlouposti a bezohlednosti hřbitov naštěstí žádná větší katastrofa nepostihla a hřbitov se tak v Čechách stává po starém pražském hřbitově jedním z nejdokonaleji dochovaných židovských hřbitovů s náhrobky z období delšího než dvě staletí.

4.3 Rodné domy

Náš kraj je pyšný na to, že zde žili a pracovali významní umělci. Na rodné domy umělců se často přibíjejí cedule, místa figurují v turistických průvodcích. Rodné domy Jana Zrzavého a Bohuslava Reynka se staly v roce 2020 velkým tématem médií. Byl veden spor o to, zda i v takto malých obcích mají být z těchto domů učiněny památníky, muzea či galerie. Co si o tom myslíš ty?

Rodný dům Jana Zrzavého na reklamním letáku jeho otce ze začátku 20. století. Na současném snímku s pamětní deskou a stavební úpravou, se kterou se vytratil genius loci tohoto místa

Petrkovský zámek na dobové fotografii. Zde se narodil a žil Bohuslav Reynek. Autorem fotografie je jeho syn Daniel

■ 4.4 Hrady

LIPNICE NAD SÁZAVOU – SVĚDEK ČASŮ

Jen přes hluboký příkop po zvoditém mostě byl přístup ku bráně. Zde však očekávalo nepřitele nemilé přivítání. S ochozu spočívajícím na mohutných, kamenných krakorcích v závratné výši přední bašty metala posádka hradní hořící smůlu, vařící vodu, kamení a jiné nepříjemné věci na hlavy nevítaných hostů. Tak dělo se asi roku 1645, kdy hrad obléhán byl.

Hrad Lipnice v roce 1795

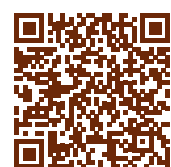
Hrad Lipnice dnes

? K jaké válce se vztahuje rok 1645, kdy byla Lipnice obléhána?

Majestátní hrad se tyčí na skalnatém výběžku již více než 700 let. Vystřídali se zde různí hradní páni a nejednou byly kamenné zdi svědky velkých událostí. Vedle slavných šlechtických rodů patřil hrad přechodně i do rukou pánů nejvyšších. Ve 14. století získal hrad Karel IV., který v roce 1370 udělil městečku Lipnici městská práva s právem vařit pivo a na věčné časy jej prodávat. Snad se zalíbilo Karlovi na hradě, když ho zde hostili synové Jindřicha z Lipé v roce 1335 společně s jeho otcem, králem Janem. Jak asi vypadala tehdejší královská hostina na středověké Lipnici?

Zkus sestavit středověké menu hostiny pro krále Karla IV. na hradě Lipnici.

Okolní lesy nabízely dostatek pestré stravy pro vzácné hosty. Vedle zvěřiny a kančí pochoutky nepohrdly tehdy nejvyšší vrstvy společnosti ani masem zpěvných ptáků a veverkami. Z potoků zajisté sebrán byl ne jeden rak, aby ozdobil slavnostní tabuli. Pro lepší trávení zapíjelo se pivem, vínem či malvazem. (Malvaz bylo sladké, silné víno. Původně pochází z jižní Evropy, výraz je odvozen od italského města Malvasie, nyní Monemvasia.) O pohodlí hostů se staralo nepřeborné množství služebníků včetně ochutnávačů, to aby drahého otce vlasti nikdo neotrávil.

V současné době hrad prochází proměnou a pro veřejnost jsou zpřístupňovány další hradní komnaty a prostory. Přitom byl hrad na konci 19. století téměř v troskách. V roce 1869 postihl Lipnici rozsáhlý požár. Jen díky iniciativě nadšenců, kteří se spojili ve Sbor na záchranu hradu Lipnice, a díky Klubu československých turistů se podařilo tuto nádhernou památku našeho kraje uchovat.

Černá kuchyně v Thurnovském paláci

Replika gotických kamen ve vstupní síni hradního muzea ve věži Samson

Sál Thurnovského paláce se zrestaurovanou oponou lipnického divadla

Ložnice s pozdně gotickým krbem

LEDEČ NAD SÁZAVOU – OSUDOVÝ TANEC

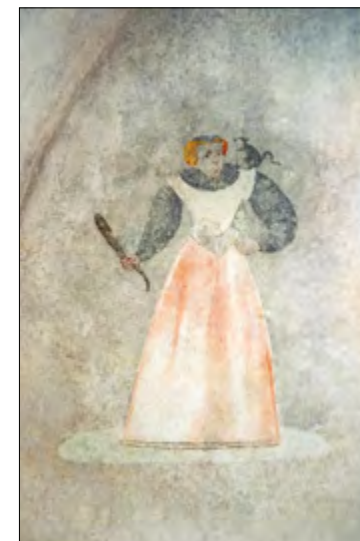
Téhož léta paní Ledecká tancujíc na svém hradě v Ledči sama pátá se zabíla, propadši dolů skrze podlahy, neb se ten dům ve dvě roztrhl.

Nádvoří ledečského hradu

Takto popisuje kronikářský zápis smrt Žofky ze Sovince, manželky Buriana Trčky z Lípy, která na hradě tragicky zahynula se svými dvěma syny 19. prosince 1509 při tehdy oblíbené zábavě. Šestnácté století bylo zřejmě dobou největší slávy ledečského hradu. Napovídá tomu vzhled této velkolepé dominanty tyčící se nad řekou Sázavou a především dochovaná výzdoba této památky, která bohužel sloužila dlouhá léta i jako kasárna pro

armádu. Na hradě se dochovaly některé prvky typické pro renesanční sloh – např. tzv. obdélníkové sgrafito s erbem Zdeňka Meziříčského z Lomnice. V roce 2020 byl otevřen sál s nově restaurovanými nástěnnými malbami z roku 1562 zachycujícími tehdejší majitele hradu v doprovodu oblíbených renesančních postav – alchymisty a baziliška.

Nástěnné malby v renesančním sále

Tanec byl tehdy moderní záležitostí, žhavou novinkou sledující především trendy v Itálii, kde se zrodily hlavní varianty renesančního tance – pavana, sarabanda či gavota. V předchozích dobách se tančilo zřejmě jen spontánně při lidových slavnostech, např. při masopustních obchůzkách. Známé jsou též tance bláznů. V renesanci se objevuje tanec jako organizovaná zábava, která setrvala téměř ve stejných variantách až do dnešních dnů. V 16. století se tančilo buď ve skupinách, nebo po párech, nikoli však tělo na tělo, ale s dostatečným odstupem muže od ženy.

ÚKOL Puště si renesanční tanec na internetu a zkuste si po menších skupinách zatancovat na renesanční hudbu.

Hraje někdo z vás na hudební nástroj? Renesanční skladby jsou jednoduché, můžete zkusit nějakou nacvičit.

Na hradě v Ledči nad Sázavou není klasická prohlídka hradních interiérů. Je možné zde zhlédnout různé výstavy, např. muzejní sbírky či výstavu o Jaroslavu Foglarovi. Je také možné vystoupat na věž s krásnou vyhlídkou po kraji. Vždy zde narazíte na něco nového. Mimochodem, hrad v Ledči posloužil mnohokrát jako kulisa v různých pohádkách, např. v pohádce *Anděl Páně 2*.

1 KRAJINA

1.1 Historická krajina

Krajina, ve které žijeme, byla utvářena po staletí. Každá doba v ní zanechala nerasmazatelné stopy, jizvy, brázdy a odlesk svého přemýšlení o přírodě a o člověku. Druhá polovina 20. století dala našemu prostředí pořádně zabrat a nyní sklízíme mnohdy ne příliš chutné ovoce zásahů, které byly provedeny v důsledku industrializace, znečištění a především povýšení člověka. Ukazuje se, že respektování přírody a jejích zákonitostí je nejlepší cestou pro náš život a naši budoucnost.

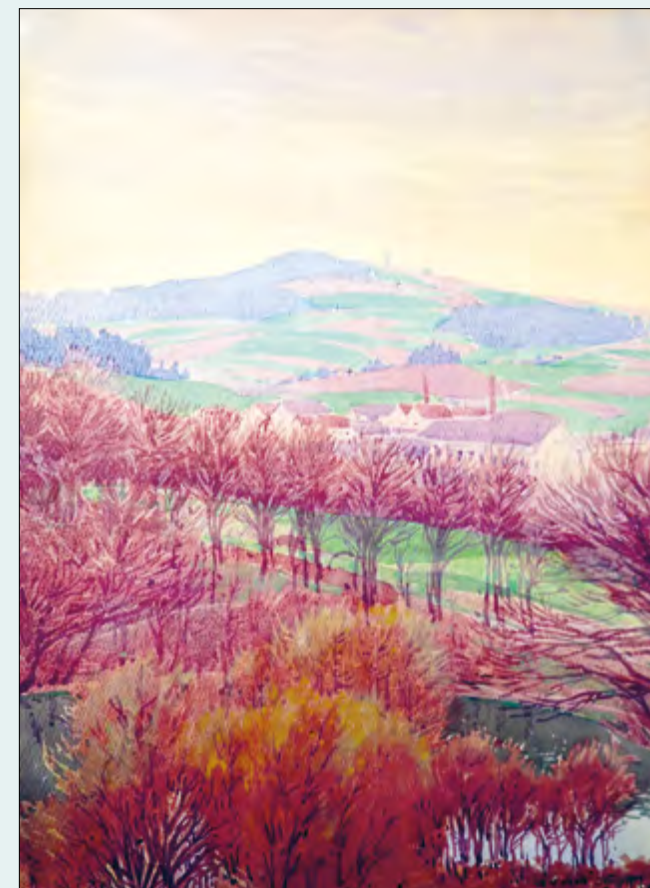
Například zadržování vody fungovalo díky rozmanitosti krajiny mnohem lépe než dnes. Sloužily k tomu početné remízky, rybníčky, tůňky, klikaté cesty řek a potoků. Je možné vystopovat, jak krajina vypadala před dvěma sty a více lety? A bylo by možné obnovit některé z minulých cest vody a přírody?

Namalujte, jak vypadala krajina kolem vaší školy nebo domova podle starých map. Východiskem pro vytvoření obrazu krajiny poslouží uvedené zdroje:

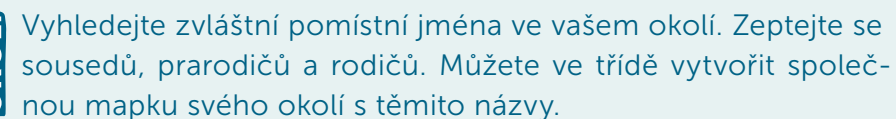
1. v nouzi stačí jen současná mapa
2. tzv. vojenské mapování z let 1764–1880. Je dostupné v uspokojivém rozlišení na webových stránkách: <http://oldmaps.geolab.cz/> a zde je také možné se dočíst více o starých mapách
3. letecké mapy z 50. let 20. stol. dostupné na stránkách Národního geoportálu <https://geoportal.gov.cz/web/guest/map>
4. pro srovnání mohou sloužit i některá výtvarná díla anebo staré pohlednice (příklady na následující straně)

Jan Wagner, *Hochtan* (dnes Vysoká)

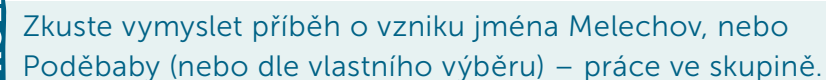

Spjatost s prostředím a vztah k našemu nejbližšímu okolí se odehrává skrze názvy a jména obcí, čtvrtí, domů či pouhých zákoutí. Člověk od pradávna pojmenovával svá sídliště a dával tím najevo, že dané místo je jeho domovem. Jména vypovídají o minulosti daného regionu a o jeho zvlášt-
nostech. Někdy je jasné, proč určité jméno vzniklo, leckdy se můžeme jen
dohadovat. Domýšlení původu jmen bylo oblíbenou kratochvílí historiků
již v době barokní. Např. Václav Hájek z Libočan odvozoval název Slatiňany
od spojení „s latí na ní“ (míněno na uprchlou svini) anebo název Seč
od události z 15. století, kdy se zde prý střetli husité se Zikmundem v lité seči.

Nejstarší jména jsou spojena s dobou nejstaršího osídlení naší krajiny: před rokem 1250. Základní síť obcí byla vytvořena v době tzv. hlavní středomověké kolonizace mezi lety 1250–1350. V době husitské a pobělohorské některá místa zanikla. Naopak některá města a obce vznikly v důsledku změn v hospodářství až v 18. století, či dokonce později.

1.3 Místa paměti

Kolem našich domovů jsou rozestaveny kameny, kapličky, kříže, pomníčky, hroby a desky, které vypovídají o dobách minulých.

Najděte ve svém okolí nějaký z daných památníků a určete, k čemu se vztahuje. Pokud se vám nepodaří zjistit fakta, vymyslejte příběh památníku sami.

Sochař Radomír Dvořák, Národní památník odposlechu. Náčrty a realizace jedné části památníku, který je k vidění v okolí Lipnice nad Sázavou

Některá místa jsou spojena s významnými historickými událostmi, ne vždy však došlo k identifikaci místa na základě archeologických a historických zpráv, ale spíše tradováním a díky vlastenecké horlivosti. Takovým příkladem nám může být v našem regionu tzv. Žižkovo pole. Žižkova smrt je opředená mnoha legendami. Místo jeho úmrtí bylo určeno ve všeobecné shodě a pojmenováno jako Žižkovo pole, přestože z hlediska strategického se nejeví jako pravděpodobné místo Žižkova vojenského ležení. Žižkovo pole a okolí sloužilo především od 2. poloviny 19. století jako místo setkávání a pořádání slavností k utužování českého národního sebevědomí.

Pomníky připomínají události, ale jejich účelem může být i mnoho jiných funkcí. Třeba právě oslavy. Chybí vám ve vašem okolí nějaký pomník? Zkuste nějaký navrhnout.

Kaplička v Pohledu

Žižkův pomník u Dobré Vody

Boží muka z roku 1756, která stávala u Štoků, dnes neznámá

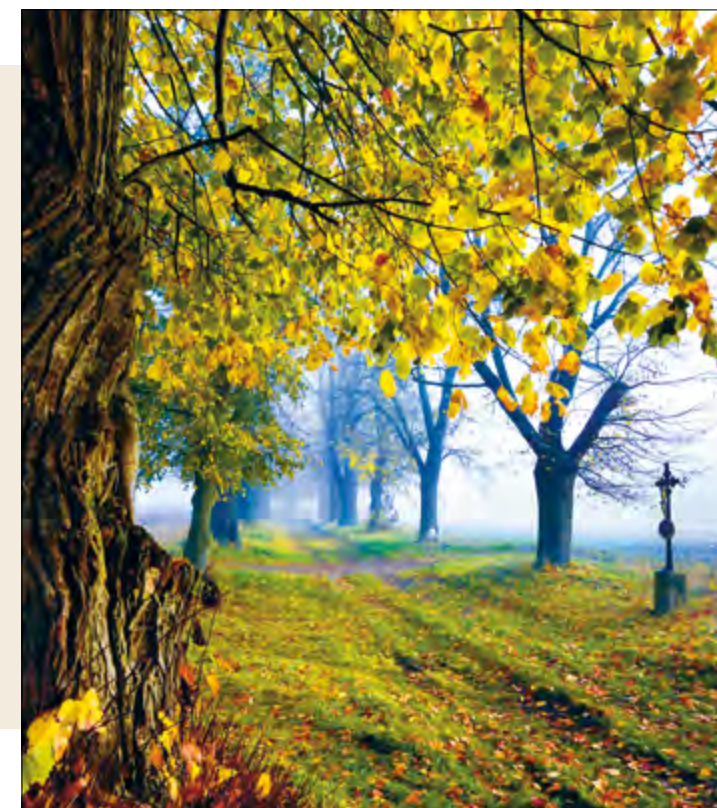
Pomník padlým ve Světlé nad Sázavou

1.4 Stromy

„Chová v sobě
všecky bolesti,
všecky lásky,
všecky kletby,
všecky modlitby
lidí, kteří po ní
přešli za staletí
truchlice neb
klnouce neb
žehnajíce,
a složila z nich
písně a mně je
zpívá.“

Bohuslav
Reynek, *Alej*

Stoletá lipová alej
u sv. Anny u Pohledu

Energii a životadárnou sílu stromů si uvědomovali lidé různých kultur napříč celým světem. Keltové, Slované a Germáni věřili v čarovnou moc dubů, hinduisté a buddhisté považují za posvátný strom fíkovník banyán, židé oslavují stromy vlastním svátkem. U nás se stala symbolickým stromem lípa. Stromy jsou okrasou krajiny, domovem zvířat, místem

setkávání, vánoční ozdobou, surovinou, námětem básní. I jejich vysazování bylo mnohdy spjata s obřady a slavnostmi. V českých zemích se např. s oblibou sázely lípy svobody (v roce 1920 v Mírovce, v roce 1990 v Havlíčkově Brodě). Silnice a cesty lemují staleté aleje. Byly hojně zakládány v době barokní kolem šlechtických sídel či křížových cest. V roce 1752 nařídila Marie Terezie vysazovat aleje kolem všech nových císařských silnic z důvodů estetických i orientačních. Leckde se stromy zbytečně kácují při různých stavebních úpravách a revitalizacích, které se tak často stávají spíše devitalizacemi. (Slovo je odvozeno z latinského *vita* – život → *revitalizace* – znovuoživení). Přitom každý strom je jedinečný ve své kráse, tvaru i tím, co jako němý svědek spatřil.

Najděte ve svém okolí starý, statný a osaměle stojící strom. Zkuste jej výtvarně zpracovat. Ten, kdo si netroufá na výtvarné dílo, může strom změřit.

Otakar Štáfl, *Borovice v Břevnici*, Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod

Za památný strom mohou být vyhlášeny dřeviny, které vynikají svým vzrůstem, věkem nebo jsou významnými krajinnými dominantami. Současně s vyhlášením ochrany se vyhlašuje i ochranné pásmo stromu. Na území našeho okresu se nachází více než šedesát památných stromů nebo stromořadí. Mezi nejvýznamnější patří:

Vilémovický tis – podle některých zdrojů se jedná o nejstarší strom České republiky a pravděpodobně i o nejstarší strom celé střední Evropy. Odhaduje se, že na místě stojí již 1 500 až 2 000 let. Tis červený je prudce jedovatý, to ale neplatí u jeho plodů, které jsou chutné. Předkové tyto stromy vnímali jako symboly věčného života. Při osidlování místní krajiny kolem roku 1 200 benediktinští mniši při kácení zdejších lesů nechali jeden takový čarodějný tis stát. Později kolem něj vznikla osada Vilémovice, která má momentálně tis ve svém znaku.

Klokočovská lípa – zvaná také jako tisíciletá nebo královská, roste na svém místě již od dob knížete Václava, kdy byl kraj pokrytý hustými lesy, protkanými močály a bažinami. Pravděpodobně sloužila jako významný orientační bod na trase středověké obchodní stezky. Vypráví se, že se pod ní zastavil Karel IV. se svou družinou při cestě z hradu Lichnice.

Vilémovický tis

Klokočovská lípa

Buk v Boučí

Štikovská lípa

Buk v Boučí – nachází se v lese mezi obcemi Dolní Krupá a Lysá. Má obvod 7 metrů a jedná se o nejmohutnější památný buk lesní v Česku – buky na rozdíl od dubů a lip nejsou tak dlouhověké a obvod přes pět metrů dosahují výjimečně.

Štikovská lípa – jedná se o dlouhověkou lípu velkolistou, jejíž věk přesáhl půl tisíciletí. Lípa svojí existencí zastavila šíření lomu Sloupno, který postupně zabíral přilehlou osadu Štikov. Za tento počin obdržela titul Strom hrdina.

Zasad'te jako třída strom.

2 CESTY

2.1 Historie cest

Havlíčkobrodsko leží ve středu naší republiky a již od pravěku tudy procházely cesty spojující jednotlivé světové strany naší země. Vedla zde důležitá obchodní stezka, která se nazývá haberská podle drobné zmínky v Kosmově kronice o cestě od Malína k místu zvanému Gabr (Habr). Cesta se tak v dané době nenazývala, její označení se vžilo až ve 20. století. Její přesnou podobu neznáme, v porovnání s dnešními silnicemi se nejednalo o žádnou luxusní dálnici. Nároky tehdejších obchodníků a poutníků byly mnohem nižší. Důležité bylo především najít trasu v hustých porostech, mít možnost se někde po cestě občerstvit a občas též dorazit k většímu kulturnímu centru s řemeslníky, kteří byli případně schopni opravit poškozená kola vozu. Obchodní cesta přes naše území spojovala Znojmo s Prahou. Vedla od Laa an der Thaya, přes Znojmo, Moravské Budějovice, Čáslavice, Římov, Chlístov, Heraltice, Zašovice, Brtnici, Jihlavu, Štoky, Havlíčkův Brod, Habry a dále do Čech. Na tuto starou trasu navazovala později tzv. císařská silnice postavená za vlády Marie Terezie, vedoucí přes Želetavu a Stonařov.

Nakreslete do dnešní mapy, kudy vedla stará obchodní cesta a císařská silnice a srovnajte ji s dnešními důležitými komunikacemi.

Až do začátku 20. století bylo nejčastějším způsobem cestování putování po vlastních nohách. Lidé dokázali urazit velké vzdálenosti. Mladí muži např. často vyráželi na vandr, aby získali zkušenosti ve svém řemesle. Pokud nezískali místo ve voze, byli odkázáni jen na zdatnost svých nohou. Otakar Švejda z Havlíčkova Brodu zaznamenal své vandrování v pamětech uložených v havlíčkobrodském archivu: „12. 5. 1873 dostal jsem za vyučenou a šel do světa. Na dalekou cestu mně dali rodiče fl. 15 – oba plakali, že dávají málo a dali chudáci více, než mohli, dali všechno, co měli, ani krejcar v chalupě nezůstal. První práce moje byla u A. Vostrýho

v Počátkách r. 1874, pak u K. Grimmicha v Kaaden 1875, v Lipsku u Hauser & Comp. a Genossenschaft Buchbinderei, dále v Trauensteinu, v Bavorsku ve Stuttgartě, Ludvigshafenu, Manheimu, Cölnu na Rýně, Hanoveru, Lublani a Slaném. Zima, déšť i hlad mě velmi často provázel, ale bylo to krásné, nestálo to mnoho peněz, byl jsem veselý a nezdolný.”

Spočítejte, kolik ušel Otakar Švejda za svůj vandr kilometrů. Sečtěte, kolik kilometrů ujdete za týden vy.

■ 2.2 Staré cesty

Před tím, než byl vynalezen asfalt, musely být silnice dlážděny, a to vyžadovalo obrovskou práci. Proto byly téměř všechny staré cesty jen vyježděné koleje v loukách a lesích. Za deště se úzká kola vozů bořila do bahna až po osy, v létě polykali cestující kilogramy jemného prachu. V zimě se závějemi často nedalo vůbec projet. Poddání hradu Lipnice však měli jistě nezáviděníhodnou povinnost, museli cestu v zimě udržovat. Mnoho starých cest a pěšin (odvozeno od „chodit pěšky“) dnes zmizelo a připomínají je třeba pouze boží muka uprostřed polí. Některé cesty se otiskly do krajiny hlubokými úvozy, které vznikaly ve svahu, kde musely

vozy brzdit. To se dělo pomocí trámku, tedy páky zapřené o nápravu a drhnoucí o zem, do které vyrývala rýhu. Déšť pak rýhy dále vymýval a vznikaly hluboké strže. Vozy pak uhnuly o kousek vedle a vznikly tak celé svazky úvozových cest, např. v Habrech. Úvoz zařezaný do skály se zachoval např. ve Veselici. Těžké vozy obchodníků a řemeslníků mířily zejména na trhy do měst a tak se například dochoval velký úvoz v Klešter u Polné. Havlíčkův Brod měl úvozovou cestu v kopci před dnešním pivovarem a na opačném konci města ve stoupání ke Štokům. Tam zase naopak Havlíčkobrodští pronajímali koně k posílení potahů tým, kteří potřebovali zdolat kopec Vysokou. Unikátní památka, tak zvaný brzdový kámen, se zachoval u silnice u Radostína a je vidět běžně z auta. Takový kámen označuje místo, kde má vozka začít brzdit vůz tak, aby nenarazil do tažných zvířat. Zbytky starých úvozů ale můžete dnes nacházet sami všude po kraji, nejlépe v lesích, kde je neničí pluhy zemědělců.

Brzdový kámen u Radostína

Napadá vás nějaká stopa po zaniklé cestě ve vašem okolí?

Součástí historických cest jsou mosty, které mnohdy stojí na stejných místech po staletí. Na fotografii most v Ronově nad Sázavou

Boží muka z doby třicetileté války u havlíčkobrodské nemocnice jsou dochována dodnes, ale kvůli výstavbě a změně cesty byla posunuta více na jih

■ 2.3 Meze

Každý ví, že všechno má své meze. Víte ale také, že meze byly až do doby vašich babiček nedílnou součástí každé vsi stojící alespoň trochu mezi kopci? Pole oraná pluhem taženými kravami a později koňmi byla totiž úzká a dlouhá, aby se nemusel často otáčet těžký pluh. Mimochodem říkalo se jim také humna. Znáte z pohádek, že třeba Honza nebyl ve světě dál než za humny? Tedy ve vedlejší vsi. Taková pole se orala vodorovně po svahu. Kdyby se oralo ze svahu dolů, voda by všechnu úrodnou zem odnesla do údolí a hospodáři by zbyly jen oči pro pláč. Aby bylo možné orat vodorovně, vznikly na svahu jakési schody neboli terasy, česky meze. Ty tedy nejen bránily odnosu ornice, ale také zadržely dešťovou vodu na polích, a tak pomáhaly úrodě. Takto to fungovalo od pravěku přes středověk až po vznik Československa. Vcelku dlouhá doba, že? Po druhé světové válce napadlo soudruhy z komunistické strany, že se rozoráním mezí se získá další půda, která zvýší výnosy polí. Obrovské lány, které dnes vidíte z okna auta, vlaku, zkrátka kdykoli se podíváte do krajiny, jsou tedy asi 60 let staré. Ale už kvůli nim zmizely miliony krychlových metrů ornice. Říká se tomu větrná a vodní eroze půdy a ročně v České republice takto zmizí přes 20 milionů metrů krychlových úrodné země. Mimo to na mezích rostly stromy a remízky, kde žil hmyz, ptáci a zvěř. Krajina pak kdysi vypadala jako pestrá mozaika pruhů políček, hájků a potoků. Mimochodem, spousta potůčků zmizela z krajiny při stejné akci, jako bylo rozorání mezí, ta činnost se jmenovala meliorace. Zeptejte se svého učitele, o co šlo.

Meze v Ostrově u Ledče nad Sázavou

Znáte meze ve svém okolí?

Viděli jste na polích orat traktory vodorovně nebo dolů po svahu?

2.4 Železnice

Do podoby našeho regionu významným způsobem zasáhla železnice. Nebylo to zdaleka jen kvůli výstavbě trati, která si vyžádala vyrovnaní terénu, překonání vodních toků, převrstvování zeminy, či dokonce bourání domů. Železnice měla dalekosáhlý vliv na hospodářský rozvoj Havlíčkovobrodské. Města a obce, které byly připojeny na železniční trať, měly v druhé polovině 19. a v první polovině 20. století mnohem větší potenciál k zakládání nových podniků, k rozšiřování dovozu a vývozu, k růstu počtu obyvatel. Železnice tak rozhodla o významu měst pro celé 20. století.

Srovnajte růst počtu obyvatel měst na přelomu 19. a 20. století:

Rok	1880	1921
Havlíčkův Brod	6 583	10 627
Ždírec nad Doubravou	568	706
Chotěboř	3 923	4 652

Rok	1880	1921
Polná	5 309	4 188
Habry	1 926	1 530
Lipnice nad Sázavou	1 272	1 107

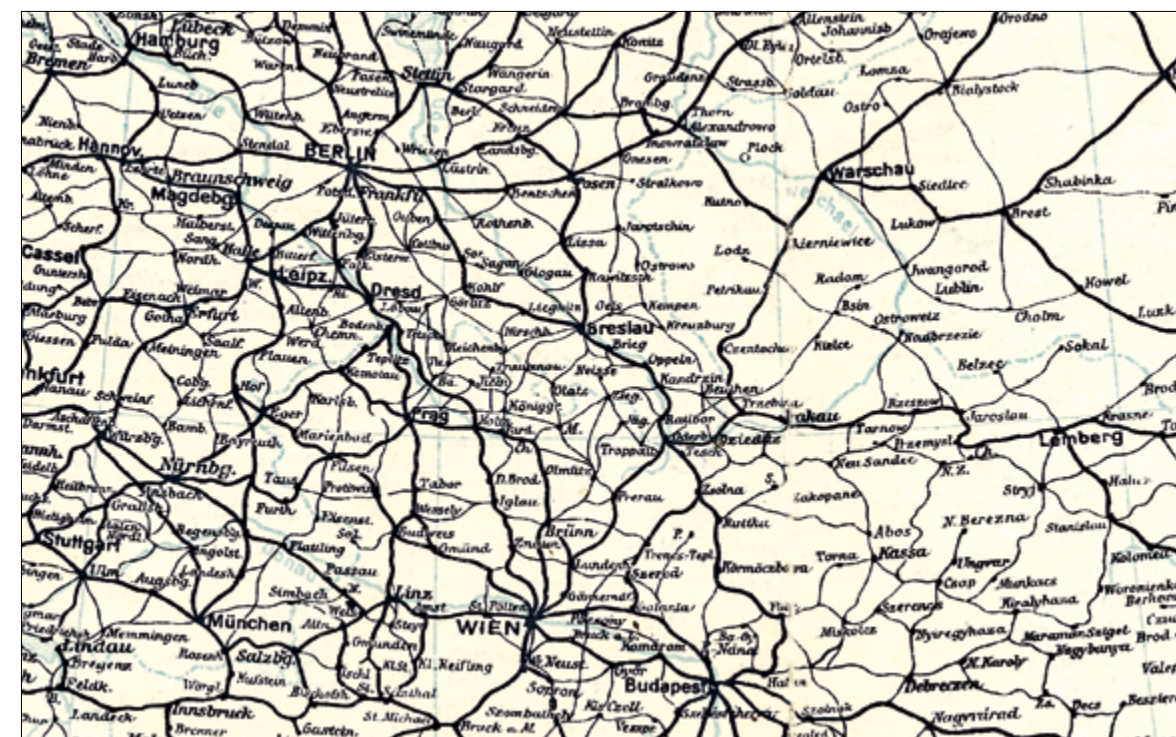
(Zdroj: Retrospektivní lexikon obcí ČSSR, Praha 1978)

V roce 1868 udělila císařská královská dvorská kancelář koncesi neboli povolení společnosti Rakouská Severozápadní dráha ke stavbě železnice v Havlíčkově Brodě směrem k Praze. Do roku 1878 nebyl expropriační (vyvlastňovací) zákon, proto bylo občas nutné vést trasu jiným směrem, než by určovaly plány stavebních inženýrů. Dokladem tohoto manévrování a neoblomnosti některých obyvatel při vykupování pozemků pro stavbu trati jsou dnes dva úplně zbytečné oblouky při výjezdu ze stanice směrem k Praze, z nichž první se až k přejezdu na jihlavské silnici stáčí doleva a od přejezdu téže silnice pak vytváří trať oblouk nový, směrem opač-

ným, tedy doprava. V roce 1869 byla započata stavba trati a 24. listopadu 1870 byla provedena první zkušební jízda z Golčova Jeníkova do Havlíčkového Brodu. Od těch dob se provoz železnice v našem regionu nezastavil.

Nádraží v Havlíčkově Brodě na počátku 20. století

Mapa střední Evropy s vyznačením železničních tratí z roku 1909. Hustota tratí poukazuje na ekonomický rozvoj země

Nádražní budova v Golčově Jeníkově

Černý most v Havlíčkově Brodě

3 ŽIVOBYTÍ

3.1 Řemeslo

Zkuste se podívat kolem sebe a napsat si alespoň tři předměty, které vznikly ruční prací. Nemusí to být hned mistrovské dílo. Stačí třeba i upletený svetr.

Před průmyslovou revolucí a v dobách, kdy se drtivá většina předmětů nedovážela z Číny, byla naše společnost odkázána na práci řemeslníků. Mnohé věci našich předků vyrobené před staletími vydržely až do dnešních dnů. Nejsou to jen předměty uložené v muzeích. Mnohé nalezneme kolem nás. Kamenné náhrobky a pomníčky, domy a kostely, knihy a nástroje. Řemeslo provázelo člověka od kolébky po hrob. I dnes jsou oblasti, kde se bez něho neobejdeme.

Znáte ve svém okolí nějakého řemeslníka? V jakých oborech pracuje člověk převážně rukama?

Vesnice vyrostly z práce na poli a města z práce řemeslníků. Ani na vesnici však nechyběl kovář či truhlář a naopak ve městě obdělávalo mnoho obyvatel vlastní políčka.

Řemeslníci tvořili ve městech nejdůležitější část obyvatel a patřili jim také velké domy na náměstí. Nezapomínejme, že před vynálezem supermarketů se zelenina nakupovala na tržišti, maso a chléb u řezníků a pekařů. Právě jim patřilo na havlíkobrodském náměstí 11 masných a 6 chlebných krámů. Tito vážení řemeslníci se stejně jako ostatní sdružovali do vlastních cechů. Dalšími důležitými řemeslníky, jejichž mistři vlastnili domy v dnešní Příčné ulici, byli ševci nebo kožešníci. Před městskými hradbami u kostela sv. Vojtěcha sídlil ve středověku kovář.

Jinými řemeslníky na předměstí byli jircháři zpracovávající kůže, které pak sloužily dalším řemeslníkům pro jejich výrobky. Jejich dílny ležely až za Sázavou u kostela sv. Kateřiny. Důležitým řemeslem pro všechny bylo mlynářství zajišťující mouku pro veškeré pečivo a oblíbené kaše. Mlýnů bylo od středověku ve městě osm. Méně početná, avšak vážená řemesla zastupovali například zlatníci nebo mečíři, kteří se rádi povyšovali nad obyčejné nožíře.

V těsném okolí města stálo osm mlýnů, například na Cihlářském potoce nebo Rosendorfský mlýn u dnešní „barvírny“.

Vodu do města a do kašny na rynku přiváděly od středověku dřevěné trouby z rybníka Rantejchu.

Takto vypadal Německý Brod ve středověku:

1. Před Zubatou bránou sídlil kovář se svým ohnivým řemeslem.
2. Na Smetanově náměstí – dříve Koňském trhu (Rossmarktu) sídlila lázeň a byly zde sladovny.
3. Příčná ulice (dříve Mortgasse vedoucí ke hřbitovu) hostila ševce a kožešníky.
4. Na Rynku bydleli nejbohatší měšťané a důlní podnikatelé. Důležité řemeslo řeznické a pekařské zde zastupovalo šest masných a jedenáct chlebných krámů.
5. V Rámech sídlila řemesla textilní (vlnaři, soukeníci, tkalci) a byla zde ulice zvaná Vlnářská. Název Rámy odkazuje na dřevěné konstrukce k sušení sukna. Dále byly v Rámech sladovny.
6. Před bránou u Sázavy byla na břehu další lázeň.
7. Na předměstí u Velkého mostu a špitálu svaté Kateřiny měli ulici jircháři, kteří by jinak nepříjemným zápachem uvnitř hradeb obtěžovali měšťany.

ŘEMESLNÍCI V NĚMECKÉM BRODĚ

S řemesly je spojeno mnoho pověstí a místních názvů, jednotlivé oblasti Havlíčkobrodská vynikaly kvalitními výrobky v závislosti na umění zdejších lidí a také na dostupných přírodních surovinách. Ledečsko proslavilo hrnčířství, Světelsko sklářství, Lipnicko kamenictví, Ransko železářství. Havlíkův Brod zřejmě nejvíce proslavil hamižný pekař Koudela, který prý šidil lidi na jídle a musel za trest nechat postavit na náměstí kašnu.

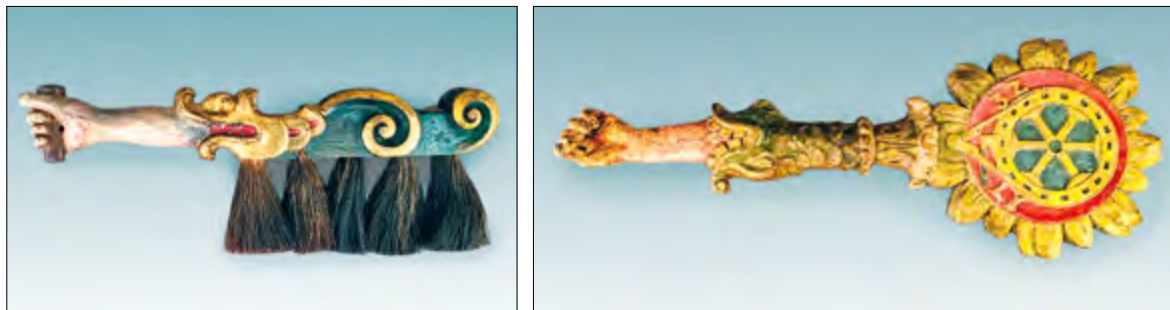
Koudelova kašna v Havlíčkově Brodě

Z konce 18. století se nám skutečně dochoval doklad o tom, že si zdejší občané stěžovali na nekvalitní zboží cechu pekařského, až si museli tehdejší radní vzít na pomoc zboží z daleké Prahy:

„Cechu pekařskému v Německém Brodě!

Z ohledu dobrého pro zdejší publikum zaopatření vikuálního zboží se taky chléb a žemličky z Prahy sem přinést nechaly, kterýžto chléb i s žemličkami, jak ihned přinesen byl, starším cechmistrům u politického ouřadu předukázán, bělejší, vypečenější, šmakovitější nežli zdejší se spatřil a uznán byl; proč až dosaváde ten chléb cechu k nahlédnutí dostavuje s tím nařízením, aby všichni zdejší spolumistři pekařský dle toho praského způsobu v pečení chleba a žemliček se jak řídit věděli, poněvadž praská taxa taky zde se uvádí, an sice ten od kteréhokoliv mistra na krám vyložený buď nevpečený neb v takový jakosti se nevynacházející chléb neb žemličky bez ohledu konfiscírovanej bude, a sice od 1. Septembu ten začátek se bere a ustanovuje.

Od magistrátu královského města Německého Brodu dne 23. Augusti 1793.”

Cechovní ferule neboli obřadní předměty řemeslnických cechů

KVÍZ

Vyberte z možností správnou odpověď:

SLADOVNÍK

- A. Výrobce cukru pro pekaře
- B. Zajišťuje část procesu při výrobě piva
- C. Ladič hudebních nástrojů

BAŇKAŘ

- A. Výrobce likérů
- B. Chemik
- C. Foukač skla

HORNÍK

- A. Záchranná služba na horách
- B. Označení pro majetného řemeslníka
- C. Ten, který doloval rudy z podzemí

ČAMRDÁŘ

- A. Výrobce knoflíků
- B. Potulný kouzelník
- C. Výrobce pánských kabátů

HOUŽVÁŘ

- A. Výrobce provazců
- B. Výrobce pivních püllitrů
- C. Pracovník v lese, který se staral o divokou zvěř

PECIVÁL

- A. Pekař vyrábějící preclíky
- B. Ten, který čistil a opravoval pece
- C. Označení pro nezaměstnaného

Na těchto místech se o práci předků ve svém regionu dozvíte více:

- Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod
- Skanzen Veselý Kopec
- Skanzen Michalův statek Pohled
- Stodola krásných krámů ve Vepříkově
- Chaloupky v Horní Krupě
- Včelí svět v Hulicích

3.2 Industriál a rurál

Komíny vzhlížející k oblakům, statky a stodoly, rozsáhlé komplexy s opadanou omítkou. V naší krajině nalézáme kromě přírody a lidských obydlí i různé průmyslové a zemědělské objekty. Některé fungují dodnes, jiné zejí prázdnotou anebo jsou využívány k docela jiným účelům. Slovo industriál je odvozeno od slova průmysl. Často toto slovo označuje opuštěné továrny, jejich architektonický styl a design. Na Havlíčkově byl rozšířen zejména textilní a sklářský průmysl a škrobárenství, v menší míře stavební průmysl a potravinářské podniky. Stejně anebo možná i více poznamenala tvář naší krajiny zemědělská výroba. I sem patří mnoho zajímavých staveb a podivuhodných objektů, leckteré slouží desítky let až do současnosti. Po vzoru industriálu můžeme nazvat zvláštní styl těchto staveb rurálem.

Uhodnete, k čemu slouží nebo sloužily tyto objekty?

- A. Sýpka – sklad obilí
- B. Slípka – velkokapacitní drůbežárna
- C. Sýrka – budova, kde zrají sýry

- A. Pribina – zařízení k uchovávání mléka
- B. Sila – zařízení k uchovávání krmiva
- C. Osiva – zařízení k uchovávání zrní určeného k setí

- A. Geoplynka – zařízení k výrobě plynu z hornin v podzemí
- B. Deoplynka – zařízení k výrobě voňavých směsí
- C. Bioplynka – zařízení k výrobě plynu z organických materiálů

Na Havlíčkově Brodě byl nejvíce rozvinut textilní průmysl.

Mahlerova textilní továrna byla do poloviny 20. století největším podnikem v Havlíčkově Brodě

Před rokem 1945 převažovaly v našem regionu malé továrny, některé nebyly o mnoho větší než obyčejný dům.

Sklářský podnik v Libici nad Doubravou

Malý podnik Jindřicha Smeykala v Okrouhlici

Malá cementárna v Okrouhlici

V období socialismu (1948 až 1989) byl naopak kladen důraz na velké podniky.

Kovofiniš v Ledči nad Sázavou

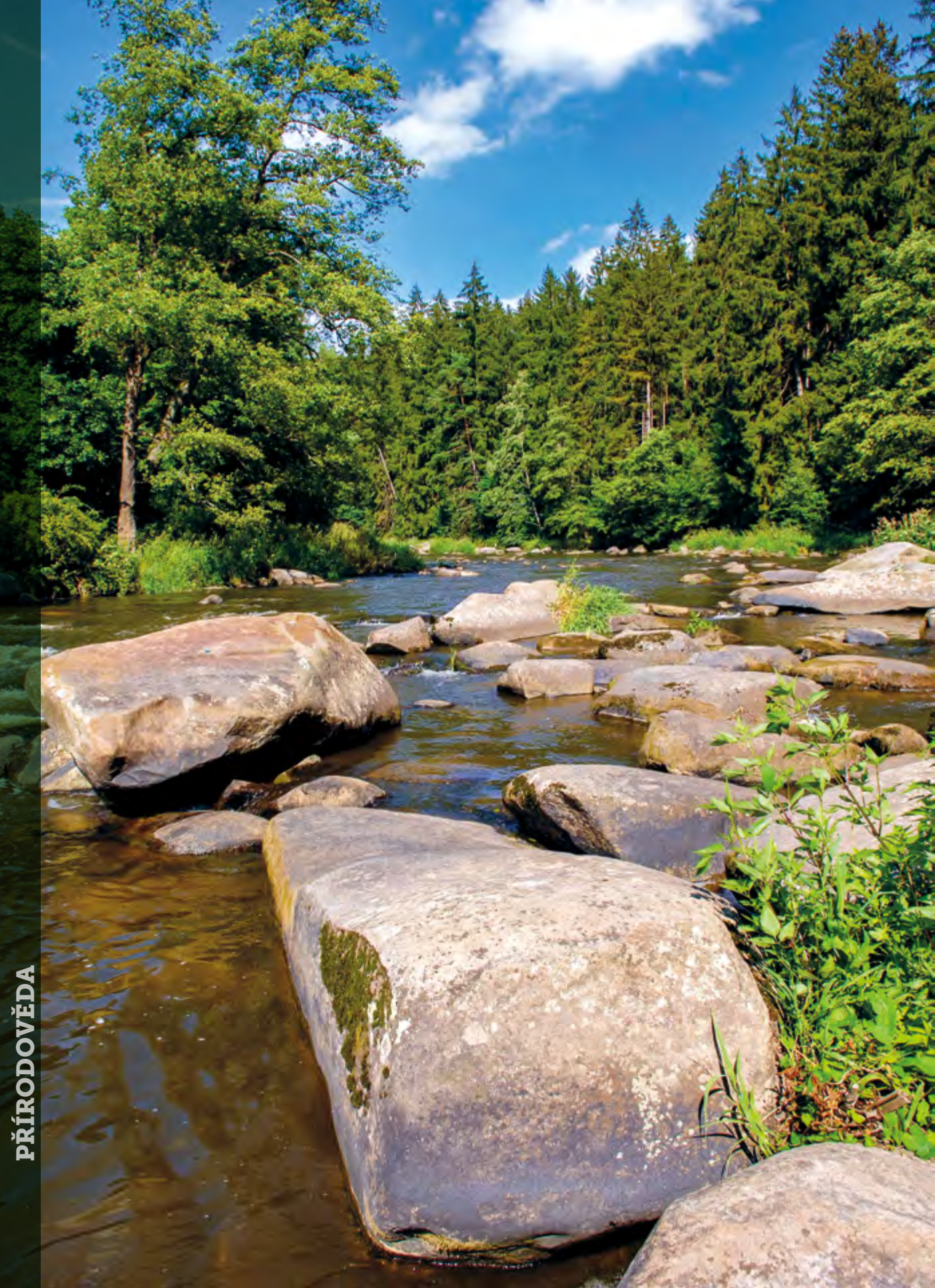
Sklárny Bohemia ve Světlé nad Sázavou

Chotěbořské strojírny

Popiš v referátu zemědělskou a průmyslovou výrobu ve své obci

1 Přírodovědný úvod

Krajina Havlíčkobrodská je i přes dramatické změny, kterými v minulosti prošla, stále pestrá a malebná. Díky své poloze v severozápadní části Českomoravské vrchoviny zde nalezneme teplé, převážně zemědělsky využívané oblasti, ale také předhůří Železných hor a Žďárských vrchů nebo nejvyšší vrch Melechov s nadmořskou výškou 715 m n. m. Hydrologickou osou oblasti je řeka Sázava s četnými přítoky, které si stále, alespoň v lesnatých úsecích, zachovaly přirozený charakter podhorských bystřin. Díky těmto pestrým podmínkám je i místní příroda velmi rozmanitá a bohatá. Její nejzachovalejší části jsou dnes chráněné formou přírodních památek a přírodních rezervací. Mozaika různých biotopů umožňuje výskyt mnoha zajímavých druhů rostlin a živočichů. Nalezneme zde druhy vzácné a ohrožené, ale i druhy, které zde byly vyhubené a nyní se do naší přírody po mnoha letech vrací. Samostatnou skupinou jsou pak druhy, které byly do naší přírody zavlečené z jiných částí světa a nyní zde vytlačují druhy původní. Zastoupení druhů se výrazně liší v jednotlivých typech krajiny, jiné druhy obývají lesy, jiné zemědělskou krajinu, mokřady nebo lidská sídla.

Využívání krajiny člověkem přináší mnoha druhům potíže, řada z nich v důsledku lidských aktivit z naší krajiny postupně mizí. Abychom těmto ztrátám dokázali předcházet, je nutné naši přírodu nejprve dobře poznat a pochopit. A že poznávání přírody může být zajímavé a vzrušující, to vám ukážou následující kapitoly.

Václav Hlaváč
Agentura ochrany přírody a krajiny ČR,
ředitel regionálního pracoviště
Správa CHKO Žďárské vrchy

2 Život v různých typech krajiny

Různé typy krajiny obývají různá rostlinná a živočišná společenstva. Zatímco zemědělskou krajinu obývají většinou druhy žijící původně ve stepích či lesostepích, lesní druhy jsou odrazem spektra druhů našich původních pralesů. Řada druhů se přizpůsobila nové biotopové nabídce, kterou představují lidská sídla, kde najdeme například druhy původně skalní, ale i řadu dalších. V následujících kapitolách se seznámíme s životem v jednotlivých typech krajiny Havlíčkobrodská.

■ 2.1 Zemědělská krajina

Zemědělství utvářelo místní krajinu po dlouhá staletí. Formovalo ji do podoby jedinečné mozaiky drobných políček a luk, vzájemně oddělených mezemi s mateřídouškou a hvozdíky. Byla to krajina neobyčejně bohatá i z hlediska pestrosti druhů rostlin a živočichů, kteří ji obývali. Tento obraz se však začal radikálně měnit v druhé polovině minulého století. Poválečná kolektivizace zemědělství přinesla rozorání cest, mezí a remízků aby mohla vznikat rozsáhlá pole. Ani po pádu komunismu se zvířatům polní krajiny neulevilo, složitý systém zemědělských dotací způsobil, že se obdělává veškerá zemědělská půda (i poslední kousky přírody) s plošně nastavenou stejnou intenzitou.

Na Havlíčkovobrodsku tvoří zemědělsky využívané plochy téměř šedesát procent z celkové rozlohy oblasti. Způsob hospodaření velmi silně ovlivňuje vodní režim v krajině, kvalitu půdy, výskyt původních živočichů a rostlin a celkovou funkčnost ekosystému.

Na velkých plochách se vyplatí pěstovat i náročné plodiny, které potřebují hodně chemikálií, a tudíž i pojezdů. V Česku máme největší rozlohu pole s jednou plodinou (cca 20 hektarů) z celé Evropy a naše půda zbytečně trpí erozí, odvodňováním i pojezdem těžkých strojů.

Tento způsob hospodaření zapříčinil úbytek početnosti polních ptáků o 60–80 %, hmyzu o 75 % a silnou degradaci půdy. Některé druhy pak z naší krajiny zmizely úplně.

Řepkové pole je nutné během jedné sezony minimálně šestkrát chemicky ošetřit.

Zajistit ochranu druhů v zemědělské krajině je v současnosti velkou výzvou pro ochranu přírody. Jednou z možností ochrany polních druhů je nabídnout zemědělcům speciální ekologické dotace.

V současné době na rozsáhlých polích pracuje výkonná těžká technika a plošné používání hnojiv a pesticidů způsobuje, že se naše pole podobají z hlediska rozmanitosti života čím dál více pouštím

Hospodaření na polích před kolektivizací (před rokem 1945) vypadá z hlediska vlivu na přírodu idylicky, ale k původnímu zemědělství se již vrátit nelze

Krajina na jih od Havlíčkova Brodu v roce 1947 Pohled na stejnou krajinu v roce 2018

FAUNA ZEMĚDĚLSKÉ KRAJINY HAVLÍČKOBRODSKA

Řada druhů ptáků je svým životem vázána na zemědělskou krajinu, hledají zde potravu, případně i přímo na polích a loukách hnízdí. Současná výkonná technika však přináší velké riziko zničení většiny hnízd během jarních prací. Druhy obývající zemědělskou krajinu patří dnes proto k nejohroženějším skupinám.

Mláďata motáků lužních v obilí těsně před sklizní

Vajíčka čejky chocholaté na poli před osetím

Jednou z možností ochrany těchto ptačích druhů je přímé dohledávání a značení jejich hnízd. Jedná se však o úkol velmi nesnadný.

Podobnému problému čelí i polní savci, například populace zajíců polních v České republice klesají srovnatelnou rychlostí.

Někteří ptáci z naší polní krajiny zmizeli úplně, případně se v České republice vyskytují poslední desítky párů. Přitom se dříve jednalo

o běžné druhy. Jedním z nich je sýček obecný, sova, která dříve bydlela téměř na každém statku. Podobný osud potkal i dříve hojného chocholouše obecného. Z přírody Vysočiny definitivně vymizeli.

Chocholouš obecný

Sýček obecný

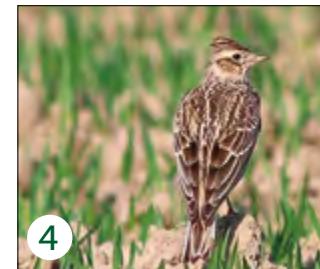
1

2

3

4

5

6

Přiřaď čísla obrázků k písmenům u názvů ptáků hnízdících na zemědělské půdě:

A – chrástal polní
B – koroptev polní
C – moták pochop

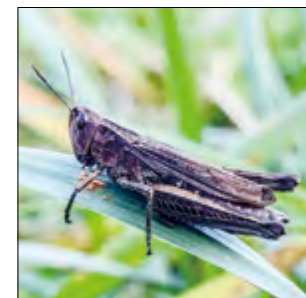
D – strnad obecný
E – čejka chocholátá
F – skřivan polní

Hmyz

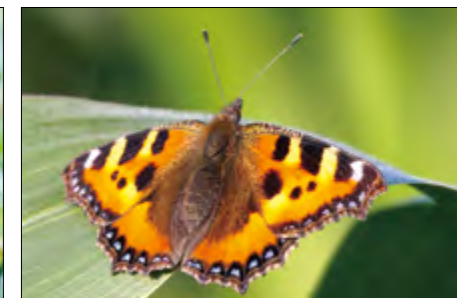
Německé studie prokázaly, že od poloviny 80. let do roku 2016 se zmenšila početnost létajícího hmyzu o 75 %. Něco podobného se pravděpodobně odehrálo i v naší krajině. Pamětníci vidí rozdíl na každé louce – dřívější reje motýlů jsou už mnoho let minulostí. Mizí hlavně druhy běžné, které na rozdíl od těch vzácných neumí fungovat v malých oddělených populacích, a mohou tak mít velký problém přežít při snížení počtu pod kritickou hladinu.

Střevlík Scheidlerův

Saranče

Babočka kopřivová

Kobylka zelená

FLORA ZEMĚDĚLSKÉ KRAJINY

Podobně jako živočichové jsou velkoplošným zemědělstvím za použití herbicidů ohroženy i druhy rostlin, které byly dříve považované za běžné plevely. Nejvíce mizí společenstva vázaná na lněná a obilná pole.

Čekanka obecná

Heřmánek pravý

Vlčí mák

Koukol polní

Koukol polní byl dříve hojný plevel v polní krajině, který díky pokročilým technologiím v zemědělství vymizel téměř z celé ČR, v současné době je pěstován jako okrasná rostlina.

MOŽNOSTI OCHRANY DRUHŮ V ZEMĚDĚLSKÉ KRAJINĚ

- velké lány je třeba rozdělit mezemi nebo biopásy
- podporovat střídání více plodin
- pravidelně ponechávat část orné půdy ladem
- vysazovat remízky i solitérní stromy
- podpořit malé polní mokřady
- zakládat květnaté louky

Biopás

Květnatá louka

Jaké procento z celkové rozlohy Havlíčkobrodsko tvoří zemědělská půda?

Jmenujte minimálně čtyři druhy ptáků žijících na polích Havlíčkobrodsko.

Které druhy ptáků z naší zemědělské krajiny vymizely?

Jakým způsobem se v současnosti hospodaří a jaké důsledky to má na živočichy v polní krajině?

Jak je možné podporovat biodiverzitu (druhovou rozmanitost) v polní krajině?

Pro které druhy (jmenujte alespoň pět) představuje hmyz hlavní složku potravy?

Jak je možné navrátit hmyz do zemědělské krajiny?

Pomocí situační hry se vžijte do role, kdy na zastupitelstvu rozhodujete o budoucnosti polního mokřadu. Jaké změny se povedou prosadit a jak bude následně krajina vypadat?

2.2 Lesy

Lesy pokrývají cca jednu třetinu celkové rozlohy Havlíčkobrodsko. Kromě produkce dřevní hmoty plní lesy celou řadu významných ekologických funkcí:

- vytvářejí specifické mikroklima, vyrovnávají teplotní extrémy a udržují stabilně vlhčí ovzduší
- poskytují útočiště široké škále rostlinných i živočišných druhů
- mají zásadní význam pro zadržování vody v krajině
- chrání půdu před vodní i větrnou erozí

Ve novověku bylo území naší země téměř odlesněné. Stromy byly nadměrně káceny a využívány k výrobě dřevěného uhlí, na kterém byla závislá tehdejší výroba.

Veverka obecná

V našich lesích se vyskytuje celá řada savců od nejmenších hmyzožravců (rejsek obecný, bělozubka šedá nebo bělozubka nejmenší), hlodavců (norník rudý, myšice lesní) nebo netopýrů (netopýr ušatý, stromový, řasnatý, brvitý a další) přes středně velké (veverky, ježci, zajíci, lasicovité šelmy) až po kopytníky a vzácně i velké šelmy (vlk obecný a rys ostrovid).

V poslední době se ojediněle setkáváme se záznamy zatoulaných jedinců vlka i v oblasti Havlíčkobrodsko.

Vlk obecný

Vlk obecný

V lesích Vysočiny byl tento vrcholový predátor vyhuben již v polovině 19. století. Vymizení vlků z krajiny mělo na fungování společenstev zásadní vliv. Důsledkem absence vlka je přemnožení kopytníků (srnců a prasat), kteří nekontrolovaně ničí mladé lesní porosty. Dochází také ke zvýšení populací středně velkých predátorů, jako jsou lišky, jezevci a kuny, které mohou silně negativně ovlivňovat populace jejich kořisti (drobní ptáci, mláďata zajíců, ježci, hlodavci). Návrat vlků se přirozeně uskutečnil již na řadě míst naší republiky, osídlení oblasti Havlíčkobrodsko touto šelmou by mělo pro lesní ekosystémy značně ozdravný vliv. Jedná se o šelmu velmi plachou a lidé se o své zdraví rozhodně bát nemusí.

Pokud vlk chybí, dochází k přemnožování středně velkých predátorů a kopytníků

Vlk dokáže ovlivnit chování kořisti, slabé kusy uloví

Přemnožené kuny a lišky způsobují nadměrnou predaci hnízd ptáků, mláďat zajíců a ježků

Přemnožení kopytníků způsobují nadměrný okus semenáčků, lesy se nemohou samy obnovovat. Kopytníci také způsobují značné škody na úrodě

PTÁCI NAŠICH LESŮ

Lesy jsou domovem mnoha druhů ptáků. Nejbohatší ptačí společenstva najdeme v lesích smíšených, druhově a věkově pestrých. Takové lesy skýtají ptákům dostatek potravy i hnízdních příležitostí. Řada druhů ptáků je vázaná na stromové dutiny. Ty se vyskytují většinou ve starých či odumírajících stromech, kterých je v současných lesích nedostatek. Pestrost a početnost ptačích společenstev je tedy vždy závislá na druhové a věkové skladbě lesa včetně jeho keřového a bylinného patra.

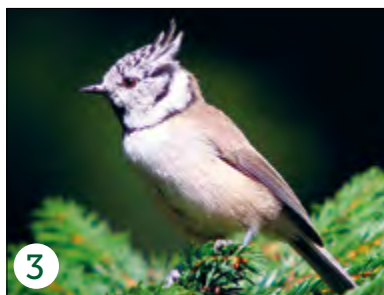
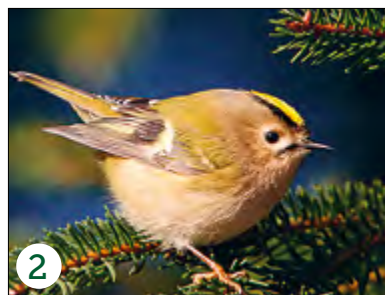
Nejpočetnější skupinou ptáků v našich lesích jsou bezesporu pěvci, běžní jsou dále šplhavci, dravci a sovy. V lesích Havlíčkobrodsko se můžeme

setkat s naším nejmenším ptačím druhem – králíčkem obecným (s váhou pouhých 5 g), ale také s naší největší sovou – výrem velkým. Hnízdí tu dokonce v několika párech majestátný orel mořský s rozpětím křídel až 2,5 m. Z naší přírody naopak zcela zmizel dříve typický tetřívka obecný.

Přiřaď čísla obrázků k písmenům u názvů ptáků našich lesů:

- A – jestřáb lesní** – zdatný lovec, při hnízdění je citlivý na ruch z lesní těžby.
- B – sýkora parukářka** – hnízdí jako všechny naše sýkory v dutinách stromů.
- C – orel mořský** – na Havlíčkovobrodsku hnízdí cca 2–3 páry. Potřebuje klid při hnízdění.
- D – králíček obecný** – náš nejmenší pěvec, je vázaný na jehličnany.
- E – kulíšek nejmenší** – hnízdí ve starších stromech s dutinami.
- F – krkavec velký** – náš největší pěvec, velmi inteligentní, žije v páru.

Výr velký hnízdí na zemi nebo na skále. Na Havlíčkovobrodsku žije přibližně dvacet párů. Na snímku jsou mláďata výra velkého na hnízdě

Doupný strom s hnízdem sýce rousného

Značení doupných stromů

Při hnízdění potřebují větší druhy lesních ptáků především klid. Proto je důležité hnízda těchto ptáků včas objevit a po dobu hnízdění zajistit přerušení lesních prací v okolí hnízda.

Nejen pro dutinové ptáky, ale i pro řadu druhů netopýrů a množství hmyzu a hub jsou v lesích velmi důležité doupné stromy. Dutiny se tvoří především ve starých a nemocných stromech, které jsou při běžném hospodaření z porostů odstraňovány. Naše lesy proto trpí nedostatkem doupných stromů a každý takový strom je třeba chránit. Stromy s dutinami je možné po domluvě s vlastníky značit modrým trojúhelníkem, který znamená, že strom nebude pokácený a v lese zůstane až do svého přirozeného rozpadu.

FLORA

Naše lesy jsou hospodářsky využívány, jsou zde proto na husto sázeny druhy, u nichž se předpokládá ekonomický zisk – v největší míře smrk ztepilý, cca 66 %. V takovýchto lesích ovšem není prostor nebo spíše světlo pro rozvoj bylinného nebo křovinného patra.

V našich nadmořských výškách 300–500 m n. m se vyskytovaly bučiny s významnou příměsí jedle, dubu a mnoha dalších druhů dřevin, často s bohatým podrostem keřů a bylin.

Semenáčky vyrůstající ve stínu stromu rostou sice pomaleji, ale jsou odolnější vůči chorobám, klimatickým vlivům, a dokonce i vůči okusu – rostou totiž v zastínění, tím pádem jejich listy neobsahují tolik cukru a zvěř je nevyhledává. Bohužel v místech, kde je srnčí zvěř přemnožená, spase všechny semenáčky.

Poznáte semenáčky stromů, vyskytujících se v našich lesích?

Doplňte písmeno správného názvu semenáčku k číslu obrázku:

A – javor klen	D – jedle bělokorá
B – smrk ztepilý	E – buk lesní
C – lípa srdčitá	F – dub letní

HOUBY

Pro nás nápadné houbové plodnice, které s oblibou u některých druhů sbíráme, jsou jen malou částí těla hub. To se skládá především z „podhoubí“, rozsáhlé sítě vláken, která jsou mnohdy napojena i na kořeny stromů nebo bylin.

Největší žijící organismus na světě je houba václavka, jejíž podhoubí zaujímá rozlohu několika kilometrů čtverečních.

Na Vysočině roste přes 1000 druhů hub (*Makromycet*). Přirozená stanoviště řady z nich ovšem během kůrovcové kalamity zmizela. V některých rodech se vyskytují druhy jedlé i druhy nechutné či jedovaté, tak pozor na ně!

Přiřaďte písmeno názvů dvojic hub k číslu u dvojice obrázků:

- A – muchomůrka růžovka ✂ + muchomůrka tygrovaná ☠
 B – holubinka mandlová ✂ + holubinka vrhavka 😞
 C – bedla červenající ✂ + bedla zahradní 😞
 D – hřib dubový ✂ + hřib žlučník 😞

Některé další jedlé houby vyskytující se na Havlíčkovobrodsku

Liška obecná – na našem území roste okolo deseti druhů lišek, všechny jsou jedlé

Jidášovo ucho – najdeme ho většinou na bezu, dá se sušit a následně přidávat do jídel

Hřib žlutomasý – babka – patří u nás k nejběžnějším, a tudíž nejbíranějším jedlým houbám

Staré plodnice hříbu žlutomasého jsou jedovaté! Příčinou je další druh houby (plíseň) nedohub zlatovýtrusný. Obsahuje mykotoxiny, které nás mohou ohrožovat.

Většina lesů na Vysočině je tvořena stejnověkými smrkovými porosty, což je důsledek nevhodného lesního hospodaření, které začalo již před 200 lety. Tehdy byl zaveden model monokultur smrku, a to z důvodu vidiny vyšších zisků. Následky tohoto rozhodnutí se projevily záhy v podobě lesních kalamit (přemnožení lýkožrouta smrkového nebo bekyně mnišky). Ani to ovšem nevedlo ke změně lesního hospodaření a důsledky se výrazně projevily i v současné době. Téměř všechny smrkové lesy starší padesáti let byly na Havlíčkovobrodsku napadeny lýkožroutem, který zapříčinil jejich kolaps. To samozřejmě silně negativně ovlivnilo nejen ekonomiku, ale i ekologii a biodiverzitu našich lesů.

Kůrovcová kalamita byla pro nás silným varováním, ze kterého je možné se poučit. Víme, jak má vypadat zdravý les, který bychom nejen v oblasti Havlíčkovobrodsku měli podporovat.

Jaký je život lýkožrouta? Jaké další druhy mohou způsobit lesní kalamitu?

Zdravý les

- Čím více pater les má, tím je strukturálně bohatší, život v něm je rozmanitější a druhově pestřejší.
- Lesní půdě i celému lesnímu společenství neprospívá holosečné hospodaření (vytěžení všech stromů na určitém území).
- Staré stromy s dutinami jsou pro les a jeho obyvatele nepostradatelné, podstatnou roli má i dřevo odumřelé.
- V lese by mělo být jen tolik zvěře, aby v zimě neokousala všechny přirozeně vzrostlé semenáčky.
- Les s ostrovy divoké přírody – je potřeba ponechat zóny zcela bez zásahu člověka, nechat to na síle přírody a poučit se z toho.

Takový zdravý les je současně i podstatně produktivnější a při vhodné formě výběrového hospodaření znamená i stabilní výnosy.

Ve vámi zvoleném lese zjistěte druhové zastoupení dřevin (v procentech), zaznamenejte, zdali má les více pater.

Proč jsou monokultury v přírodě nestabilní?

Jakou funkci v ekosystému plní vlčí smečka?

Pro které organismy jsou nepostradatelné staré doupné stromy?

Jaké byly hlavní důvody tak rozsáhlé kůrovcové kalamity?

Je mrtvé dřevo v lesích skutečně mrtvé?

2.3 Vody stojaté a tekoucí

Na vodu je vázáno mnoho živočišných i rostlinných druhů. Přibližně polovina našich druhů ptáků je považována za vodní nebo mokřadní. Mokřady byly v naší krajině původně široce zastoupené, s příchodem člověka však začalo jejich postupné vysušování. Velkoplošné zemědělství v minulém období bylo spojeno s plošným odvodňováním krajiny. Původně meandrující potoky dostaly podobu rovných hlubokých kanálů, zanikla slepá ramena, mokřadní louky byly odvodněním upraveny pro pohyb těžké techniky. Všechny tyto změny přinesly urychlení odtoku vody z krajiny a ztrátu její retenční schopnosti (schopnosti zadržovat vodu).

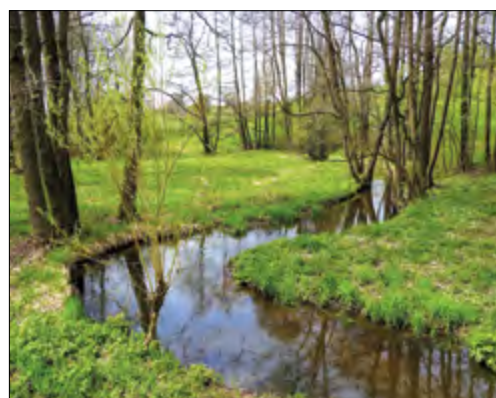
Mokřady přitom v krajině působí jako houba. V době dešťů nasávají vodu, v době sucha ji pak pomalu vydávají. Zmírňují tím důsledky oteplování klimatu, omezují důsledky sucha, zabraňují vzniku povodní. Rybníky, které jsou často budované na místě původních mokřadů a jsou hospodářsky využívány k intenzivnímu chovu ryb, plní tyto funkce jen velmi omezeně.

Přírodní rezervace Havranka, v ploché nivě Jiříkovského potoka, je rozsáhlý komplex mokřadních luk, přibližně pět kilometrů východně od města Habry

Regulovaný tok s narovnaným řečištěm odvádí vodu přímo a rychle, krajina tak ztrácí schopnost zadržet vodu. Důsledkem jsou povodně nebo naopak sucho. Umělá koryta zároveň nejsou vhodným prostředím pro většinu vodních a mokřadních druhů živočichů

Přírodní tok s přirozenými meandry a navazujícími podmáčenými loukami je vhodné místo k životu pro široké spektrum vodních a mokřadních druhů, zároveň tento přirozený tok podporuje zadržování vody v krajině

Intenzivní chov kaprů v rybnících znamená, že se zde již nemůžou vyskytovat obojživelníci (kromě jedovaté ropuchy obecné). Kapři také zkonzumují většinu larev hmyzu a zooplankton.

OBOJŽIVELNÍCI

V tůňích, mokřadech a menších vodních nádržích bez ryb se můžeme setkat se vzácnými obojživelníky, jako je **čolek velký**, **čolek horský**, **čolek obecný**, **skokan ostronosý**, **skokan krátkonohý**, **rosnička obecná** nebo **blatnice skvrnitá**. K dosud stále ještě běžným druhům patří například **skokan hnědý**, **skokan zelený** a **ropucha obecná**. Velmi vzácně se poblíž lesních potoků může vyskytovat **mllok skvrnitý**. Jeho výskyt je známý například z přírodní rezervace Štíří důl.

Skokan ostronosý
(samci jsou v době páření modří)

Skokan krátkonohý

Přiřadte k číslu obrázku písmeno názvu živočicha:

A – mlok skvrnitý

B – čolek obecný

C – čolek velký

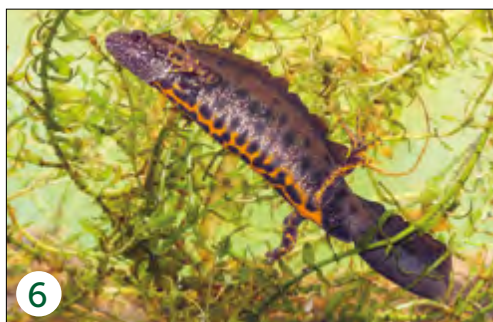
D – rosnička obecná

E – blatnice skvrnitá

F – skokan zelený

G – skokan hnědý

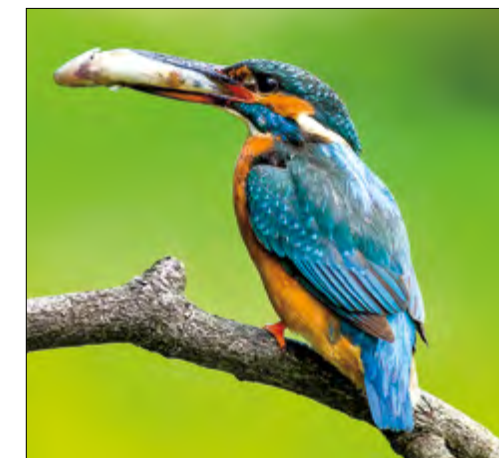
H – ropucha obecná

Vybraní zvláště chránění obyvatelé našich vod

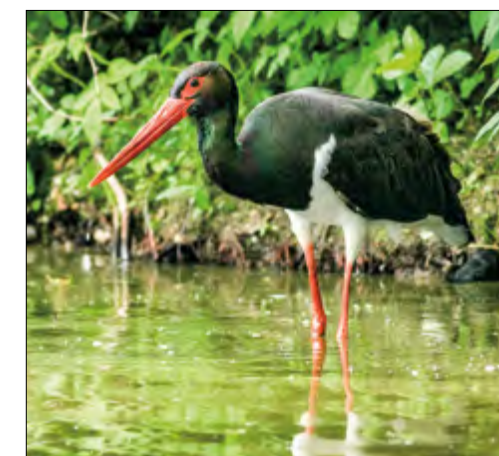
Rak říční. Dříve hojný druh byl pokrmem chudých. V současnosti je ohrožený znečištěním vod a invází nepůvodních druhů raků, kteří přenášejí račí mor

Ledňáček říční. Když ho spatříte, máte pocit, že letí modrý drahokam. Hnízdí v norách v březích vodních toků. Loví malé rybky

Vydra říční. Za noc ujde i víc než 10km a během cesty navštíví několik rybníků. Je zákonem chráněná. Škody, které vydra způsobí na rybí obsádce, hradí rybářům stát

Čáp černý. Jednotlivé páry hnízdí v lesích. Jeho potravou jsou ryby, obojživelníci, ale také hraboši působící škody na polích

ŘEKA SÁZAVA A JEJÍ PŘÍTOKY

Hlavní osou naší oblasti je řeka Sázava. Na většině území se klikatí v přirozeném korytě a poskytuje významný zdroj potravy pro řadu živočichů. Neméně důležité jsou i její hlavní přítoky: řeka Šlapanka, potoky: Břevnický, Úsobský, Pstružný, Olešenský a další. Pokud se vydáte na procházku kolem těchto vodních toků v jakémkoli ročním období, nebudete mít o přírodovědné objevy nouzi.

Živočichem, který zanechává u vody nepřehlédnutelné stopy své činnosti, je **bobr evropský**. Bobři byli v českých zemích vyhubeni již v 18. století. Po snaze o obnovu jejich populace byli opět vyhubeni i v 19. století a až na konci 20. století se k nám opět začínají vracet. V oblasti Havlíčkobrodsko se od roku 2010 vyskytuje několik bobřích rodin. Jedná se o stavebního inženýra,

který v současné využívané krajině se dostává často do konfliktu se zájmy člověka. Projevuje se ale také velmi pozitivně – stavbou hrází napomáhá zadržení vody v krajině, bobrem vytvořené mokřady jsou prostředím pro množství ohrožených druhů. Nalézt optimální způsob našeho soužití s bobrem je tedy důležitou výzvou.

Na řece Sázavě se můžeme potkat i s dalším velkým hlodavcem, **nutrií říční**. Jedná se o nepůvodní druh pocházející z Jižní Ameriky, který se u nás choval na kožešinu a maso.

Dalším nepůvodním hlodavcem je **ondatra pižmová**. Je výrazně menší než nutrie a pochází ze Severní Ameriky.

Víte že? Po celé Evropě se ondatry rychle rozšířily po roce 1905, kdy bylo několik jedinců vypuštěno na panství v Dobříši.

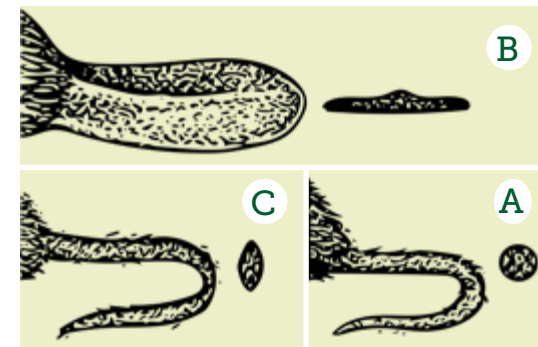
Přiřadte číslo a písmeno k názvu zvířete níže.

Zároveň podtrhněte zvíře, které je původní na našem území

bobr evropský

nutrie říční

ondatra pižmová

INVAZNÍ DRUHY

Jsou druhy na daném území nepůvodní, člověkem zavlečené, které se zde nekontrolovaně šíří, přičemž agresivně vytlačují původní druhy.

Kolem řeky Sázavy se setkáme s celou řadou z nich. Hlavním zástupcem ze skupiny savců je **norek americký**. Jedná se o nepůvodní lasicovitou šelmu, která osídlila téměř celou Evropu. Dříve se (i na Havlíčkobrodsku) norci chovali na kožešinových farmách, uprchlíci z těchto farem založili volně žijící populace. Dnes je již klecový chov norků na kůži v ČR úplně zakázaný. Tato houževnatá šelma se však v naší přírodě natrvalo usadila. Momentálně se hojně vyskytuje i v celé oblasti Havlíčkobrodsko. Svým výskytem je vázána na vodní prostředí, kde loví obojživelníky, vodní ptáky, hlodavce a hady (má silně negativní vliv na místní populace těchto živočichů).

Norek americký

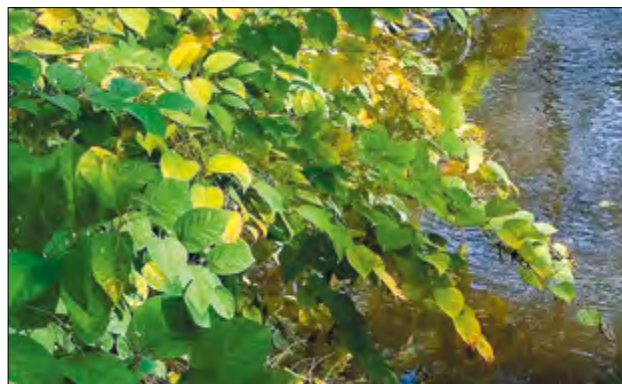
Rak signální

Další významnou skupinou invazních živočichů jsou američtí raci: **rak signální**, na první pohled našim rakům velmi podobný, a **rak pruhovaný**. Jejich přítomnost v tuzemských vodách zapříčinila silný pokles početnosti našich původních raků: raka říčního, raka kamenáče a raka bahenního. Američtí raci přímo naše raky nevytlačují, přenášejí však račí mor, který je schopný v krátké době vyhubit celé populace našich původních druhů.

Vodou dochází k transportu řady semen. Touto cestou se ovšem rychle šíří i nepůvodní druhy rostlin. Kolem řeky Sázavy i jejích přítoků můžete často potkat nepropustné porosty invazní **křídlatky japonské** nebo přes metr a půl vysoké **netýkavky žláznaté**.

Netýkavka žláznatá
pochází z Himalájí, původně byla přivezena jako medonosná okrasná rostlina

Křídlatka japonská
dorůstá výšky až dva metry a tvoří nepropustné porosty zejména kolem vodních toků. Ničí původní vegetaci a její likvidace je náročná

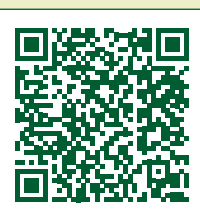
ÚKOLÍ Zkuste ve vašem městě najít porosty invazních nepůvodních rostlin (křídlatka japonská, netýkavka žláznatá) a pokud to bude možné, odstraňte alespoň část z nich.

Proč jsou v krajině důležité tůně bez rybí obsádky?
Jaké znáte nepůvodní invazní druhy živočichů a rostlin?
Jaké riziko představují nepůvodní druhy raků v naší přírodě?
Jaký je rozdíl mezi přírodním a regulovaným tokem?
Co je to retenční schopnost krajiny?

ÚKOLÍ Pomocí sítky nebo cedníku se pokuste natchytat vodní bezobratlé:
A) v tůni bez ryb, B) v rybníce s většími kapry.
Porovnejte výsledky a pokuste se je interpretovat.

2.4 Lidská sídla

Významným biotopem v naší krajině jsou lidská sídla. Prostředí měst a obcí nabízí mnoha druhům dobré zdroje potravy i hnízdní a úkrytové možnosti: například na budovách, v zahradách i v městských parcích (které jsou oproti hospodářským lesům výrazně bohatší na staré stromy s dutinami). Zároveň s sebou nese ale i nové hrozby, se kterými se ve volné přírodě zvířata nesetkávají. Přesto jsme dnes svědky obecného trendu přesunu mnoha druhů ze sterilní a nehostinné zemědělské krajiny do měst a vesnic. Například ptáci zde díky příkrmování a mírnějšímu klimatu snadněji přečkávají zimní období. S přesunem ptáků do měst souvisí další trend – řada dříve tažných druhů je schopná ve městech přežít zimu a přestává tak odlétat do teplých krajín.

Víte že? Hnízdění nebo úkryty na budovách využívají především druhy původně skalní, které ve volné přírodě již mají málo možností k nalezení vhodného prostředí.

Sýkora modřinka a brhlík lesní – častí návštěvníci městských krmítek

Přikrmování ptáků je během zimy vítanou pomocí. Nevýhodou ovšem je jednotvárná a méně kvalitní strava a rychlejší šíření chorob. Z toho důvodu se nedoporučuje přikrmovat ptáky celoročně.

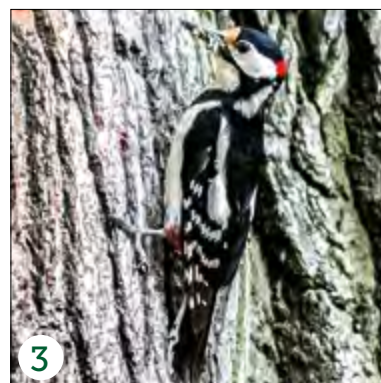
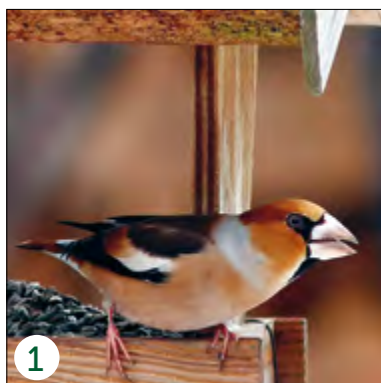
VÍTE ČÍM PŘIKRMOVAT?

Vhodné: olejná semena, obilná zrna, proso, kukuřice, ořechy, jablka, lojové koule

Nevhodné: zbytky z kuchyně, plesnivé či zkažené potraviny, slané pečivo

Poznáte další návštěvníky krmítek? Napište názvy ptáků s číslem obrázku a za název udělejte fajfku, pokud ho můžeme v zimě na krmítku pozorovat, nebo křížek, pokud ne.

Zvonek zelený nakažený trichomonózou – krmítkovou chorobou. Pokud zpozorujete u krmítka nemocného ptáka, je nutné bezprostředně přestat krmit, krmítko vyčistit a vyvápnit, nemoc se jinak velmi rychle šíří. Jen v Česku zmizely za posledních deset let dvě třetiny populace zvonků

Další rizika spojená s životem ve městě jsou: autodoprava, volně pohybující se kočky a psi, nárazy ptáků do skleněných ploch nebo zánik hnízdišť ptáků a úkrytů netopýrů během rekonstrukcí.

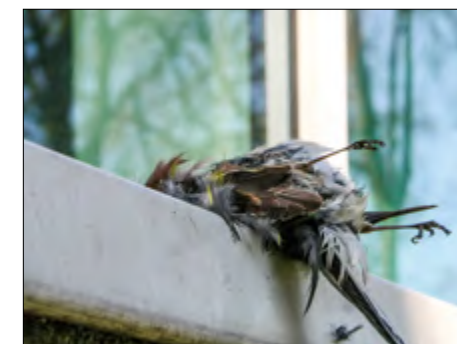

Úhyny ptáků na skleněných plochách představují jeden z nejvýznamnějších faktorů ptačí mortality

Studie ukázala, že po nárazu do skla plaveckého bazénu v Havlíčkově Brodě ročně uhynie 486 ptáků

I přes uvedená rizika vyhledává městské prostředí stále více druhů. Někteří z nich se již zcela szili s člověkem a jsou svým výskytem vázáni pouze na lidská sídla. Jejich přežití závisí dnes výhradně na naší toleranci a ohleduplnosti. Jedná se například o vlaštovky, jiřičky, rorýse, kavky, některé druhy netopýrů nebo velmi vzácné sovy – sýčka obecného a sovu pálenou – ty bohužel z Vysočiny během minulého století vymizely.

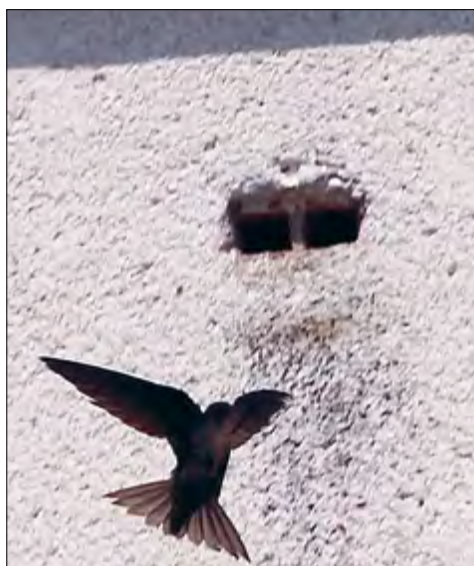
Rorýs obecný

Pták patřící do příbuzenstva tropickým kolibříkům, má řadu specifíků, například jeho nožky jsou tak malé, že je téměř nepoužívá, a pokud přistane na zemi, již nedokáže vzlétnout. Celý život tráví v letu, usedá pouze při

inkubaci vajec a během krmení mláďat. K nám na Havlíčkobrodsko přilétají rorýsi začátkem května a odlétají již koncem července. K hnízdění využívají větrací otvory panelových domů, dutiny pod střechou a speciální rorýsí budky. Největší hrozbu pro ně představují opravy a zateplování budov. V Havlíčkově Brodě hnízdí pravidelně okolo třech stovek párů rorýsů, ve Světlé nad Sázavou okolo osmdesáti párů a v Ledči přibližně šedesát párů.

Víte že? Ve zbylých třech čtvrtinách roku, kdy jsou rorýsi v Africe, již nehnízdí vůbec.

Při zateplení objektů jsou větrací otvory opatřeny mřížkou. Kontrola odhalila za mřížkou uhynulá mláďata

Hnízdní dutina rorýse obecného

Rorýsům podobní, ne však příbuzní jsou:

Správně přiřaďte písmeno k obrázku:

A – jiříčka obecná hnízdí často ve městech v rozích oken panelových domů.

B – vlaštovka obecná hnízdí tradičně ve stájích a chlévech, ve městě pak především v garážích nebo jiných trvale otevřených prostorách.

Kavka obecná

Havlíčkův Brod představuje významné hnízdiště i zimoviště početné kavčí kolonie. Na jaře začínají kavky hnízdit a využívají k tomu především staré nefunkční komíny. Ve městě hnízdí téměř 200 párů. Bylo však prokázáno, že jejich populace ubývá jak celorepublikově, tak i přímo v Havlíčkově Brodě. Kavky se nevyskytují ve všech městech a havlíčkobrodská populace je zcela výjimečná z hlediska kraje i celé republiky. I když soužití s kavkami není vždy bezproblémové, tyto zajímaví a vysoce inteligentní ptáci si rozhodně zaslouží naši ochranu.

Během zimního období můžeme v Havlíčkově Brodě pozorovat hejno čítající 600–800 jedinců

Druhová rozmanitost netopýřů v městském prostředí. Na snímcích netopýři: a – **pestrý**; b – **hvízdavý**; c – **vodní**; d – **rezavý**

Netopýři

Z celkového počtu 26 netopýřích druhů žijících v ČR se na Havlíčkobrodsku vyskytuje přibližně 16–18. Městské prostředí představuje pro tuto skupinu lákavý zdroj úkrytů jako náhradu za skalní prostředí. Nejčastěji se zde vyskytují tyto druhy netopýřů: rezavý, večerní, pestrý, hvízdavý a vodní. Velmi vhodným prostředím jsou i městské parky, kde najdeme celou řadu dalších druhů.

Netopýři jsou sociální zvířata tvořící početné kolonie. Každé samici se rodí pouze jedno mládě ročně. Zničení mateřské kolonie (například během rekonstrukcí) má negativní důsledky pro celou místní populaci. Obnovení původní početnosti může nastat až v řádu desítek let.

Možnosti netopýřích úkrytů.

Při zateplení panelových domů zůstávají netopýři často pod izolací uvězněni

Ježci

V městských zahradách a parcích se můžeme setkat se dvěma druhy ježků, které jsou si velice podobné. Běžnější je u nás ježek západní, který se od ježka východního liší výrazným tmavým pruhem od čenichu k očím a jakoby učesanými bodlinami. Druhy vznikly dlouhodobou izolací v jižních oblastech Evropy během doby ledové. Zjistilo se, že ačkoli jsou si podobní, po návratu do střední Evropy k jejich křížení téměř nedochází. Městské prostředí nabízí dnes ježkům více potravy a úkrytů než intenzivně využívaná zemědělská krajina. Zahrádky jsou druhově rozmanitější a na většině z nich nedochází k tak intenzivní chemizaci. Život ve městě není ale ani pro ježky bez rizik. Mnoho jich hyne pod koly aut, ohrožují je granule proti slimákům nebo volně běžící psi. Uhnout mohou také v bazénech, v různých jímkách a dalších „technických pastech“.

K podobnému rozdělení druhů během doby ledové došlo i u vran (vrána šedá a černá) nebo u myší.

Ježek západní

Ježek východní

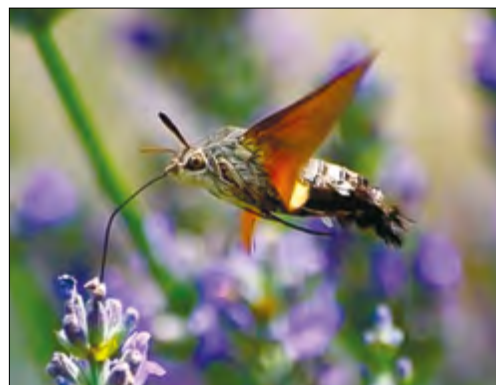
Hmyz

Moderní města představují obvykle z hlediska hmyzu velmi sterilní a nehostinné prostředí. I ve městech má však hmyz nenahraditelný význam. Proto je v městském prostředí důležité podpořit hmyz například **zakládáním květnatých luk namísto pravidelně sečených trávníků**, zřizováním letničkových či trvalkových záhonů nebo výsadbou vhodných druhů stromů a keřů. Tyto možnosti by měli využívat jak správci městské zeleně, tak lidé na svých zahrádkách.

Někteří zástupci opylovačů

Žlutásek řešetlakový

Dlouhozobka svízelová

Pestřenka

Babočka admirál

Čmelák zahradní

Babočka bílé C

Včela medonosná – díky intenzivním chovům včel dochází k vytlačování ostatních opylovačů (v ČR žije například dalších přibližně 600 druhů včel, z nichž většina ubývá).

Městské prostředí je vhodné i pro řadu nepůvodních, invazních druhů bezobratlých, mezi nejznámější zástupce v našem regionu patří:

Plzák španělský se začal po Evropě šířit před 50 lety společně se zeleninou. V současné době je jedním z nejvýznamnějších škůdců na našich zahradách

Třesavka velká, původně ze Středomoří, u nás je invazní v domácnostech. Negativně ovlivňuje početnost původních druhů pavouků

Slunéčko východní pochází z Asie. Má různý počet teček a na zimu se stěhuje ve velkých hejnech do domů a bytů

Jmenujte minimálně čtyři živočišné druhy, které mají tendenci hnízdit nebo hledat si úkryt na budovách.

Tyto druhy jsou původně:

a) lesní b) polní c) skalní

Je vhodné ptáky ve městě celoročně přikrmovat?

S jakými hrozbami se zvířata ve městě setkávají?

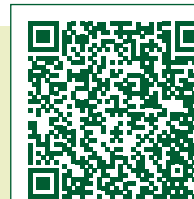
Z jakého důvodu je nutné netopýry chránit?

Co je to „invazní druh“, znáte nějaké?

Z jakých důvodů ubývají populace ježků východních i západních na našem území?

Během měsíců května a června se pokuste dohledat hnízda ptáků na budovách v okolí školy. Nálezy запиšte do databáze www.birds.cz, pomůžete tím zajistit ochranu hnízd.

3 Oblasti významné z hlediska ochrany přírody

Krajina Českomoravské vysočiny byla od středověku silně formována lidskou činností. Původní divočinu bez vlivu člověka zde již nemáme. Malé výjimky tvoří například žďárská rašeliniště a zbytky reliktních borů a doubrav na skalách v kaňonech Jihlavy a Oslavy. Člověk po staletí hospodařil v krajině za pomoci tažných zvířat a ručních strojů. To především v zemědělské krajině vedlo k vytváření pestrých biotopů s velkou druhovou pestrostí. Nástup intenzivních technologií ve 20. století však způsobil převratné změny, které přinesly plošný zánik většiny cenných stanovišť. Jejich poslední ukázky jsou dnes vyhlášené jako zvláště chráněná území.

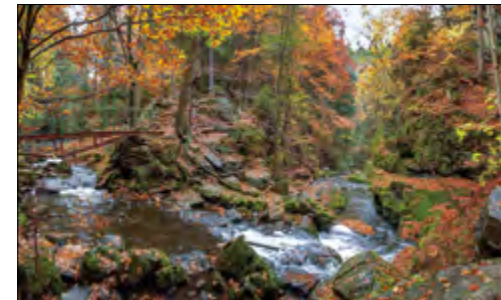
Niva Doubravy, Přírodní rezervace

3.1. Chráněná území

Počet v oblasti Havlíčkovobrodsko

Velkoplošná ↑ ↓ Maloplošná	0	NP	Národní park
	2	CHKO	Chráněná krajinná oblast
	1	NPR	Národní přírodní rezervace
	15	PR	Přírodní rezervace
	0	NPP	Národní přírodní památka
	9	PP	Přírodní památka

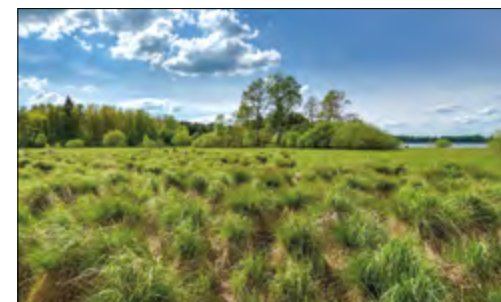
Na území Havlíčkovobrodsko okrajově zasahují dvě chráněné krajinné oblasti: ze severovýchodu CHKO Železné hory a z východu CHKO Žďárské vrchy. Jde o rozsáhlá území (CHKO Železné hory 284 km², CHKO Žďárské vrchy 700 km²) s mimořádně zachovalou krajinou, vysokým zastoupením přírodních biotopů a lokalit zvláště chráněných druhů.

Údolí Doubravy, přírodní rezervace

Ransko, národní přírodní rezervace

Řeka, přírodní rezervace

Písník u Sokolovce, přírodní rezervace

Havranka, přírodní rezervace

Šlapanka, přírodní památka

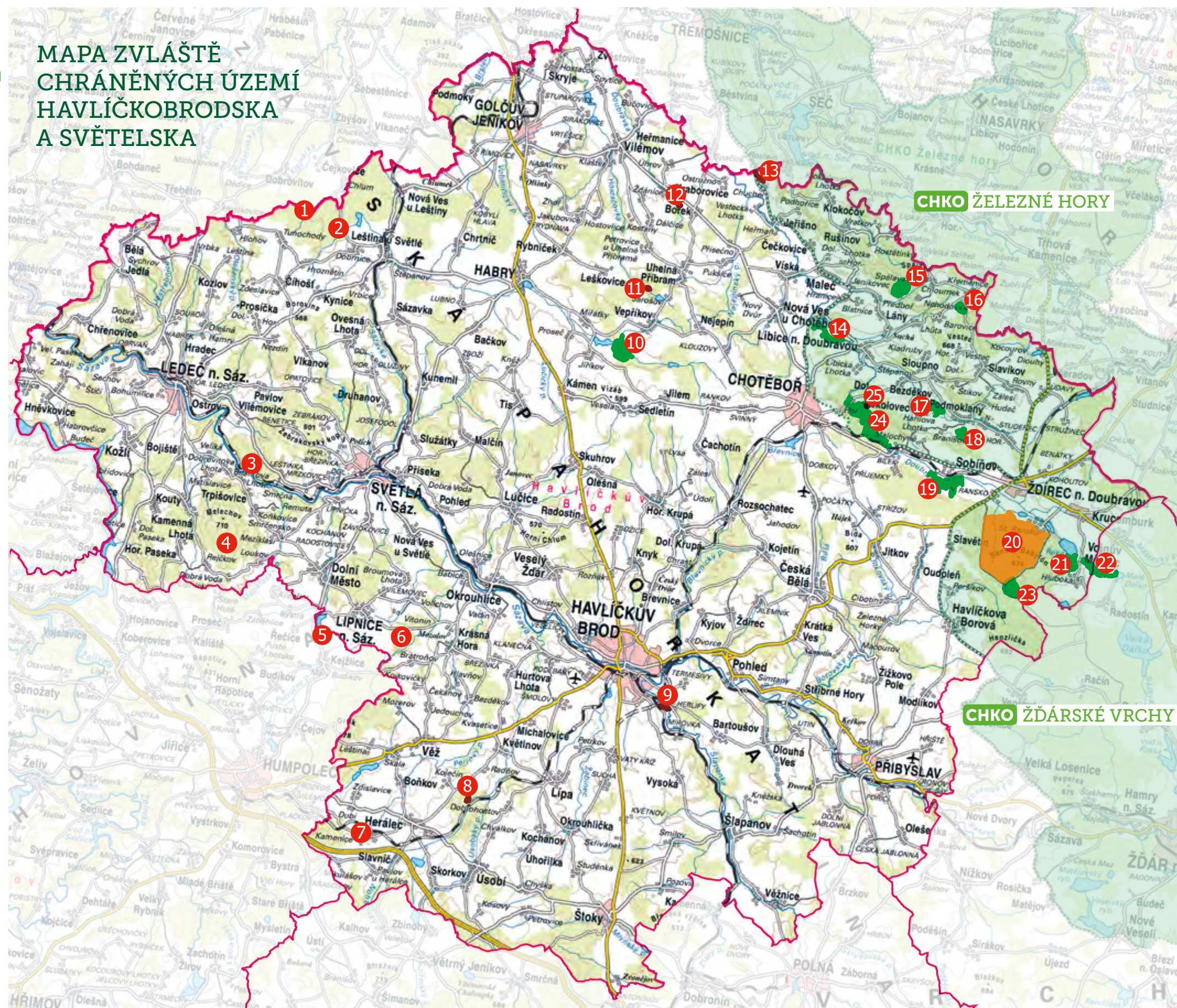
Stvořidla, přírodní rezervace

Čertův kámen, přírodní památka

MAPA ZVLÁŠTĚ CHRÁNĚNÝCH ÚZEMÍ HAVLÍČKOBRODSKA A SVĚTELSKA

1. Velká a Malá olšina **PR**
2. Hroznětínská louka a olšina **PR**
3. Stvořidla **PR**
4. Čertův kámen **PP**
5. Kamenná trouba **PR**
6. Rybníček u Dolního Dvora **PP**
7. Kamenický rybník **PP**
8. Sochorov **PP**
9. Šlapanka **PP**
10. Havranka **PR**
11. Pod Kazbalem **PP**
12. Borecká skalka **PP**
13. Chuchelská strán **PP**
14. Svatomariánské údolí **PR**
15. Spálava **PR**
16. Maršálka **PR**
17. Mokřadlo **PR**
18. Zlatá louka **PR**
19. Niva a Údolí Doubravy **PR**
20. Ransko **NPR**
21. Řeka **PR**
22. Štíří důl **PR**
23. Ranská jezírka **PR**
24. Údolí Doubravy **PR**
25. Písník u Sokolovce **PP**

Management chráněných území = řízené obhospodařování lokalit za účelem podpory chráněných druhů nebo k obnově přírodních procesů

Často využívané typy managementu (péče o lokality):

Luční lokality	Lesní lokality	Mokřadní lokality, rybníky
Sekání v mozaikách, vyřezávání náletových dřevin (trnky, hlohy, bezy), šetrná pastva	Ponechání mrtvého dřeva, výběrová těžba, ochrana doupných stromů, ponechání lesa přirozenému vývoji	Budování a obnova tůní, mozaikovitě sečení, omezení rybářského hospodaření

Bezzásahové zóny

Příroda je moudrá a některé lokality je možné chránit pouze tím, že minimalizujeme lidský vliv. To je možné využít například v některých typech lesů, mokřadů a rašelinišť.

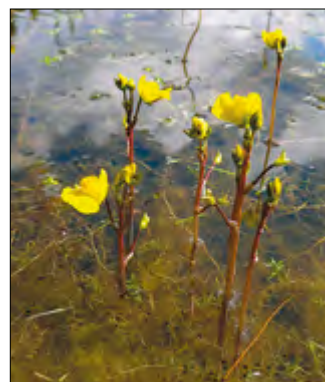
Naše krajina je ovšem už značně pozměněná, postrádá například volně se pohybující stáda velkých býložravců, která dříve udržovaly bezlesí. Řada lokalit momentálně bez zásahu člověka podléhá změnám, které mohou znamenat ztrátu druhové pestrosti. Luční lokality například velmi rychle zarůstají křovinami, tůně se zazemňují a zarůstají. Proto je nutné se o hodnotná území starat především s ohledem na zvláště chráněné druhy.

Rosnatka okrouhlostá je masožravá rostlina, kterou můžeme vzácně najít i v chráněných oblastech Havlíčkobrodská. Svými lepivými chloupky (tentakulemi) loví létající hmyz

Prstnatec májový je orchidej vyskytující se na málo prospěšných loukách i v naší oblasti. Lokalit s jeho výskytem dlouhodobě ubývá, jelikož zarůstají, případně trpí intenzivní pastvou nebo průmyslovými hnojivy

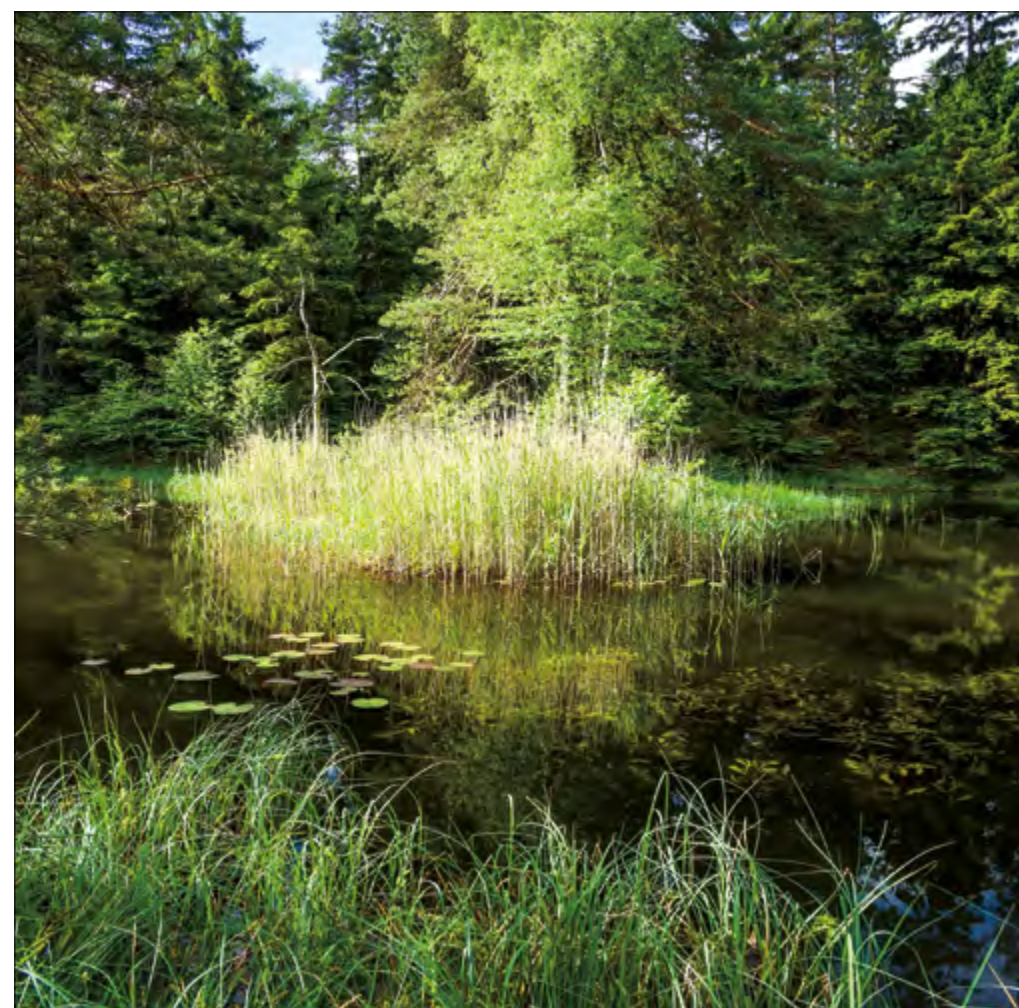
Bublinatka jižní je vodní masožravá rostlina s krásnými žlutými květy. Nesvědčí jí, když je v rybníce nasazeno hodně ryb nebo se uměle vysazují kachny

Měchýřky bublinatky, do kterých chytají drobné vodní živočichy, jsou opatřeny malým víčkem s chloupky. Když se oběť chloupků dotkne, prudce se měchýřek otevře a tak živočicha vsákne.

Soustava Natura 2000

Všechny členské státy Evropské unie na svém území vytvářejí soustavu chráněných území podle jednotných pravidel. Máme tak možnost chránit a pro další generace zachovat vzácné a ohrožené volně žijící živočichy, planě rostoucí rostliny a přírodní stanoviště po celé Evropské unii. V rámci soustavy Natura 2000 jsou vymezovány **Evropsky významné lokality** (EVL) a **Ptačí oblasti** podle směrnice „o stanovištích“ a „o ptácích“. Ochrana EVL může být zajištěna buď vyhlášením za zvláště chráněné území, nebo tzv. smluvní ochranou.

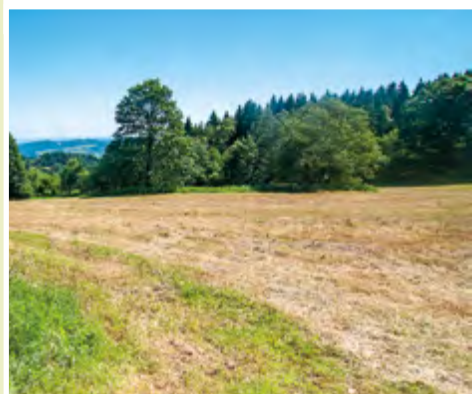
Národní přírodní rezervace a Evropsky významná lokalita Ranská jezírka

Některé chráněné druhy označujeme jako tzv. **deštníkové druhy**. Tyto druhy mají často vysoké nároky na kvalitu prostředí. Pokud zajistíme vhodné podmínky pro deštníkový druh, chráníme tím zároveň i množství dalších druhů, které vyžadují podobné podmínky.

Například:

SYSEL OBEČNÝ

deštníkový druh
pro zemědělskou krajinu

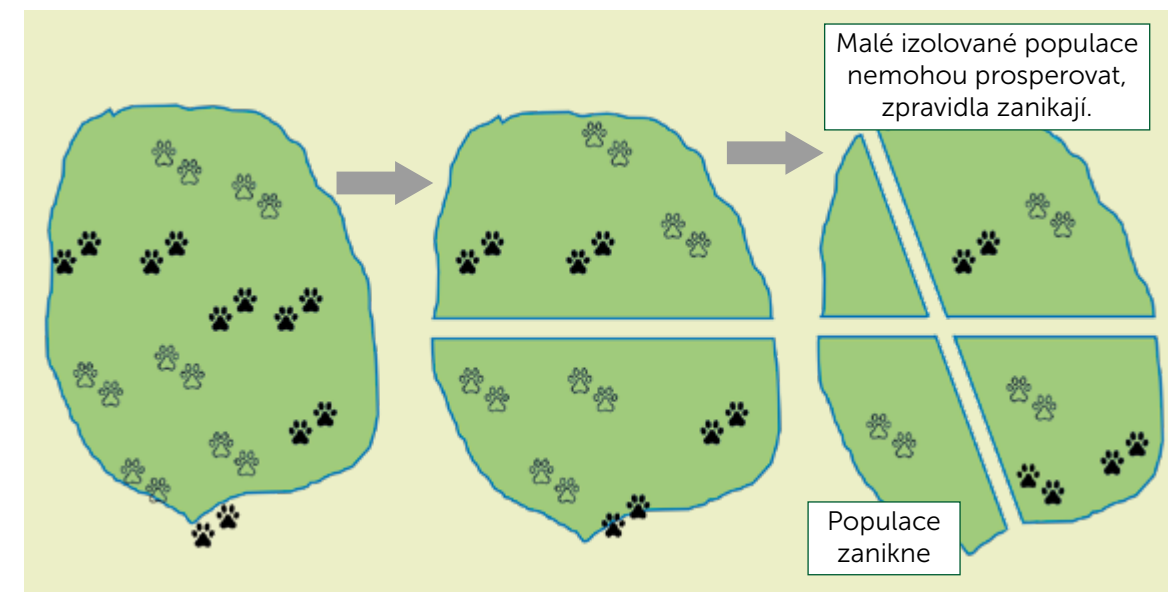
VYDRA ŘÍČNÍ

deštníkový druh
pro vodní prostředí

3.2 Ekologická síť

Člověk svým působením (stavbou silnic, dálnic, rozšiřováním měst a obcí, zemědělským hospodařením) zapříčinil, že zvířata krajinou nemohou volně procházet (migrovat). Některé překážky jsou nepřekonatelné, a tak zůstávají na oddělených místech (fragmentech) v menších populacích. Pokud jsou „fragments“ nebo ostrovy, ve kterých zůstali živočichové uvězněni, příliš malé, místní populace mohou zaniknout.

Fragmentace populací

Z toho důvodu je velmi důležité udržet, nebo znovu obnovit propojení mezi těmito oddělenými plochami a vytvářet tak funkční **ekologickou síť**. Problém s průchodností krajiny může být na lokální úrovni, řeší se například pro obojživelníky, plazy, menší savce, ale i hmyz. Na navržených místech se proto – v závislosti na ochotě vlastníků půdy – budují tůně, remízky, pásy stromů a keřů propojující vhodné lokality.

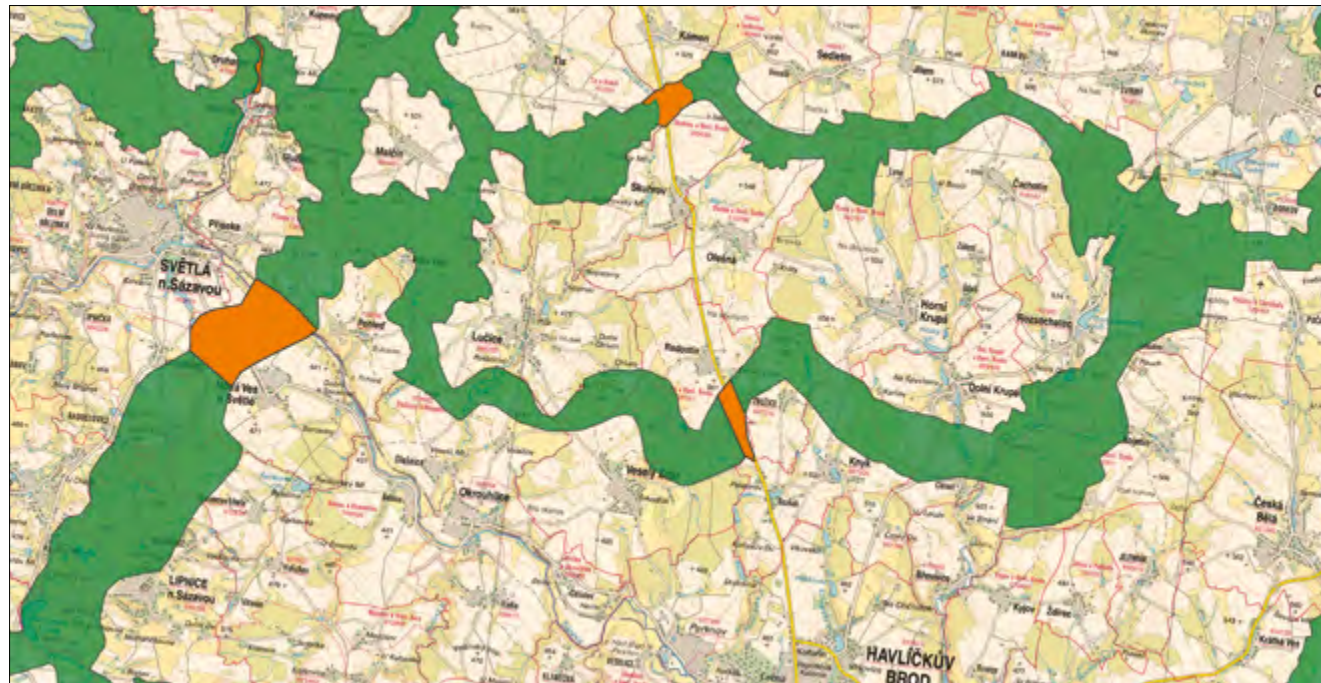
Specifickým problémem je zajišťování průchodnosti vodních toků pro ryby a na vodu vázané živočichy. Řada ryb musí vodou díky svému životnímu cyklu migrovat – u nás např. pstruzi nebo úhoři. Některé regulované toky, jezy a přehrady jsou pro ně neprostupnou bariérou. Proto by zde měly vždy současně vznikat i rybí přechody.

Značně komplikovanou situaci mají velcí savci, jako je vlk, rys, los nebo jelen. Jsou to zvířata zvyklá migrovat na dlouhé vzdálenosti, v dnešní době jim však v cestě stojí oplocené dálnice, rychlostní silnice a rozsáhlá zástavba.

Jak vypadají jejich migrační trasy na Havlíčkovobrodsku? S jakými problémy se zde zvířata setkávají?

Mapa migračních koridorů na Havlíčkovobrodsku

Zeleně jsou vyznačeny trasy, které mohou velké šelmy během migrace využívat, jedná se především o klidné lesnaté úseky. Někde ovšem tyto koridory naráží na kritická místa – křížení s rychlostní komunikací, dálnicí, železnicí (na mapě vyznačeno oranžovou barvou).

Neprůchodné bariéry vznikají v naší krajině velice rychle

Vlk sražený na dálnici D1 v blízkosti obce Skorkov na Havlíčkovobrodsku pravděpodobně putoval z Karpat

Nejvýznamnější bariéra v naší oblasti je dálnice D1, pro větší zvířata je zcela neprůchozí. U Humpolce a za Jihlavou byly z toho důvodu postaveny zelené mosty, délka neprůchozího úseku se tak zkrátila z 60 km na cca 25 km. Další významnou bariérou je silnice I/38 Jihlava – Havlíkův Brod – Kutná Hora. Dochází zde k častým srážkám se zvířaty kvůli vysoké frekvenci projíždějících aut se zvířata bojí přejít. Velkým zásahem z hlediska průchodnosti naší krajiny je plánovaná výstavba vysokorychlostní trati. Trať má být dle parametrů na celém úseku oplocená, proto je zásadní, aby zde již během stavby vznikla řada funkčních podchodů.

Pro velká zvířata je udržení průchodnosti krajiny jedním ze základních předpokladů jejich dlouhodobého přežití. V místech, kde se jejich migrační trasy střetávají s již existujícími lidskými bariérami, je nutné pokusit se místa pro zvířata zprůchodňovat. Možností je celá řada: budovat nadchody (zelené mosty), podchody, v místě křížení se silnicemi snižovat rychlost nebo zavádět systémy upozorňující řidiče na blížící se zvířata. Zastavěná území však již zpravidla zprůchodnit nelze.

Které dvě chráněné krajinné oblasti zasahují do oblasti Havlíčkovobrodsku?

Co je to fragmentace populací, co ji způsobuje a jaké má důsledky?

Proč je nutné se o některá hodnotná území intenzivně starat?

Co je to deštníkový druh? Jmenuj nějaké.

Jaká rizika hrozí malým odděleným populacím?

Popište, s jakými problémy se setkávají velcí savci v naší krajině.

Jaké jsou hlavní migrační bariéry pro velké savce v naší oblasti?

Nad mapou se pokuste identifikovat místa v okolí vaší obce, kde pravděpodobně mají větší zvířata problémy při migraci. (Zpravidla se jedná o místa, kde je lesní úsek protnutý silnicí, dálnicí nebo železnicí nebo kde se vyskytuje lineární zástavba).

■ 4 Jak můžeme přispívat k ochraně přírody?

■ 4.1 Odstranění antropogenních pastí

Člověk svým působením mnohdy nevědomě připravuje živočichům životu nebezpečné nástrahy. Ochrana před zbytečnou smrtí je mnohdy velice snadná. Všimněte si zvířecích pastí ve svém okolí a podílejte se na jejich odstraňování.

SKLENĚNÉ PLOCHY

Až 90 % ptačích kolizí se skly nastává na rodinných domech a bytech. Nejnebezpečnější místa jsou skleněná zábradlí, rohová skla a skla tvořící průhledy. Řešení je přitom jednoduché, nebezpečné plochy je možné polepit, případně instalovat závěsy (stačí i provázkové). Pokud jste již zaznamenali náraz ptáků do skla, je nutné začít jednat.

Novostavby s velkými rohovými prosklenými plochami s okolní či vnitřní zelení jsou potenciálními místy častých kolizí.

OKAPOVÉ SVODY, KOMÍNY A VERTIKÁLNÍ ROURY

Řada ptáků je v přírodě naučena navštěvovat různé přírodní dutiny. To jim ale může být u lidských sídel osudné. Tam existuje totiž mnoho typů dutin, ze kterých se ptáci již nedostanou ven.

Velkým nebezpečím jsou pro ptáky okapové roury (svody), ústící přímo do kanalizace – nachází se na většině městských domů. Ptáci, kteří sklouznou nebo skočí do okapové roury se dostávají do smrtelné pasti a odtékají v kanalizaci. Na horní konec svodu lze instalovat košík na listí (k sehnání v obchodě s domácími a zahradními potřebami), ptáci tak budou chráněni.

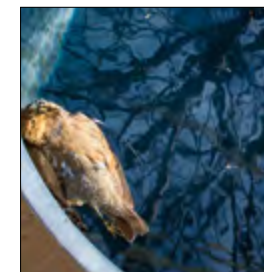

V těchto svisle stojících trubkách mohou uhynout sovy pálené, puštíci ale i kuny a kočky

Nebezpečné jsou všechny svisle stojící roury, trubky, vysoké sudy, fukary na seno apod., nacházející se na půdách nebo na zahradách. Zabezpečení je přitom snadné: nefunkční trubky umístěte tak, aby do nich ptáci nemohli spadnout (položit, uzavřít například pletivem).

NÁDRŽE NA VODU

Další pastí pro ptáky ale i jiná zvířata jsou nádrže s vodou nebo jinou tekutinou. Ptáci ve snaze napít se spadnou do kádě a již nemají možnost dostat se ven. V přirozeném prostředí by se jim to stát nemohlo. Do nádrží stačí dát prkénka, na kterých se mohou zvířata zachytit nebo v případě menších kádí po stranách instalovat pletivo, vyrábí se i speciální ptačí plováky. Nefunkční nádrže je vhodné překlomit.

PROVÁZKY, SÍTĚ, SILONY

Důsledně odstraňujte ze zahrady nepřírodní materiály, do kterých se mohou zvířata zamotat. Ročně jsou v Záchrané stanici Pavlov evidovány desítky případů, kdy jsou zvířata nalezena zachycená nebo uvězněná v materiálech jako jsou umělé hmotné provázky, sítě na seno nebo silonové vlasce. Ptáci si tyto materiály často nosí do svých hnízd a zamotávají se do nich jak mláďata, tak i rodiče. Řada zvířat má díky tomu trvalý handicap (například zaškrcené a odumřelé části končetin) a řada z nich umírá už na místě.

PŘÍPRAVKY PROTI ŠKŮDCŮM

S velkým rozmyslem je nutné používat granule proti slimákům (mohou hubit ježky), jedy na myši (způsobují sekundární otravy predátorů např. sov a dravců), lepy proti hmyzu (přilepí se i drobní pěvci), insekticidní přípravky (hubí zpravidla všechny hmyz).

■ 4.2 Vytvoření vhodného prostředí

PŘÍRODNÍ ZAHRADY

Současná zemědělská krajina neposkytuje dostatek potravy ani bezpečných úkrytů, naše zahrady se tak mohou stát malými oázami biodiverzity. Jak můžeme přilákat hmyz, ptáky, ježky, ještěrky a obojživelníky, aby naše zahrady byly skutečně živé?

- Ponechte kvetoucí části trávníků delší dobu nesečené. Utvoří se tak útočiště pro celou řadu živočichů.
- Vytvořte zahradní jezírko. Zahradu oživíte o obojživelníky a zajímavé druhy hmyzu – například vážky. Určitě budete mít stále co sledovat.
- Hromady organického materiálu (dříví, kompost) na zahradách tvoří přirozené úkryty pro ježky, plazy a ptáky.
- Kamenné zídky jsou vhodným prostředím pro ještěrky.
- Trvalkové záhony přilákají motýly a další druhy hmyzu
- Nesekejte celou zahradu pravidelně na krátko – taková zahrada bude pro zvířata nehostinným místem.
- Rozmístěte po zahradě náhradní hnízdní a úkrytové možnosti: budky pro ptáky, netopýry nebo pro ježky.

UKOLÍ Pokuste se dle výše uvedených bodů zvýšit biodiverzitu například na školní zahradě.

PANELOVÉ DOMY

I v bytě panelového domu můžeme podpořit volně žijící živočichy. S oblibou zde hnízdí rorýsi, jiříčky a poštolky, úkryty si zde hledají netopýři. Po dohodě s bytovým družstvem je možné tyto druhy podpořit vyvěšováním speciálních budek (rorýsovník, netopýrník, náhradní jiříččí hnízda se zábranou proti padání trusu). Poštolčí budku si můžeme dát i přímo na parapet. Zvýšenou pozornost je nutné věnovat především v době, kdy je budova rekonstruována a může tak dojít k zániku místních kolonií ptáků či netopýrů.

Budka pro rorýse na nové fasádě

■ 4.3 Zodpovědná spotřeba

Potřeby naší velké a často příliš konzumní společnosti jsou obrovské. To vše se logicky odráží na stavu přírody nejen kolem nás, ale na celém světě. Vliv jednoho obyčejného člověka není velký – ovšem vliv lidské populace, která se právě z těchto obyčejných lidí skládá, je v porovnání s jinými organismy nepochybný. Přírodu kolem nás považujeme neoprávněně jen za naši. Zabíráme ji svými komunikacemi, sídly, dopravou, velkými průmyslovými provozy, zemědělskou činností atd. Každý z nás by si proto měl své chování uvědomovat a snažit se životní prostředí zbytečně nezatěžovat.

Víte že? Téměř 97 % hmotnosti všech savců tvoří člověk a zvířata jím chovaná. Pouze 3 % připadají na volně žijící savce (od hraboše až po velrybu).

PLÝTVÁME VE VELKÉM

Více než polovina produkce jídla se ve vyspělých státech vyhazuje, jedna třetina ještě v obchodech a přibližně jedna třetina v domácnostech. Průměrný Čech vyhodí 94 kg potravin ročně. Pokud bychom se naučili šetřit, nekupovali více, než potřebujeme, mohli bychom značně přispět k ochraně nejen naší krajiny. Bylo by vhodné usilovat také o změnu legislativy v otázkách zacházení s nevyužitými potravinami.

Víte že? Ve Francii byl schválen zákon, který supermarketům zakazuje vyhazovat veškeré potraviny, které lze ještě konzumovat. V ČR jsme zatím v otázkách šetření s potravinami značně pozadu.

Vyhozené hromady zdravých brambor, které se během zimy neprodaly, jsou jenom malým důkazem lidského plýtvání. Většina vyřazených potravin ze supermarketů končí na uzavřených skládkách

Kde nakupovat ekologicky?

Pouze zlomek peněz, které utratíme za potraviny, se dostane skutečně k těm, kteří potraviny pěstují, nedostatek peněz v primární výrobě znamená zpravidla méně šetrné zacházení s půdou, chovanými živočichy a nižší mzdy zaměstnanců.

Proto:

OMEZ NÁKUPY →	Ve velkých supermarketech a u obchodních řetězců
PREFERUJ NÁKUPY →	V menších obchodech – pekařství, řeznictví, trhy s ovocem a zeleninou U tzv. prodeje ze dvora – farmy, rybárny, zemědělská družstva
SNAŽ SE O NÁKUPY →	V obchodech nebo na trzích s BIO potravinami a ovocem i zeleninou. V řeznictví s masem z tradičních chovů a rybami z udržitelného lovu

Velké obchodní řetězce mají velkou vyjednávací sílu. Své dodavatele často nutí do velmi nevýhodných obchodních podmínek a tlačí je k extrémně nízkým cenám. Boj o co nejnižší ceny vede k používání levnějších, často nekvalitních a nezdravých surovin. Řetězce prohlubují i problém nadprodukce. Aby zemědělci dostali smluvním podmínkám, musí mnohdy zasít více, než by bylo potřeba. Potraviny, které zkonsumovány nejsou, končí často zaorané v poli nebo na skládkách.

EKOLOGICKÁ ZÁTĚŽ POTRAVIN

Jaký dopad mají potraviny, které konzumujeme, na životní prostředí? Jak dlouhou cestu musí urazit, než se dostanou na náš stůl? Za naši touhu dopřávat si rozmanité exotické produkty platí životní prostředí vysokou cenu.

Česnek z Číny, **jahody** z Maroka, **rajčata** ze Španělska a každý den **banány** z Ekvádoru – to je život, na který jsme si zvykli, a připadá nám normální. Stojí nám za to, abychom přemýšleli nad tím, co dáváme do košíku a?

Pár příkladů za všechny: **avokádo** – jeho zvýšená poptávka znamená zvětšování pěstebních ploch a tím k ničení mexických pralesů. K jeho ekologické stopě je nutné také připočíst energii na zpracování, skladování a dopravu po celém světě.

Mandle – jsou stále populárnější, pěstují se nejvíce v Kalifornii na plantážích, které často sužují sucha. Spotřeba vody při produkci mandlí je extrémní, a proto dochází k vysoušení místních mokřadů.

V tomto ohledu je hodně diskutovaným produktem **palmový olej**. Jeho pěstování je mnohde příčinou nadměrného ničení primárních deštných pralesů. Hlavní problém je však v jeho zvýšené poptávce. Ničení pralesů ovšem způsobuje i zvýšená poptávka po dalších surovinách, jako jsou sója, kakao nebo káva.

Kvůli produkci palmového oleje je každou hodinu vypálen prales o rozloze 300 fotbalových hřišť. Každý rok mu padne za oběť tisíce orangutanů, slonů, tygrů, tapírů a dalších jedinečných živočichů.

Největší ekologickou zátěž z potravin při primární produkci představuje **maso**. Sedmdesát procent zemědělské půdy je vyčleněno pro produkci masa a mléka. Pokud se necítíte na to, abyste se stali vegetariány, je možné maso si dopřát pouze občas. Zároveň vybírat maso regionální a s ohledem na životní podmínky chovaných zvířat.

ELEKTROSPOTŘEBIČE, které „VYDRŽÍ“

Celosvětová produkce elektroniky prudce stoupá, zároveň se ale (často úmyslně) zkracuje doba její životnosti. Elektronické výrobky znamenají mix stovek komponentů, z nichž mnohé obsahují vzácné a těžké kovy, produkty z ropy a další problematické látky. Tyto látky způsobují často poškození a znečištění životního prostředí při těžbě, výrobě, používání i likvidaci. Je jen na nás, zdali podlehneme reklamě a necháme si vnutit nový produkt, který nepotřebujeme.

RYCHLÁ MÓDA

Ekologičtější řešení bychom měli hledat i při zařizování šatníku. Rychlá móda produkuje obrovské množství nejrůznějších typů oblečení, které si člověk vezme na sebe jen párkrát, zatěžuje naši planetu podobně jako produkce potravin. Například výroba bavlněného trička začíná zpravidla v Indii, na pěstování bavlny je třeba velké množství vody a při následné výrobě a barvení se používají chemické látky, které znečišťují vodní toky a ničí půdu. **Módní průmysl se řadí mezi hlavní světové znečišťovatele.**

Na výrobu jedné džínové kalhoty se spotřebuje až 10 tisíc litrů vody.

CESTOVÁNÍ

Pro životní prostředí je jednoznačně zatěžující i naše cestování, pokud se ovšem nerozhodneme jet na kole. Zcela oprávněně ekologicky smýšlející lidé začínají pociťovat stud z létání. Letadla představují stále zvyšující se zátěž nejen v podobě emisí CO₂. Tím, že nám letecké společnosti nabízejí spektrum relativně levných letenek, se stává tento typ dopravy dostupnější a široce využívaný. Způsobujeme tím ale globální změny klimatu s širokým negativním dopadem na životní prostředí.

Každá skupina žáků vyhledá podrobnější informace o spotřebitelském chování a dopadech na životní prostředí v jedné z oblastí: potravinářský průmysl, spotřeba pitné vody, spotřeba elektřiny, spotřeba fosilních paliv, módní průmysl, automobilový průmysl, stavebnictví, elektronika. O svých zjištěních informujte spolužáky například formou plakátu.

Zjistěte co jsou to mikroplasty, jak se dostávají do přírody a jaký mohou mít dopad na životní prostředí?

Co je to uhlíková stopa potravin a které potraviny ji mají nejvyšší?

Jaké problémy nastávají při recyklaci plastového odpadu?

Zamyslete se nad tím, jaká mohou být řešení.

Které značky (obchodní řetězce) podporují rychlou módu (fast fashion), shlédněte některý z dokumentů týkající se tématu fast fashion. Existuje i pomalá móda?

Společně se třídou navštivte supermarket. Nechodte nakupovat, nýbrž zjišťovat informace. Žáci pracující v skupinách se zaměří na jednu z oblastí: cesta potravin, plastové obaly, ochrana deštných pralesů, podmínky chovaných zvířat.

PŘÍRODOVĚDNÝ KVÍZ 1

Znáte správné odpovědi na následující otázky?

Výsledky si запиšte na papír.

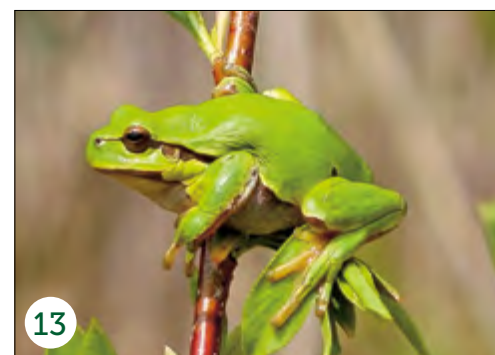
1. Které z následujících zvířat momentálně nežije v oblasti Havlíčkovyho broda?
a) norek americký
b) sysel obecný
c) čáp černý
d) vydra říční
2. Který z těchto jehličnanů se původně na Vysočině nevyskytoval?
a) smrk ztepilý
b) jedle bělokorá
c) tis červený
d) douglaska tisolistá
3. Který z následujících druhů ptáků již nehnízdí v městech a obcích Havlíčkovyho broda?
a) rorýs obecný
b) kavka obecná
c) sýček obecný
d) rehek domácí
4. Který z následujících invazních druhů nežije na Havlíčkovyho brodu?
a) plžák španělský
b) veverka popelavá
c) norek americký
d) rak signální
5. Který z následujících živočichů krajinu Havlíčkovyho broda úspěšně osídlil?
a) křeček polní
b) bobr evropský
c) rys ostrovid
d) orel královský
6. Které chráněné území nenajdeme v okrese Havlíčkův Brod?
a) národní přírodní rezervaci
b) přírodní památku
c) národní přírodní památku
d) chráněnou krajinnou oblast

PŘÍRODOVĚDNÝ KVÍZ 2

Poznáte vybraná zvířata našeho regionu?

Zapište si na papír názvy vyobrazených zvířat.

DĚJEPIS

s. 19: V pravěku se zde loví třeba jeleni, zajáci nebo sobi. Pazourek pochází ze severního ledovce, který u nás zasáhl jen nejsevernější území Čech a Moravy. Na Vysočinu se dostal díky migraci a obchodování.

s. 19: Bronz je slitinou mědi a cínu přibližně v poměru 9 ku 1. Nejznámější posvátnou horou v Čechách je Říp. Lesní pastva znamená, že dobytek spásá listí stromů. Větvičky se osekávají a nechávají jako pokrm i na zimu. Odlesněné pozemky se ponechávaly pro vzácnou úrodu obilí.

s. 20: Stříbrné Hory, Želené hory, Železné Horky, Stříbrný potok

s. 22: Pýcha, lakomství, smilstvo, lenost, závist, hněv, nestřídmost

s. 23: Vozovou hradbou a zbraněmi (okovaným cepem)

s. 27: Rentgenové paprsky byly objeveny v r. 1895, ultrazvuk se v lékařství začal používat ve 30. letech 20. století

s. 31: Defraudace je zpronevěra peněz. Podkomoří je úředníkem pověřeným králem pro správu královských měst především v oblasti soudnictví. Sladovníci zpracovávají slad ze sladovnického ječmene, jejich znalosti rozhodují o kvalitě piva.

s. 73: b, a, c

s. 78: Třicetiletá válka

VLASTIVĚDA

s. 100: B, C, D, A, A, B

s. 101–102: A, B, C

PŘÍRODOVĚDA

s. 111: Ptáci hnízdící
na zemědělské půdě
1B 2E 3A
4F 5D 6C

s. 116: Ptáci našich lesů
1C 2D 3B
4F 5A 6E

s. 118: Semenačky
1E 2F 3B
4C 5A 6D

s. 119: Houby
A1, B3, C4, D2

s. 124: Obojživelníci
1F, 2G, 3D, 4E, 5B, 3C, 7A, 8H

s. 125: Bobr evropský
A Bobr evropský, 1, B
B Nutrie říční, 2, A
C Ondatra pižmová, 3, C

s. 130: Návštěvníci krmítek
1 ☒ Dřevěná tlustozobý
2 ☒ Kos černý
3 ☒ Strakapoud velký
4 ☒ Vrabec domácí
5 ☒ Rehek zahradní
6 ☒ Stehlík obecný

s. 133: Jiříčky a vlaštovky
1A, 2B

s. 155: Přírodovědný kvíz 1
1B, 2D, 3C, 4B, 5B, 6C

s. 156: Přírodovědný kvíz 2
1. zmije obecná
2. čolek obecný
3. kavka obecná
4. babočka admirál
5. vydra říční
6. mlok skvrnitý
7. ledňáček říční
8. králíček obecný
9. střevlík
10. ropucha obecná
11. čáp černý
12. lasice hranostaj
13. rosnička obecná
14. straka obecná
15. otakárek fenyklový
16. užovka obojková

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

At' mě Trčka trkne

REGIONÁLNÍ UČEBNICE

DĚJEPIS ■ VLASTIVĚDA ■ PŘÍRODOVĚDA

kolektiv autorů

**ALENA JINDROVÁ, ALEŠ KNÁPEK,
PETRA HULVOVÁ, MILOŠ DOLEŽAL**

Vydala Místní akční skupina Královská stezka o.p.s.

ODBORNÁ SPOLUPRÁCE
Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod.

ILUSTRACE
Štěpánka Fichtnerová, Milan Mysliveček (erby).

DOBOVÉ OBRAZOVÉ MATERIÁLY A FOTOGRAFIE
Ája Škochová, Czech Spitfire Club, Miloš Doležal, Klub Za historickou Polnou,
Městské muzeum Chotěboř, Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod,
Národní galerie Praha, Oblastní galerie Vysočiny v Jihlavě, Veronika Reynková.

FOTOGRAFIE
Václav Hlaváč, Jaroslav Kadlec, Jan Kopecký, Vladimír Křivánek,
Vladimír Kunc, Květa Lutnerová, Petr Mückstein, Petr Tichý, Jiří Trachtulec.

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SAZBA
Jiří Trachtulec.

JAZYKOVÁ KOREKTURA
Petra Kafková, Andrea Zadinová.

VÝROBA
Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

ISBN 978-80-11-00966-3 (brožováno)

ISBN 978-80-11-01087-4 (pdf)

**MUZEUM VYSOČINY
HAVLÍČKŮV BROD**